

Kulturní a sociální antropologie.**Její historické a metodologické předpoklady v ČSSR****JOSEF WOLF**

Filosofická fakulta UK, Praha

V posledních pětadvaceti letech probíhá ve světové antropologii vědecká revoluce, která vede na jedné straně k nebývalému rozvoji antropologických disciplín, ovšem na druhé straně k značné dezintegraci a specializaci věd o člověku. V dané situaci proto chybí zejména komplexní věda o člověku, která by se zabývala všemi aspekty lidské existence a usilovala o integraci a syntézu vědeckého poznání lidské společnosti.

V anglosaských zemích, kde je běžný komplexní výzkum sociologický, psychologický a lékařsko-biologický, podílejí se na něm zpravidla také antropologové. V takovém pojetí přispívá pak antropologický výzkum maximálně k řešení současné problematiky zdravého vývoje jedince i generací, k sledování vývoje populací v souvislosti s vývojem nových společenských vztahů a vlivů technicko-hospodářské revoluce na člověka, a přispívá k rozvoji výchovy, vzdělání a ke společenskému i kulturnímu vývoji v zemi. To je ovšem možné pouze tam, kde se biologická, kulturní a sociální antropologie podílí na komplexních výzkumech zejména společenskovědního charakteru a dosahu.

Ve většině evropských socialistických států je však antropologie dosud pěstována jen v užším slova smyslu jako biologická disciplína. Ve vztahu k historii nebo k sociologii se tak stává spíše pomocnou vědou, z níž může historik či sociolog čerpat jen omezené údaje o vlivu a charakteru přírodního, kulturního a sociálního prostředí na člověka. Stejným způsobem musí sociolog čerpat srovnávací materiál např. etnické, jazykové a jiné kulturní povahy z etnografie, lingvistiky a dalších oborů. V takových případech se badatelé neobejdou bez široké spolupráce s řadou přírodovědných a společenskovědních disciplín; této situaci lze čelit v některých případech vytvořením stálých integrovaných skupin odborníků,

kterí se v rámci své vlastní profese trvale zaměří na určitou širší sociologickou nebo antropologickou tematiku, nebo rozšířením teoretické a metodologické základny antropologie samé.

Nejde o celkem samozřejmou spolupráci blízkých vědních oborů, jde o něco více — jde o vytvoření takových základních mezičlánků a interdisciplín, bez nichž by byla současná antropologie odkázána na větší či menší jednostrannost a zjednodušení výzkumu i metod práce. Mezi tyto základní interdisciplíny patří zejména kulturní a sociální antropologie, sociální psychologie, případně ještě další odvětví. Na jejich potřebu u nás poukazovali sociologové, etnografové i filosofové již před druhou světovou válkou a po ní. V současné době u nás chybí zejména kulturní a sociální antropologie, které představují nejen součást univerzitní výuky sociologie, psychologie a etnografie, ale také základní články moderních výzkumů v řadě přírodních a sociálních věd i v některých technických oborech.

Můžeme již druhé desetiletí sledovat specifickou a poněkud paradoxní situaci, která existuje v postavení antropologie ve světovém měřítku a v ČSSR. Zatímco v západních průmyslově a kulturně vyspělých státech jsou antropologické vědy teoreticky i prakticky značně rozvinuté a již po řadu let se zde uplatňují taková odvětví, která u nás teprve vznikají — jako např. kulturní a sociální antropologie, ekonomická a politická antropologie, inženýrská a průmyslová antropologie (ergonomie) — a přitom možnosti aplikace této multidisciplíny o člověku na každodenní život člověka v kapitalistických státech jsou poměrně malé, pak u nás je tomu právě naopak. Máme značné možnosti a potřeby praktického využití výsledků a metod antropologie i jiných věd o člověku, ale chybí ony vědecké báze, které by se zevrubnému studiu člověka všestranně věnovaly. Uvedu příklad:

V Československé akademii věd máme již řadu let samostatná pracoviště věnující se studiu hmyzu, pěstování exotických rostlin, dokonce chovu zubrů, ale dosud neexistuje ústav pro studium člověka — antropologický ústav ČSAV, který by se věnoval jak studiu fyzických, psychických a povahových vlastností našich národů, tak i kulturním a sociálním aspektům rozvoje lidské osobnosti, a který by rozvíjel integrální poznatky o lidské existenci, tak jako je tomu téměř ve všech vyspělých kulturních zemích světa.

Zdá se, že je dostatečně pokročilá doba k tomu, aby byl překonán tento anachronismus, tento faktický rozpor mezi proklamací o tom, že člověk je v socialistické společnosti alfou a omegou našeho konání, a mezi holou skutečností, že věda o člověku je u nás dosud jedním z nejvíce opomíjených oborů. Přitom potřeba teoretických a praktických poznatků z antropologie je u nás nesporná a do budoucna se jeví stále naléhavější. Rovněž je u nás dost vzdělaných a kvalifikovaných antropologů, a což je zvláště důležité, máme u nás i vlastní biologickou antropologickou školu, dokonce tak významnou, že nám ji mohou závidět i mnohé vyspělejší země světa.

Snahy o integraci biologických a společenských poznatků ve vědách o člověku mají v českých zemích pozoruhodnou a nikoliv bezvýznamnou tradici. Svědčí o tom zejména dílo Jana Slavomíra Tomíčka *Doba prvního člověčenstva* (1846) a vůbec první český nárys antropologie z pera Antonína J. Jungmanna, *Nauka o člověku či anthropologie* (časopis Krok, sv. 11, 1831).

Počátky moderního pojetí české vědy o člověku jsou dokumentovány zvláště výrazně Vojtěchem Šafaříkem v Riegerově slovníku naučném (1860), kde pod heslem „Anthropologia“ čteme: „člověkověda či člověkosloví, tj. soustavný úhrn všech vědomostí, týkajících se člověka a veskrz, budiž to ze strany těla nebo duše..., hlavně pak rozeznáváme a) lékařskou, jinak somatickou čili fyziologickou, jež se zabývá stránkou člověka přírodopisnou, b) filosofickou čili psychickou, jež duševní život člověka zkoumá. Věda to vážná, ale nesnadná, o níž psáno spisův mnoho, ale dobrých málo...“.

Uvádím tato dávná fakta jako corpus delicti, neboť když o sto let později vydala Čs. akademie věd příruční slovník naučný (1962), zjišťujeme zde, že antropologie byla redukována pouze na „... obor přírodních věd, který studuje původ, evoluci a zákonitosti změn fyzického složení člověka a jeho plemen.“ (Díl I, s. 91). Jde o definici podle sovětského vzoru, již odpovídá i dosavadní dělení pouze na antropologii fyzickou, etnickou a prehistorickou. Tato koncepce se udržuje prakticky už jenom v socialistických zemích s výjimkou Jugoslávie, kde kulturní a sociální antropologie je už po řadu let zakotvena jak ve výuce, tak i ve vědeckém výzkumu.

Je možné nadále okleštovat vyspělé tradice české vědy o člověku, k nimž se naši antropologové vždy hrdě hlásili, tradice, které nacházely široké uplatnění i ve světové vědě? Jejich zakladatelem byl před více než sto lety český lékař, fyziolog a antropolog, Jan Evangelista Purkyně (1787—1869), který první u nás zavedl vyučování antropologie „co vstupní vědy fyziologie“¹ a postavil ji tak na vědecký základ. Purkyně, jeden z autorů buněčné teorie, která patří mezi tři největší objevy v přírodních vědách 19. století (vedle zákona o zachování hmoty a energie a evoluční teorie Darwinovy), byl zakladatelem české antropologie. Tento fakt je sice všeobecně uznáván, ale nebyl dosud proveden ani pokus o hlubší rozbor pojetí a studia člověka v Purkyněově antropologii. Purkyně například zavedl antropologii jako všeobecnou vědu o člověku a považoval ji za úvod do studia vědy vůbec. Kromě toho usiloval o integraci přírodních a společenských věd a pokusil se také o novou klasifikaci, v níž vědy o člověku zaujímají jedno z rozhodujících míst — podobně je zařazena antropologie v jeho proslulém návrhu na uspořádání světové a národní akademie věd.

Purkyně zařadil antropologický ústav spolu s filosofickým ústavem na konec svého plánu akademie, aby naznačil vyvrcholení této instituce a její zaměření na všestranné studium člověka a vlastního národa. Jeho představa ideálního průřezu jako modelu člověka a národa — „Vystavíme tu jako vzorek obraz a příklad na národu prostředním, tak jako přijímají

¹ J. E. Purkyně, *Pojem fyziologie* (Sebrané spisy, sv. VII., Praha 1958, s. 15—35).

statistikové antropologičti (Quetelet a jiní) člověka střední míry a povahy² — je dlouho hledaným vzorem ještě v současných sociálních a historických vědách.

Způsob, jakým Purkyně charakterizoval povahu a předmět antropologie, zůstává pozoruhodným příkladem pro dnešní vědu o člověku: „Člověk rozumem svým a svou duchovní bytností tak vysoko vynešen jest nad pozemstvo, že vystavení zvláštní říše člověčenské dostatečně ospravedlněno býti se zdá. V tom smyslu zabývá se antropologie přirozeností a poměry všestrannými rodu lidského.“³

Všimněme si, že Purkyně charakterizuje antropologii jako všestranné studium přirozenosti člověka. Téměř stejnými slovy vymezuje o sto let později úkoly antropologie jeden z nejvýznamnějších současných představitelů moderní vědy o člověku, Lévi-Strauss.⁴ Také on vidí v poznání lidské přirozenosti základní problém člověka. Avšak nejen zde byl Purkyně moderní — k dnešku mluví také jeho pojetí antropologie, která podle něho zahrnuje „tzv. antropologii čili přírodopis rodu lidského, vědu sociální, včetně pragmatické antropologie Kantovy a pneumatologie či duchosloví“. V návrhu světové akademie věd dále uvádí:

„Ústav antropologie obsahuje dvě oddělení, jedno empirické, praktické, kdežto akademikové sbírají a pořádají všechny vědomosti k upravení úplného přírodopisu člověka, jak nahoře vylíčen byl. Toto oddělení ústavu zaujímá četné sbírky antropologické, anatomicko-fyziologické, etnografické s výkresy a fotografiemi všelikých kmenů a národů, sbírky šatstva, ozdob, nářadí, nástrojů domácích, loveckých, vojenských, řemeslnických, prostředků učebných, náboženských, výtvorů uměleckých, písemných, literárních atd., vůbec co světová výstava poskytnouti může, neboť i ona jest v jistém ohledu velkolepá výstava etnografická.

Druhé oddělení zaujímá vědy sociální, pouze diskurzivní. Však právě předmět jejich, vědy sociální, žádá živého obcování, aby se myšlenky vespólným hovorem vytříbily a vpravdě ustálily. — Společnost antropologická jest proto veledůležitá, že sahá do všech oborů života sociálního, tam státník, voják, úředník, měšťan, prů-

myslník, učenec, umělec a kněz a světák mohou pronášeti volně svá mínění a přesvědčení a pragmatický antropolog použije všeho toho, aby hojně nabyt moudrosti a psychologického věhlasu.“ (S. 115—116.)

Dnes bychom konstatovali, že Purkyně chápal antropologii spíše jako soubor věd o člověku, neboť podle obsahu zahrnuje nejen antropologii fyzickou, kulturní a sociální, ale také etnografii, psychologii a sociologii. Jinými slovy, Jana Evangelistu Purkyně můžeme plným právem označit za předchůdce současné kulturní a sociální antropologie a to nejen u nás, ale i ve světovém měřítku, neboť v jeho návrhu na vědeckou organizaci Akademie věd je antropologie zařazena nikoli jen do věd přírodních, ale také do věd sociálních, a to společně s etnografií jako sedmé závěrečné oddělení (s. 170). Škoda, že tento Purkyňův program Akademie věd, který se stal historickým vzorem novodobé ČSAV, byl právě v nejdůležitějším článku ignorován, takže čeští a slovenští antropologové dosud musí na svůj ústřední vědecký ústav v ČSAV čekat. V rámci ústavů ČSAV existuje pouze oddělení pro výzkum lidského kostrového materiálu při Archeologickém ústavu ČSAV a SAV. Tuto skutečnost považují vůbec za jeden z nejzávažnějších nedostatků naší nejvyšší vědecké instituce. Jde tu navíc o zjevné opomíjení vyspělých tradic české antropologie, která se vykazovala od dob Purkyňových celou řadou vynikajících badatelů usilujících o širší nebo užší integraci v rámci věd o člověku.

Další významnou osobností, která usilovala o integraci ve vědách o člověku, zejména v archeologii, antropologii a národopisu, byl u nás bezesporu Lubor Niederle (1865—1944). Jako první docent antropologie na pražské universitě se habilitoval na základě práce *Příspěvky k antropologii českých zemí* a později proslul svými všestrannými studiemi o původu Slovanů a evropské prehistorii (*Lidstvo v době předhistorické*, Praha 1897). Jeho nástupce v antropologii, Jindřich Matiegka (1862—1941), se věnoval obecným a integrálním otázkám v antropologii mnohem méně — jedinou významnější prací v tomto směru je kniha *Filosofie*

² J. E. Purkyně, *Akademie*, Praha, NČSAV 1962, s. 78.

³ J. E. Purkyně, *Akademie*, Praha, NČSAV 1962, s. 113.

⁴ C. Lévi-Strauss, *L'anthropologie structurelle*, Paris 1958.

somaticko-antropologická (Praha 1935). Jindřich Matiegka však u nás založil významnou tradici antropologických výzkumů tělesných vlastností lidu. Od 90. let minulého století prováděl v Čechách hromadná antropologická šetření dospělých i mládeže, takže lze u nás soustavně sledovat změny tělesných znaků celé populace již déle než 70 let — což je zároveň pravděpodobně vůbec nejdelší antropologický výzkum na světě.

Za významný přínos k integraci věd o člověku u nás v první polovině dvacátého století je třeba považovat snahy sociologů, zejména Inocence Arnošta Bláhy, o spolupráci mezi sociologií a kulturní antropologií, jakož i snahu antropologů samotných, z nichž usiloval o širší pojetí a studium antropologie především Aleš Hrdlička. Jeho zásluhou bylo v Praze vybudováno „Muzeum člověka“, založen fond na podporu antropologického bádání a Hrdlička přispěl též k vytvoření mezinárodního časopisu *Anthropologie*, věnovaného nejen antropologii, ale i národopisu, demografii, eugenice a tělesné výchově (založen r. 1923 v Praze, zastaven německými okupanty v r. 1941; nová řada vychází od r. 1963).

Hrdličkův program antropologických výzkumů předpokládal rovněž základní podíl antropologie na utváření lidské společnosti jako všestranně dokonalejší a vědecky řízené lidské společnosti v určitých přírodních a historických, kulturních a sociálních podmínkách.

Základní úkoly vědy o člověku jsou vyjádřeny v Hrdličkově programu, uveřejněném v 1. ročníku časopisu *Anthropologie*:

1. Důkladné poznání tělesného stavu naší dospělé populace.
2. Zjištění tělesného stavu matek, nemluvňat, dětí a dorostu na vědeckém podkladě.
3. Studium plodnosti, úmrtnosti a chorobnosti.
4. Bedlivé zkoumání vlivů působících na vzrůst a duševní vývoj u různých zeměpisných, sociálních, třídních a jiných skupin obyvatelstva.

Tento Hrdličkův program se stal odkazem, uskutečňovaným mladou generací

našich antropologů; zaměřuje se dnes hlavně na výzkum tělesného stavu mládeže a na zajištění zdravého vývoje naší i budoucích generací. Podílí se na něm četné instituce lékařské a zdravotnické. V Československu je tento integrální komplexní výzkum uskutečňován od roku 1960 jako v první zemi na světě.

Má-li ovšem i v naší společnosti zůstat nejcenějším statkem život činnorodého člověka, je zapotřebí věnovat poznání a studiu tohoto člověka maximální péči a úsilí — přejít od teorie a pojetí člověka a kultury k praxi a vědeckému studiu člověka —, což nelze bez rozvinutí vlastních věd o člověku, bez komplexních výzkumů ve společenských i přírodních vědách, bez řešení mezioborových a integrálních otázek a problémů. Nebude to jistě práce snadná a jednoduchá. Nestor československých antropologů, prof. Vojtěch Suk, jeden z významných průkopníků integrálních snah v antropologii u nás již před čtyřiceti lety, výstižně napsal: „Kdo však chce skutečnou práci prospěti a sobě připravit požitky opravdového bádání, najde právě na rozhraní mezi těmito vědami tolik zajímavosti, jež čekají na vysvětlení, tolik rudy, jež může dát čistý kov, že nebude litovati vstoupení na tu bohatou půdu naší vědy.“⁵

Obdobné názory, zejména o možnosti spolupráce mezi antropologií a sociologií, zastával také I. A. Bláha, představitel brněnské sociologické školy. Ve své studii nazvané *Poměr antropologie a sociologie*⁶ uvádí doslova:

„Poměr těchto dvou vědeckých disciplín se bude jevit odlišně podle toho, jaký studijní úkol si klade antropologie. Rozumí-li se antropologií fyzická antropologie, tedy máme-li na mysli pouze biologický aspekt problému antropologického, bude se tento poměr jevit jinak, než je-li antropologie chápána ve smyslu kulturní antropologie. V prvním případě bude antropologie jednou z důležitých pomocných věd sociologie. Neboť podle názorů sociologických jsou jevy sociální vázány — vedle podmíněnosti řádu geografického a individuálně psychologického — též na podmíněnosti řádu organického. A tu je pro sociologii důležité řešení otázky, jaký je vztah mezi tělesným ustrojením člověka

⁵ Vojtěch Suk, *Antropologie a národopis*, Praha

⁶ I. A. Bláha, *Poměr antropologie a sociologie*, Brno 1949, s. 15.

1929, s. 12.

Zprávy antropologické společnosti, roč. II, č. 1–4,

a jeho mentálními funkcemi. Je dostatečně známo, jakou úlohu hrála tato otázka v tzv. rasové teorii a v důsledcích toho i v politice. Vědě se ovšem problém jeví poněkud jinak než politice. Dnes antropologie (např. Boas aj.) dává sociologii poučení — a dává ho ovšem i politice, pokud se tato dá vědou poučit a není vůči vědeckým pravdám imunní —, že rasismus pochybil jednak tím, že zaměnil dědičnost v rodině za dědičnost v určitém populačním celku, a jednak tím, že se opřel o nedokazatelný předpoklad, jako by kulturní odlišnosti mezi jednotlivými národy různých typů byly určeny příčinami biologickými...

Jiná je otázka, když jde o poměr sociologie a kulturní antropologie. Tu se již oba studijní obory značně sobě blíží... Jestliže kulturní antropologie zahrnuje v sobě, podle obvyklého pojetí, archeologii, etnologii a lingvistiku, jsou tu dány styčné body mezi ní a sociologií. Sociologie zastupuje jakožto věda o nejobecnějších vlastnostech sociálního bytí a sociálního dění, tj. sociálního jsoucna v jeho aspektu statickém i dynamickém, pojímající sociální dění jako složitý systém produkce, tvořivých činností odpovídajících potřebám celku, a vykládající sociální jevy jako specifický činnostní vztah mezi lidskými jedinci, probíhající podle zákonů strukturálního determinismu a dávající vznik specifickým výtvarům, jejichž soubor se nazývá kulturou, nemůže se při svých generalizacích spokojit jen fakty čerpanými z přítomnosti, nýbrž musí usilovat, aby svá fakta, od nichž se dobírá ke svým generalizacím, čerpala ze všech vývojových fází lidských společností a jejich kultur, tak aby se jí podařilo postihnout nejzákladnější osově principy společenského bytí a dění těchto lidských celků, dané soužitím v těchto celcích, společně jmenovatele jejich kultur a vůbec lidské existence.

Pokud pak jde o zpětný vztah sociologie ke kulturní antropologii, může sociologie přispět kulturní antropologii poznáním, jehož se dopracovala, a to především tím, že ukazuje, jak všechny konkrétní události jsou vázány na určité sociální situace, na určité složité konstelace činitelů, stejně přírodních jako hospodář-

ských, politických a sociálních a ovšem i duchovních a mravních, i když v dané situaci některý se jeví dominantním; jak všechno to, co se nazývá sociální, je výslednicí vrcholných společenských procesů, procesu asimilačního, integračního a kooperačního, jak i historické osobnosti jsou formovány sociálně vlivy společenských okruhů, jejichž jsou členy. Poukaz na tento sociální determinismus každého konkrétního faktu osvobodí kulturního badatele od jednostranného biologismu (rasismus, sociální darwinismus) i od jednostranného psychologismu a může ho přivést k poznání, jak v různých sociálních situacích a v různých sociálních strukturách též fakt může mít různý význam a různou funkci. Stejně tak sociologie svými názory o účasti prvku individuálního a kolektivního v sociálním dění a v dějinném vývoji a o jejich vzájemné nástrojnosti může přispět k tomu, aby byl do správných mezí odkázán i jednostranný důraz na funkci individua v dějinách.

Stejně tak může přispět k demokratizaci názoru na dějinné činitele. I když obě vědy jsou samostatné a mají každá své speciální úkoly, jedna od druhé může mnoho získat při kritické spolupráci. Takový je tedy po mém názoru poměr mezi antropologií a sociologií.⁷

Kulturní a sociální antropologie u nás přesto nebyly zavedeny jako samostatný obor, ani jako studijní předmět; lze nicméně uvést dlouholetou tradici i výsledky badatelské činnosti a spolupráce na tomto poli v naší vědě.⁷

Kulturní a sociální antropologové v Československu nemají dosud badatelské středisko v ČSAV, ani samostatné pracoviště na vysokých školách. Tento stav je překvapující a netypický, ale má historické důvody. Těžiště práce československých antropologů bylo dosud převážně v biologické antropologii, která má u nás bohatou tradici a dosahuje i v současné době, zejména v oblasti výzkumu dětí a mladistvých, světové úrovně. Rozsah těchto výzkumů zahrnuje jak somatologii jedince, tak i studium tělesných vlastností podle zaměstnání, třídní struktury, stáří apod. Výzkum se zabývá jak současnou populací, tak i kosterním materiálem z období historického i pravěké-

⁷ J. Wolf, *K otázce kulturní a sociální antropologie v ČSSR*, Věstník Čs. národopisné společnosti při ČSAV, 1-2, 1968, s. 3-9.

ho. V etnické antropologii se práce soustřeďují na regionální výzkumy v oblasti ČSSR: pro nedostatek prostředků a možností nemohou být, až na malé výjimky, realizována zahraniční bádání i mezinárodní spolupráce na výzkumech. Další velkou překážkou rozvoje kulturní a sociální antropologie u nás je dosavadní izolace práce, jmenovitě na vysokých školách: zatímco biologická antropologie má vlastní katedry a oddělení na přírodovědeckých fakultách universit, je kulturní a sociální antropologie zařazena do výuky pouze na filosofické fakultě Karlovy university v Praze.

Při celkové bilanci současného vývoje a spolupráce v československé antropologii je třeba připomenout ještě jednu opomíjenou, nicméně významnou tradici a její výsledky v antropologii. Existují vlastně od samého založení a výuky antropologie na pražské universitě, od dob Purkyňových, Niederlových a Matiegkových. Mám zde na mysli úlohu antropologie ve společenských vědách, její základní podíl ve výuce humanitních oborů a její společenskou funkci ve výuce na filosoficko-historických fakultách vůbec.

Až do rozdělení Karlovy university na samostatné fakulty filosofickou a přírodovědeckou v r. 1925 byly základní přednášky z antropologie zaměřeny pro posluchače nejen přírodních, ale i humanitních oborů, archeologie, národopisu, psychologie, historie a filosofie. Úvod do studia člověka byl součástí úvodu do studia na universitě vůbec. A přitom nešlo jen o základy fyzické a etnické antropologie, ale také o její obecnou, kulturně historickou a filosofickou tematiku a problematiku. Po roce 1925, přestože byly přednášky z antropologie povinné jen pro přírodovědce, zájem o jejich studium mezi společenskovědními disciplínami a filosofií neopadl, udržoval se stále a ještě po r. 1945 absolvovali např. posluchači filosoficko-historické fakulty v Praze antropologické přednášky prof. Jiřího Malého, Vojtěcha Suka aj. Některé z nich byly dokonce zaměřeny pro tyto posluchače a zabývaly se i kulturní a sociální problematikou antropologie (vývoj mimoevropských populací, zvl. Cikánů a Židů, otázky průmyslové a forensní antropologie apod.). Systém povinného studia zavedený

v letech 1949/50 zredukoval výuku antropologie na vysokých školách do té míry, že nadále neumožňoval koordinaci se společenskovědními obory a vedl k vzájemné mezioborové izolaci. V tomto období došlo zároveň k personálním zásahům na universitě; citelným byl v tomto smyslu zejména vynucený odchod prof. Karla Chotka, doc. Josefa Voráčka, kteří zde po Niederlovi a Matiegkovi usilovali především o spolupráci mezi antropology a etnografy.⁸

Významnější obrat nastal teprve po roce 1960, kdy se podařilo začlenit do studijních osnov filosofické fakulty UK výuku základů antropologie pro posluchače etnografie, folkloristiky a prehistorie, o něco později psychologie a sociologie. Postupně je dokonce obnovována i vědecká spolupráce mezi katedrami. Ještě je zde mnoho překážek formálního administrativního rázu a kdysi samozřejmá a tradiční spolupráce zůstává dosud v počátcích, také pro určitý konzervativní postoj a rozpaky některých pracovníků na vysokých školách i v řídicích orgánech; ovšem jsou zde i určité nedostatky obecné a metodologické, které se týkají hlavně pojetí kulturní a sociální antropologie.

Současné úsilí československých antropologů, kulturních i sociálních, je pokusem o navázání na vyspělou domácí tradici. Proto byla v r. 1965 ustavena pracovní skupina pro studium kulturní a sociální problematiky člověka a mezilidských vztahů a v Čs. sociologické společnosti o rok později zřízena sekce integrální antropologie pod vedením doc. dr. Karla Máchy. V r. 1968 pak bylo uspořádáno první vědecké sympozium s mezinárodní účastí k otázkám integrace ve vědách o člověku a vyšel *Sborník prací k otázkám integrální antropologie* (vyd. Čs. sociologická společnost, Praha 1968). Také v rámci Čs. antropologické společnosti při ČSAV vzniká pracovní skupina pro otázky kulturní a sociální antropologie pod vedením dr. Josefa Wolfa, která připravuje vydání nejzávažnějších prací ze světové kulturní a sociální antropologie. V nejbližších letech (1969 — 1970) vyjde mezi jiným výbor z díla Lévi-Strausse, Bronislawa Malinowského, Franze Boase a také první český překlad Darwinova stěžejního díla *O původu člověka* a několik původních

⁸ J. Voráček, *Úvod do studia člověka, společnosti a civilizace*, Praha 1940.

studií i učebnice kulturní a sociální antropologie.⁹

Současné pojetí antropologie ve světovém měřítku jakožto biologické, kulturní a sociální antropologie, či v našem specifickém pojetí jakožto integrální antropologie usiluje především o pochopení a studium lidské společnosti v jejích komplexních a interdisciplinárních dimenzích a je především pokusem o širší pojetí antropologie jako vědy o člověku vůbec. Je ovšem nejen pokusem o syntetické studium člověka — biologického, kulturního a společenského vývoje lidstva v různých přírodních a historických podmínkách, ale v neposlední řadě je i reakcí na současné naléhavé potřeby v antropologii, sociologii, psychologii a etnografii při řešení meziproborové problematiky. Nejde tudíž jenom o otázky, které by se týkaly pouze jednoho oboru, ale o širší integrační snahy, které jsou v současné době již zakotveny v pojetí obecných dějin a výrazněji se začaly projevovat také v sociologii a psychologii.

Zároveň je třeba připomenout, že na rozdíl od anglo-amerického značně širokého a volného výkladu antropologie jako společenské vědy o vývoji kultury, společnosti a člověka, zahrnující také etnologii, etnografii, archeologii, lingvistiku, případně i další tematiku, usilujeme v našem pojetí o zachování jednoty mezi přírodovědeckou a společenskovědní tematikou vědy o člověku a zejména usilujeme o přesnější vymezení kulturní a sociální antropologie.

Termín integrální antropologie je zcela nový a originální a nebyl dosud používán ani v zahraniční literatuře. Ovšem při novém označení a vědecké činnosti nejde pouze o originalitu, nýbrž o vyjádření skutečné podstaty, o integraci ve vědách o člověku i v samotném pojetí člověka. Integrální antropologie má před sebou dva naléhavé úkoly: za prvé úkol teoretický — koncipovat a vymezit interdisciplinární problematiku studia člověka v sociálních vědách, tj. zvláště mezi antropologií, sociální psychologií, pedagogikou, et-

nografií a sociologií. Za druhé je zde úkol praktický — vypracovat metody a formy spolupráce při řešení komplexních otázek mezilidských vztahů, chování a činnosti lidí v různých přírodních, kulturních a sociálních podmínkách i prostředí. V současné době sice představuje integrální antropologie spíše hledisko a teorii, které usilují o pochopení a studium lidské společnosti v jejích komplexních a interdisciplinárních dimenzích, je však zároveň i pokusem o širší pojetí antropologie jako vědy o člověku nebo, přesněji řečeno, věd o člověku.

Při srovnání tohoto vývoje antropologie se světovými parametry je zřejmě nejbližší tzv. syntetické antropologii, zavedené např. v USA a ve Velké Británii,¹⁰ kde má však pouze zobecňující charakter teoretické disciplíny. Na druhé straně se toto pojetí blíží užité antropologii, praktické a již po několika desetiletích zavedené antropologické disciplíně ve vědecky vyspělých státech.¹¹

Integrální antropologie bezesporu zahrnuje obě složky, teoretickou-syntetickou i praktickou-užitou, a jejím specifickým úkolem je v současné době nejen program meziproborové kooperace, ale především integrace fyzické, kulturní a sociální antropologie ve smyslu našich osvědčených vědeckých tradic v antropologii.

Integrální pojetí studia člověka umožní potom být odborníkem nejen v biologii jedince či populaci, ale i znalcem lidské povahy u jedinců, skupin i národů a zejména pak odborníkem v složitých lidských vztazích uprostřed kulturních a sociálních změn společnosti.¹² Zdá se, že nejen ve studiu tělesné variability a způsobilosti lidí, ale také ve studiu lidského chování v různých kulturních, přírodních a společenských podmínkách lze spatřovat hlavní úkoly budoucí antropologie jakožto souboru věd o člověku a jeho činnosti v přírodě a ve společnosti — antropologie jakožto vědeckého bádání, které usiluje především o zachování a zušlechťování lidstva na Zemi.

⁹ J. Wolf, *Úvod do studia člověka* — I. díl 1965, II. díl 1969, SPN, Praha (skripta); *Antropologie* — V. Fetter a kol., nakl. Academia, Praha 1967; *Člověk v kulturní antropologii* — sborník, vyd. Osvětový ústav, Praha 1969; J. Wolf, C. Lévi-Strauss a současná sociální antropologie, Čs. socialistická akademie, Praha 1969; J. Wolf, *Kulturní a sociální antropologie*, Praha 1970.

¹⁰ David Bidney, *Theoretical Anthropology*, New York-London, 1968.

¹¹ R. Radcliffe-Brown, *Applied Anthropology*, Brisbane 1930; L. Malrová, *Studies in Applied Anthropology*, London 1957; E. Evans-Pritchard, *Approach to Anthropology*, London 1963.

¹² A. L. Kroeber (Ed.), *Anthropology Today*, Chicago 1955; D. G. Mandelbaum (Ed.), *The Teaching of Anthropology*, Berkeley and Los Angeles 1963; M. Herskovitz, *Cultural Anthropology*, New York 1964; P. Bohannan, *Social Anthropology*, New York 1966; I. C. Jarvis, *The Revolution in Anthropology*, London 1967.

Иосиф Вольф: Культурная и социальная антропология

1. В настоящее время науки о человеке значительно дезинтегрированы, развитие стремится к дальнейшей специализации и дуализации антропологии. В особенности не достается комплексной науки о человеке, занимающейся всеми аспектами человеческого существования и добывающей интеграции и синтеза научного познания человека. Из этого положения исходит усилие интегрального изучения человека.

2. Настоящее положение в Чехословакии характеризовано парадоксальной обстановкой, в которой с одной стороны существуют при Чехословацкой академии наук тесно профилированные естественнаучные институты, а с другой отсутствует любая институциональная база для антропологического изучения. Такое состояние неустойчивое и оно находится в противоречии с тем, что для научно-антропологического изучения предполагал уже столет тому назад основоположник наших естественных наук Ян Эвангелиста Пуркyně.

3. Я. Э. Пуркyně, одинаково как антрополог и археолог Любор Нидерле были первыми исследователями у нас, которые своей долей положили основу современной интегрально-антропологической концепции изучения человека. В этом же направлении идет и стремление социологов Ин. А. Блага, И. Крал и Е. Хадупны, одинаково как и целый ряд трудов, инспирированных работой антрополога А. Грдличка. Далее целый ряд других исследователей, в частности В. Сук, И. Малы, К. Хотек и И. Ворачек стремились интегрально решать антропологические, этнографические и социологические очерки.

4. Современное усилие молодой генерации антропологов, социологов, психологов и философов интегрировать науку о человеке является одновременно попыткой исходить из передовой домашней традиции. Этим стремлениям уделяет внимание главным образом Секция интегральной антропологии при Чехословацком социологическом обществе (которую возглавляет К. Маха и в президиум которой входят И. Вольф, недавно скончавшийся В. Кадлец, далее А. Фазик, М. Наконечны, И. Сухы, А. Суханек, Л. М. Соботка, И. Рубеш, И. Шиклова, Е. Турчинова, А. Ебертова и т. д.). Усилиями СИА были организованы уже два симпозиума с международным участием (летом 1968—1969 г.), подытоживающих ряд очерков по вопросу этой проблемы. Тоже самое в рамках Чехословацкого антропологического общества начала свою деятельность группа по вопросам культурной и социальной антропологии (группу возглавляет И. Вольф).

5. Современное понимание антропологии в мировом масштабе как биологической, культурной и социальной антропологии, стремится прежде всего к изучению человеческого общества в их комплексных и интердисциплинарно-возможных размерах.

Josef Wolf: Cultural and Social Anthropology

1. At present, the sciences of man are considerably disintegrated and anthropology tends to become further specialized and dualized. Particularly lacking is a complex science of man dealing with all the aspects of human existence and aiming at an integration and synthesis of the scientific knowledge of man.

2. The contemporary state in Czechoslovakia is characterized by a paradoxical situation: on the one hand there are, within the Czechoslovak Academy of Sciences, highly specialized institutes of natural science and, on the other hand, there is no institutional basis of any kind for anthropological studies. This state of affairs is un-maintainable and is at variance with what the founder of our natural science, Jan Evangelista Purkyně, postulated for scientific anthropological studies more than one hundred years ago.

3. J. E. Purkyně, as well as the anthropologist, ethnographer and archaeologist Lubor Niederle, were the first research workers in this country whose work laid the foundation of the modern integral anthropological conception of the study of man. Similarly orientated are the efforts of the sociologists I. A. Bláha, J. Král and E. Chalupný, as well as a number of studies inspired by the work of the anthropologist A. Hrdlička. Also a number of other research workers — especially V. Suk, J. Malý, K. Chotek, J. Voráček — tried to arrive at an integral solution of anthropological, ethnographical and sociological problems.

4. Contemporary efforts made by the young generation of anthropologists, sociologists, psychologists and philosophers to arrive at an integration of the sciences of man represent, at the same time, an attempt at linking up with an advanced home tradition. These efforts are concentrated especially in the Section of Integral Anthropology of the Czechoslovak Sociological Society headed by K. Mácha, in the presidium of which are J. Wolf, the recently deceased V. Kadlec, then A. Fázik, M. Nakonečný, J. Suchý, A. Suchánek, L. M. Sobotka, J. Rubes, J. Šiklová, E. Turčinová, A. Ebertová, etc. This Section arranged already two symposia with international participation (in 1968 and in 1969), where a number of studies relating to the given problem was dealt with. Also within the Czechoslovak Anthropological Society a group for studying the problems of cultural and social anthropology started to work under the leadership of J. Wolf.

5. The contemporary conception of anthropology on a world scale as a biological, cultural and social anthropology primarily tries to study the human society in its complex dimensions, the understanding of which may be arrived at by means of an interdisciplinary approach.

K pojetí kategorie „vedení“ v americké sociologii a sociální psychologii

DRAGOSLAV SLEJŠKA

Sociologický ústav ČSAV, Praha

Pojem „vedení“ (leadership) patří v americké sociologické a sociálně psychologické literatuře k nejčastěji užívaným a definovaným pojmům. Velmi často se překrývá s pojmem „kontrola“ (control). Během posledních čtyřiceti let prodělala tato kategorie značnou evoluci, během níž se měnil důraz na její jednotlivé aspekty. Mezníky této evoluce byla tři pojetí, která postupně probereme.

1. Vedení jako soubor individuálních rysů vedoucí osobnosti

Před druhou světovou válkou dominovalo v americké sociologii individualizované pojetí vedení. Vyjádřil je např. Ross, když odlišil kontrolu vůbec jako individuální převahu od sociální kontroly jakožto sociální převahy a vedení považoval vysloveně za projev prvé z nich. Tím vedení téměř ztotožnil s individuálním aspektem kontroly.

E u b a n k sice definoval kontrolu jako cokoli, co vykonává modifikující vliv na cokoli jiného, ale hned upřesňoval: „Mentální stavy jakéhokoliv druhu, jsou-li sociálně indukovány a vyjádřeny jako přání v nás samotných, jsou sociálními silami; ale tytéž pocity a myšlenky, když jsou vyjádřeny takovým způsobem, že rezultují v usměrňování (guiding) přání a činností jiných, se stávají sociálními kontrolami.“ (1932, s. 209).

Konkrétní studium problematiky vedení se v tomto pojetí redukovalo na zjišťování rysů, schopností a dovedností vedoucích osobností.

R e d l (1942), pro něhož byla příznačná psychoanalytická teoretická orientace, rozlišoval deset typů skupinově integrativních situací z hlediska osobního typu vedoucího:

1. *Patriarchální suverén*: skupina je integrována tím, že její členové vtělují nadřazenost či vědomí ústřední osobnosti do svých

vlastních osobností. Přijetím jejich standardů správného a nesprávného se stávají nositeli shodných hodnot a mohou se orientovat na sebe navzájem.

2. *Vůdce*: skupina je integrována spíše tím, že jednotlivci se chtějí podobat ústřední osobnosti, než tím, že by přijímali hodnoty, které zastává. Toto chtění vytváří mezi členy společné pouto.

3. *Tyran*: zde je skupina integrována opět tím, že přijímá hodnoty ústřední osobnosti, na rozdíl od „patriarchy“ však spíše ze strachu než z lásky. Motivace jednotlivce se různí, výsledky jsou podobné.

4. *Předmět lásky* (Love object): členové skupiny ani nepřijímají jeho hodnoty, ani neaspirují na podobnost s ním. Skupina je integrována tím, že její členové mají rádi tutéž osobu.

5. *Předmět agrese*: situace je podobná předcházejícímu případu, s tím rozdílem, že ústřední osobnost integruje skupinu tím, že je objektem agrese jejích členů, nikoli objektem jejich lásky. (Smysl pojmu „agrese“ není Redlem v této souvislosti dostatečně precizně vysvětlen.)

6. *Organizátor*: stává se integračním ohniskem tím, že členům usnadňuje satisfakci „zakázaných radostí“, nelegitimních společenských cílů, a tím minimalizuje jejich vnitřní konflikty. (Není jasné, proč vedoucího tohoto typu nazývá Redl právě „organizátorem“.)

7. *Svůdce*: integrace je posílena tím, že ústřední osoba jako první provede iniciativní čin k uspokojení nelegitimních cílů, vůči nimž byli členové původně inhibováni. Tuto kategorii aplikuje autor při vysvětlování některých úspěchů fašistických diktátorů.

8. *Hrdina*: v protikladu ke „svůdci“ integruje skupinu inspirováním a povzbuzováním projevů sociálně schvalované činnosti. Jeho iniciativní čin svou odvahou umožňuje ostatním zbavit se svých úzkostí a postavit se za schválené hodnoty.

9. *Nositel špatného vlivu*: na rozdíl od „svůdce“ neintegruje skupinu jeho inicia-
tivní čin. „Infikuje“ ostatní tým, že jde
za svým nelegitimním cílem bez vnitřních
konfliktů. Vzájemné vztahy jednotlivců
mohou být integrovány tím, že mají spo-
lečný způsob řešení svých vnitřních kon-
fliktů.

10. *Dobrý příklad*: je podoben nositeli
„špatného vlivu“, ale integruje skupinu
inspirováním a povzbuzováním opačného
způsobu řešení vnitřních konfliktů jejích
členů, tj. ve směru sociálně schválených
cílů. Jeho činy působí na svědomí ostat-
ních.

Na první pohled je zřejmé, že podstatou
této klasifikace je normativistický přístup
vycházející z rozlišení eufunkčních (legi-
timních, sociálně schválených) a disfunkč-
ních (nelegitimních, sociálně odsuzova-
ných) hodnot. Jim by odpovídaly tyto
dvojice:

Patriarchální suverén—	Tyran
Objekt lásky	— Objekt agrese
Hrdina	— Svůdce
Dobrý příklad	— Špatný vliv

Poněkud méně jasné je dělítko eufunkč-
nosti u poslední dvojice:

Vůdce — Organizátor

Autor opomněl, že takto vyhraněně lze
proti sobě stavět pouze případy, které se
ve skutečnosti vyskytnou velmi zřídka.
Pro nás je však ještě důležitější to, že
zdroje integračních procesů ve skupinách
hledá Redl pouze v charakterových rysech
a přístupech vedoucích osob. Jejich roli
přehání. Vskutečnosti lze předpokládat,
že:

a) vedoucí může ve skupině rozvíjet
pouze ty hodnoty, pro jejichž potenciální
přijetí je skupina predisponována svým
objektivním postavením a z něho vyplý-
vajícími skupinovými zájmy;

b) skupina se podřídí pouze těm hod-
notovým referenčním rámcům a vzorům
svých formálních vedoucích (pokud si je
nemůže vybírat), které odpovídají jejím
skupinově zájmovým predispozicím;

c) pokud jde o neformální vedoucí, ty
si skupina vybírá — zčásti vědomě, zčásti
bezděčně, vcelku však spontánně — na
podkladě svých skupinově zájmových pre-
dispozic přímo;

d) skupina se integruje takovým způ-
sobem a v té míře, jak to vyžadují po-
třeby společné činnosti jejích členů.

Proto základem pro pochopení integrač-
ních procesů by měla být spíše vnitřní
struktura skupiny. Ve vztahu k ní je cha-
rakteristika osobnosti vedoucího sice ak-
tivačně a iniciačně velmi významnou,
přesto však převážně závislou proměnnou.

Sám Redl se na druhé straně zabýval
kategorií „skupinových funkcí“ a připou-
štěl pojetí vedení z hlediska utváření,
udržování a rozkladu (disruption) skupi-
ny. Tyto funkce ovšem podle něho ope-
rují zase jenom prostřednictvím takových
psychologických mechanismů, jakými jsou
identifikace, utváření vzorů jednání (ca-
thesis), redukce viny (guilt reduction),
kontrola impulsů a vtělení nad-já (incor-
poration of superego).

U dalších autorů nabývaly výčty vlast-
ností vedoucího spíše pedagogického než
analytického charakteru: May Smitho-
vá (1943) vyznačuje jako nutné tyto vlast-
nosti: inteligence a úsudek, pronikavá
představitost, vyvážený temperament, za-
interesovanost na vlastním spravedlivém
postupu, schopnost přijímat odpovědnost,
smysl pro humor. Puckey (1944) postu-
luje značně odlišný soubor vlastností: síla
vyjádřit společný cíl, samozřejmějším nestran-
nost, správné oceňování a pochopení,
schopnost delegovat, schopnost koordino-
vat, bystrý úsudek, pevnost, schopnost
uvědomit si pokrok skupiny, a opětovně
smysl pro humor.

Tyto studie přinesly určité prakticky
užitečné poznatky, ale ve svém celku ne-
byly konzistentní ani integrativní, jejich
postup byl spíše jen kumulativní. Ostatně
v průměru pouze jeden z osmi shleda-
ných rysů vedoucí osobnosti byl nakonec
potvrzen jako konzistentní: např. vyšší
inteligence vedoucích, vyšší důraz na uva-
žování než na obratnost.

Racionální prvky individualizované kon-
cepce vedení se opírají o skutečnost, že
mezi osobnostními faktory a charakterem
(zejména neformálního) vedení v pracov-
ních skupinách je souvislost tak intenzivní
a bezprostřední, že je lze jako jediný or-
ganický celek považovat za jeden pól zá-
kladního strukturálního rozporu.

2. Důraz na sociálně skupinovou struktu- raci vedení

Postupem doby se stále jasněji ukazovalo,
že výběr nebo volba ústřední osobnosti,
která má vykonávat funkce vedení, vždy

přímo nebo nepřímo závisí na povaze společného úkolu, na charakteru skupiny, na kvalitách členů skupiny a na vztazích mezi členy skupiny. Ve 40. a 50. letech americká sociologie i sociální psychologie překonávají individualistické pojetí vedení; tato kategorie je ve stále větší míře definována jako složka určité společenské struktury, stále méně jako charakteristika určité osoby (Ross-Hendry, 1957).

Podle Hankinse se sociální kontrolou míní všechny ty procesy a instrumentality, kterými je chování jednotlivce přiváděno do konformity se sociálními standardy.

Lumley definuje sociální kontrolu jako vše, co kterýkoliv jednatel nebo skupina činí, aby přiměli kteréhokoliv jednotlivce nebo skupinu něco učinit.

Knickerbocker (1948) zavádí do tohoto pojmu manipulační prvek. Definuje kontrolu jako „kapacitu manipulovat dosažitelnými prostředky k uspokojení potřeb“.

Krech a Crutchfield (1948, s. 401) již považují za víceméně samozřejmé, že „pro většinu skupin jsou meziindividuální vztahy uvnitř jednotlivé skupiny významně častěji determinovány strukturou skupiny než osobností jednotlivců“.

Skupinová povaha vedení byla nejen konstatována řadou definicí, ale také ověřena řadou výzkumů, především experimentální povahy. Tak např. Katz, Blau, Brown a Strodtbeck (1957) provedli skupinový experiment, při kterém experimentátor postupně ukládal skupině různé úkoly. Sledovali, jak různé podmínky skupinového souhlasu zapůsobí na stabilitu vedení. Výsledky ukázaly, že stabilita vedení byla pravděpodobnější, byl-li uložený úkol také zvolen většinou skupiny. Ještě pravděpodobnější byla tehdy, když si příští uložený úkol zvolili jak skupina, tak i vedoucí při plnění úkolu předcházejícího. Méně pravděpodobná byla stabilita vedení v případě, že si úkol zvolila skupina, ne však vedoucí při plnění předcházejícího úkolu.

3. Situační pojetí vedení

Neuspokojení přístupem z hlediska osobních rysů vedoucího vedlo též k přesunu pozornosti na situaci, ve které se funkce vedení realizují. Iniciátory situačního přístupu, který v koncepcích vedení v USA

dodnes dominuje, byli Cattell a Hemphill na počátku 50. let. V duchu tohoto přístupu psal MacGregor (1960, s. 81), že „moc ovlivňovat jiné lidi není funkcí objemu autority, kterou člověk může vykonávat. Je to spíše funkce vhodného výběru prostředků vlivu, které vyžadují dané okolnosti“.

Zastánci situačního přístupu jsou někdy nazýváni „situačnísty“. Někteří z nich (Murphy, Gibb) se opírají o teorii pole a zdůrazňují relativní fluiditu rysů vedoucího. Avšak teze „vedení je vždy relativní vůči situaci“ navozuje otázku, jaké dimenze má situace, která je z hlediska vedení relevantní. A sami nositelé tohoto přístupu koneckonců vidí tyto dimenze ve skupinových vztazích. Situační přístup sám o sobě, pokud není brán jako aspekt přístupu skupinového, je dosti plytký, nemůže proniknout k hlubším polohám těchto složitých souvislostí.

Racionální jádro situační koncepce bylo prokazováno řadou převážně experimentálních výzkumů. Tak např. Sterling a Rosenthal (1950) dokládají laboratorním experimentem, že v rozličných fázích skupinového procesu se mění vedení i následovnictví. Když se vrací táž fáze nového cyklu, objevují se znovu titíž vedoucí.

Lanzetta (1953) sledoval, zda na třech různých stupních skupinového stresu se vyskytnou titíž nebo různí členové skupin jako vedoucí. Korelace byla 0,51, což nedosahovalo očekávané hodnoty. Za podmínek zesíleného stresu v téže skupině se ve značné míře objevují noví, odlišní vedoucí.

Kirschtovy výzkumy ukázaly, že laboratorní skupiny na počátku své existence, dokud se členové příliš neznali, vybíraly za vedoucí ty, kteří byli mezi nimi nejhovornější, ale později ty, kteří nejvíce přispívali k plnění úkolu. Kleinová (1961) z toho soudí, že setrvání v roli vedoucího závisí na jeho přínosu k plnění úkolu a k udržení skupiny. Potud musí podle ní vedení zůstat situační, nikoliv osobnostní proměnnou. Tam, kde osobnostní proměnné hrají při určování vedoucího větší úlohu, může silně působit prvek blufu.

I když situační přístup nelze absolutizovat, protože by to znamenalo zanedbávání nesporných hlubších a stabilnějších

vlivů, dosáhly tyto studie určitých výsledků při rozboru jednotlivých relevantních stránek sociální situace. Podle Gibba (1954) zahrnuje situace při vedení tyto prvky:

1. Strukturu meziosobních vztahů uvnitř skupiny.

2. Skupinové neboli syntaltní charakteristiky, určené různými skupinovými dimenzemi. (Syntaltní charakteristika se týká skupiny jako celku, nepřihlíží k diferencovanosti členů.)

3. Charakteristiku celkové kultury, ve které skupina existuje a ve které byli členové skupiny vychováni.

4. Fyzické podmínky a úkol, s nímž je skupina konfrontována.

Již tento výčet ukazuje, že situační a skupinový přístup se nevyklučují. Situační prvky jsou prvky skupinových vztahů a podmínek. To však neznamená, že by situační přístup nepřinášel něco nového. Jde o určitou účelnou konkretizaci skupinově podloženého pojetí vedení. Tato konkretizace umožňuje pojímat daný vztah dynamičtěji. „Situaace podléhá, jak známo, změnám tím, že se mění cíle, syntalita, meziosobní vztahy, vstupují noví členové a odcházejí jiní, dochází k nátlaku ze strany jiných skupin atd.“ (Gibb 1954, s. 902.)

Situační přístup k problematice vedení sehrál kladnou úlohu v hledání jeho skupinových parametrů. G o l e m b i e w s k i (1962, s. 135) si povšiml toho, že teprve při uplatňování situačního přístupu se přestalo se zanedbáváním skupinových charakteristik při zkoumání vedení, které bylo předtím obvyklé.

Ostatně jeden z iniciátorů situačního přístupu, C a t t e l l (1957, in Lazarsfeld — Rosenberg, s. 300), soudil, že osobnostní charakteristiky odlišující vedoucí od nevedoucích mohou mít význam pouze s ohledem na rozličné typy skupinové syntality, zejména s ohledem na úspěšnost nebo neúspěšnost skupin.

4. Pokusy o integraci

O určitou integraci všech tří pojetí vedení (tj. pojetí „rysů“, pojetí skupinové strukturálního a pojetí situačního) se pokusili R o s s a H e n d r y (1957). Vycházejí z rozlišení těch tří aspektů vedení, o kterých jsme pojednali, z příslušných jim odpovídajících tří druhů vý-

zkumných přístupů a tří okruhů teoretické literatury. Formulují tyto tři aspekty takto:

a) Vedení jako soubor individuálních rysů vedoucího, mezi které patří faktory fyzické konstituce (zdraví, energie, celkový vzhled), inteligence, sebedůvěra, sociabilita, vůle (iniciativa, vytrvalost, ambice), nadvláda, resp. převaha; dále řada prvků chování, jimiž se tyto rysy přelévají navenek: výmluvnost, bodrost, nadšení, expresivita, ostražitost a originalita. Autoři tyto prvky souborně nazývají „surgency“ (doslova: rozvlněnost, vzdouvání).

b) Vedení jako funkce skupiny — tato stránka nezbytně vystupovala do popředí při empirických výzkumech skutečných vztahů mezi vedoucími a vedenými.

c) Vedení jako funkce situace.

Ross a Hendry považují vedení za pohyblivý (shifting) a dynamický koncept, který nemůže být adekvátně vysvětlen a popsán na základě žádného z těchto přístupů samotného. Zdůrazňují, že skupinová koncepce vedení dodává našemu pochopení fenoménu vedení novou, důležitou dimenzi, nicméně však trvají na tom, že to, co jednotlivci vnášejí do skupiny, má základní význam.

Ze všech amerických definicí vedení považujeme za nejadekvátnější definici Stogdillovu (in: Cartwright-Zander 1956, s. 41—42). Podle ní „má být vedení považováno za proces (akt) ovlivňování činností organizované skupiny v jejím úsilí, zaměřeném na stavění a dosahování cílů (goal setting and goal achievement). ... Vedoucí je osobou, která se diferencuje od ostatních členů pokud jde o vliv, jejíž vykonává na činnosti organizace při stavění a dosahování cílů.“

Ani tato definice není bez závad. Především příliš jednostranně zdůrazňuje cílové zaměření. Alespoň stejný důraz je třeba klást na zájmový aspekt — vyjadřování, prosazování a obhajoby zájmů skupiny. A za druhé není zcela přesné, jedná-li se o „činnosti organizace“, protože vedoucí funkce mohou být uplatňovány i při činnostech neorganizovaných nebo nepříliš organizovaných skupin. Na druhé straně je ovšem jisté, že vedení vystupuje i v takových skupinách často jako víceméně organizující činitel, a to v důsledku své strukturotvorné kapacity.

5. Další aspekty pojmu vedení

V jednotlivých amerických definicích se setkáváme jak s nadměrně širokým, tak s příliš úzkým pojetím „vedení“.

K první skupině náleží tendence, které vidí moment vedení v každé aktivní činnosti, enfunkční z hlediska existence skupiny. Blíží se tomu *Hemphill*, podle něhož „vést znamená být angažován v činnosti, iniciativně uvádějící do chodu strukturu, která je v interakci jakožto součást procesu řešení společného problému“ (dle memoranda *A Proposed Theory of Leadership in Small Groups*, viz *Glaser-Shills*, 1966, s. 90). Ještě důsledněji považuje *Cattell* (1951) všechny skupinové funkce za funkce vedení. U *Hemphilla* mizí zčásti, u *Cattella* však úplně specifčnost vedoucích činností, pojem vedení ztrácí svůj zvláštní obsah a smysl.

Naproti tomu značného pojmového zúžení se dopouští *Whyte* (1951), který rozlišuje čtyři navzájem značně odlišné kategorie: „populární vedoucí“, „předpokládaný představitel“, „vynikající talent“ a „operacionální vedoucí“. *Whyte* vytýká jiným teoretikům, že tyto čtyři kategorie nesprávně směšují a zaměňují pod společným pojmem „vedení“. Lidé, pro něž jsou příznačné první tři charakteristiky, nejsou dle *Whytea* vedoucími ve vlastním slova smyslu. Vedoucím je pouze operacionální vedoucí. To však znamená ztotožňovat vedení s bezprostředním vlivem na aktuální činnosti členů skupiny. Populární vedoucí, vynikající talent nebo i předpokládaný představitel mohou být skutečnými nositeli vedení, pokud vykonávají reálný a efektivní vliv na relevantní činnosti ostatních členů skupiny — ať již je to vliv operační anebo dlouhodobý, zásadní (např. ideologický, morální) vliv strategického charakteru.

Některé definice amerických autorů zdůrazňují statusové pořadí jako příznak vedení. *Golembiewski* (1962, s. 118) považuje vedení za všeobecné statusové pořadí (general status rank), a to na rozdíl od popularity nebo participace, které tvoří specifická statusová pořadí. Proti tomu nelze mít zásadních námitek. Je jen otázkou, zda status není spíše důsledkem těch společenských vztahů, které tvoří vedení — ovšem důsledkem, který tyto vztahy upevňuje a přispívá k tomu, aby se určitý směr ovlivňování mohl ustálit.

6. Přístup k vlastnímu vymezení pojmu vedení

Aniž bychom popírali ostatní aspekty pojmu „vedení“, považujeme z hlediska sociologického za ústřední aspekt skupinový. (Není vyloučeno, že z hlediska psychologického by jím mohl být aspekt individuálních vlastností, z hlediska historického pak aspekt situační.) Z něho také vycházíme v pracovní definici pojmu „vedení“.

Definice vedení samozřejmě předpokládá, že jde o vztah dvou stránek: vedoucích jakožto subjektu a vedených jakožto objektu. Někdo vede někoho, ten ho následuje. Vedoucí je subjektem vedení a objektem následování. Vedený je objektem vedení a subjektem následování.

Pojem vedení je tedy neodlučitelnou složkou pojmové dvojice „vedení — následování“ (leadership — followership). Tato souvislost vysvětluje, ale současně relativizuje daný pojem. Někteří badatelé (*Hollander*) ukazují, že role vedení a role následování nemusí být stroze přiřknuty různým osobám; v sociometrických testech, prováděných v armádě, byla na dotazy o vedoucích většinou uváděna tato jména jako na dotazy o následovnících.

Skupinotvorný charakter tohoto vztahu je dán za prvé tím, že vedoucí a vedený sami tvoří určitou sociálně spjatou skupinovou jednotku. Za druhé tím, že objektem daného vztahu bývá spíše několik osob než jedinec. A těchto několik osob netvoří pouze aritmetický souhrn, ale určitý strukturovaný skupinový komplex. Přitom si uvědomujeme, že jde o jev, který se podílí na širším procesu ovlivňování jedněch členů skupiny jinými, a to takového ovlivňování, které má relativně soustavnější a trvalejší dosah. *Za vedení považujeme takový sociální vztah, ve kterém jeden nebo několik členů skupiny relativně soustavně a trvale, efektivně a silně nadprůměrně ovlivňuje ostatní členy při vykonávání činností, stavění a řešení problémů, relevantních pro zájmy a sociabilní i účelové funkce skupiny.*

Tento vztah má stránku psychologickou, neboť v něm jde o určitý soubor chování. Má stránku situační, neboť v konkrétní podobě svého uplatňování závisí na dané situaci. Rozhodující je však to, že funguje jako strukturovaný činitel skupiny, že

obráží přirozené interakce lidí v systému skupiny a napomáhá v utváření tohoto systému.

Vedení jakožto forma sociálního vlivu představuje také moc. Může to být vliv potenciální (o nějž se vedoucí pokouší), efektivní (skýtá-li určitý výsledek) nebo úspěšný (je-li výsledek uspokojivý).

Skupinové pojetí vedení má celou řadu konkrétních aplikací. Z tohoto hlediska může být efektivita vedoucího měřena pouze sociabilními a účelovými výsledky skupiny, kterou vede. Cattell dokonce hovoří o „výkonu skupiny“ jako o měřítku (in: Lazarsfeld — Rosenberg, 1957, s. 300), což je jistě jednostranné. Souvisí s tím také předpoklad, že dobrým vedoucím se může stát pouze ten, kdo si je stále vědom, jaký účinek má jeho chování na skupinu.

Správně pojaté vyzvednutí skupinového aspektu vedení nemůže znamenat zanedbání individuálních rysů, které vyznačují zejména vedoucí jakožto subjekty daného vztahu. Ve výzkumech je třeba vystihovat i tyto vlastnosti. Jde tedy jak o charakteristiku vedení jakožto skupinového vztahu, tak i o charakteristiku vedoucího jakožto subjektu tohoto vztahu. Tedy například i o odpověď na otázku, jaké osobní vlastnosti a schopnosti predisponují dělníka k tomu, aby se mohl stát pospolitostním (neformálním) vedoucím své pracovní skupiny. Stále ještě nebyla realizována Pellegrinova (1953) naděje na propracování metody korelování norem a činností skupiny s osobními charakteristikami, požadovanými pro adekvátní vedení. Nabízí se tedy jako jedno z možných východisek budoucích výzkumů.

Literatura:

1. Cattell, R. B., *New Concepts for Measuring Leadership in Terms of Group Syntality*, Human Relations, 1951, 4.
2. Cattell, R. B., *Types of Group Characteristics*, in: Lazarsfeld — Rosenberg 1957.
3. Eubank, E. E., *The Concepts of Sociology*, Heath, Boston 1932.
4. Gibb, C. A., *Leadership*, in: Lindzey G. (Ed.), *Handbook of Social Psychology*, Cambridge, Mass., Addison 1954.
5. Gibb, C. A., *Principles and Traits of Leadership*, Journal of Abnormal and Social Psychology, 1947, 42.
6. Gibb, C. A., *The Sociometry of Leadership in Temporary Groups*, Sociometry 1950, 13, 226—243.

7. Glaser, W. A. — Shills, D. L., *The Government of Associations*, Bedminster Press, New York 1966.
8. Golembiewski, R. T., *Behavior and Organization*, Chicago 1962.
9. Golembiewski, R. T., *Authority as a Problem in Overlays: A Concept for Action and Analysis*, Administrative Science Quarterly, 1964, 23—49.
10. Hankins, F. H., *Introduction to the Study of Society*, New York 1936.
11. Hemphill, J. K., *A Proposed Theory of Leadership in Small Groups*, Ohio State University, Personnel Research Board, April 1954.
12. Hemphill, J. K., *Relations between Size of Group and the Behaviour of Superior Leaders*, Journal of Social Psychology 1950, 32.
13. Hemphill, J. K., *Situational Factors in Leadership*, Columbus, Ohio State University, Bureau of Educational Research, Monograph 1949, 31.
14. Hemphill, J. K., *Why People Attempt to Lead*, in: L. Petrullo and B. M. Bass (Eds.), *Leadership and Interpersonal Behavior*, New York, Holt, Rinhert and Winston 1961.
15. Hemphill, J. K., *Why People Take Leadership*, Adult Leadership 1956, 5, 44—46.
16. Hollander, E. P., *Leaders, Groups and Influence*, New York, Oxford University Press 1964.
17. Hollander, E. P. — Webb, W. B., *Leadership, Followership and Friendship: An Analysis of Peer Nominations*, Journal of Abnormal and Social Psychology, 1965, 50, 163—167.
18. Katz, E. — Blau, P. M. — Brown, M. L. — Strodbeck, F. L., *Leadership Stability and Social Change: An Experiment with Small Groups*, Sociometry 1957, 2.
19. Kirscht, L. P. — Lodahl, T. M. — Haire, M., *Some Factors in the Selection of Leaders by Members of Small Groups*, Journal of Abnormal and Social Psychology 1959, 58.
20. Klein, J., *Working with Groups. The Social Psychology of Discussion and Decision*, Hutchinson, London 1961.
21. Knickerbocker, I., *Leadership: A Conception and Some Implications*, Journal of Social Issues, 1948, 3.
22. Krech, D. — Crutchfield, R. S., *Theory and Problems of Social Psychology*, New York, McGraw-Hill 1948.
23. Lanzetta, J., *An Investigation of Group Behavior under Stress*, University of Rochester, New York 1953.
24. Lazarsfeld, P. F. — Rosenberg, M., *The Language of Social Research*, Free Press, Glencoe 1957.
25. Lumley, F. E., *Means of Social Control*, New York, Century 1925.
26. McGregor, D., *The Human Side of Enterprise*, New York, McGraw-Hill 1960.
27. Murphy, A. J., *A Study of the Leadership Process*, American Sociological Review 1941, 6.
28. Puckey, W., *What Is This Management?* London 1944.

29. Redl, F., *Group Emotion and Leadership*, Psychiatry 1942, 5.
30. Ross, E. A., *Social Control*, New York 1920.
31. Ross, M. G. — Hendry, C. E., *New Understandings of Leadership*, New York, The Association Press 1957.
32. Smith, May, *An Introduction to Industrial Psychology*, London, Cassell 1943.
33. Sterling, T. D. — Rosenthal, B. G., *The Relationship of Changing Leadership and Followership in a Group to the Changing Phases of Group Activity*, American Psychology 1950 5.
34. Stogdill, R. M., *Personal Factors Associated with Leadership: A Survey of the Literature*, Journal of Psychology 1948, 25.
35. Stogdill, R. M., *Leadership and Morale in Organized Groups*, University of Illinois Press 1952.
36. Stogdill, R. M., *Leadership and Structures of Personal Interaction*, Columbus, Bureau of Business Research, College of Commerce and Administration, Ohio State University 1957.
37. Stogdill, R. M., *Leadership, Membership and Organization*, In: Cartwright-Zander, Group Dynamics 1956.
38. Stogdill, R. M. — Cous, A. E., *Leader Behavior: Its Description and Measurement*, Columbus, Bureau of Business Research, The Ohio State University 1957.
39. Stogdill, R. M. — Koehler, K., *Measures of Leadership Structure and Organization Change*, Columbus, Ohio: Ohio State University Research Foundation 1952.
40. Stogdill, R. M. — Shartle, C. L., *Methods for Determining Patterns of Leadership Behavior in Relation to Organization Structure and Objectives*, Journal of Applied Psychology, 1948, 32, 286—291.
41. Whyte, W. F., *Small Groups and Large Organizations*, New York, Harper 1951.

Резюме

Д. Слейшка: О понятии категории «руководство» в американской социологии и социальной психологии

Статья рассматривает три концепции категории «руководство»: 1. руководство как комплекс индивидуальных черт руководящей лич-

ности (Э. Росс, Юбэнк, Редл, М. Смит, Таки); 2. подчеркивание социально-групповой структуры руководства (Хэнкинс, Ламли, Креч, Крачфильд, Кац, Блау); 3. руководство как функция ситуации (Кэттелл, Хемфилл, МакГрегор, Мерфи Гибб). Росс и Хендри пытались интегрировать эти три концепции. Не отрицая значение остальных аспектов, мы считаем групповую структуризацию и функционирование главным социологическим аспектом руководства. Оно может быть понято только как составная часть соотношения: руководство-следование. Руководитель и руководимый представляют здесь элементарную групповую единицу. Мы определяем руководство как такое социальное соотношение, в рамках которого один или несколько членов группы оказывают относительно систематическое, постоянное и эффективное влияние на других членов в их деятельности, в постановке и решении проблем, касающихся интересов, социабильных и целевых функций данной группы.

Summary

Dragoslav Slejška: About the Concept of "Leadership" in American Sociology and Social Psychology

Three conceptions of the category of "leadership" are analyzed. They are: 1. leadership conceived as a set of individual traits of the leading personality (Ross, Eubank, Redl, M. Smith, Puckey); 2. leadership as a relation structured according to social groupings (Hankins, Lumley, Krech, Crutchfield, Katz, Blau); 3. leadership as a function of the situation (Cattell, Hemphill, MacGregor, Murphy, Gibb). M. Ross and Hendry tried to integrate these three conceptions. Without overlooking other aspects, we consider the group structuration and functioning as the main sociological aspects of leadership. It can be understood only as a part of the relation leadership-follower-ship. Leader and follower form the elementary group unit. Leadership is regarded as a social relation in which one or several members of the group influence relatively systematically, continually and effectively other members in their activity, in putting and solving problems relevant for the interests as well as for the social and purposive functions of the given group.

Byrokratizací budeme nazývat proces postupného pronikání prvků byrokratismu společností. Bude to v souladu s poměrně často používanou koncovkou „izace“ — jako např. demokratizace, charakterizace a snad i „organizace“ ve smyslu označení určité činnosti.

Proces postupné byrokratizace může být i žádoucí, a to za předpokladu, že se jím vyplňuje mezera potřebná k řádnému fungování administrativy. Je naproti tomu nežádoucí tam, kde je byrokratizace ve stadiu optimálním, případně kde jsou již patrné známky jejího bujení.

Totéž, mutatis mutandis, je možno říci o obráceném procesu byrokratizace, který bychom mohli nazvat „debyrokratizací“.

Zdá se, že z důvodů, které si vysvětlíme při popisu charakteristických znaků byrokratismu (jež budou podány v další části tohoto nárysu), v současných společnostech spontánně roste spíše byrokratizace než debyrokratizace, a že debyrokratizace bude vyžadovat záměrnou intervenci a ochranu častěji než byrokratizace.

Podstata byrokratismu a integrálně s ním spojené nebezpečné tendence ve vývoji byrokracie

a) Naléhavá potřeba evidence a dokumentace, a následkem toho sklon k „bezduchosti“ úředníků a jejich odcizení „zevněmu okruhu“ instituce.

Je ale možné v současné době řídit lidi jinak než od psacího stolu? Množství informací, jež je nutno si osvojit, přepracovat, přeměnit, sestavit, přechystat, zapamatovat si, poznamenat, zpracovat, připravit ve formě rozhodnutí a předat k provedení, je tak ohromné, že vedení každé vládní instituce, i středně velké, není ani možné, ani efektivní, ani spravedlivé bez použití patřičných kartotéčních záznamů a jiných poznámek. Leda snad, že by v jejich čele stály zcela výjimečné, geniální osobnosti. Nikdo též nemůže zodpovědně vykonávat jakoukoliv funkci (ří-

dící, pomocnou, normativní) v podniku, kde nemá k dispozici kartotéční záznamy s potřebnými údaji, kde se nemůže opřít o připravené, snadno dostupné a srozumitelné interpretace těchto faktů, o předem promyšlené, zapsané a schválené postupy čili instrukce. Evidence a dokumentace se ve stále větší míře stávají bezprostřednějším podkladem činností než fakta, o něž se jedná — a má tomu tak být. Ale tuto evidenci a dokumentaci nelze zakládat a pak vyhledávat, studovat a používat jinak než u psacího stolu.

Určitá míra potřeby vysedávání za psacím stolem, čili vlastního byrokratismu, je už po řadu pokolení nutnou podmínkou správné činnosti podniku. Prvním, nejzákladnějším rysem byrokracie, hlavním a rozhodujícím elementem byrokratismu je tedy předpoklad opory pro práci v podobě evidence a dokumentace. Tato podmínka musí být v podnicích splněna, zvláště při výkonu řídicích a pomocných funkcí. Tyto funkce vykonávají obvykle „zprostředkovatelé vládní moci“. Jsou tím zpravidla pověřováni tzv. „duševně pracující“. Ale ani status „vedoucího“ na jednom ze stupňů hierarchie řízení, ani formální status „duševního pracovníka“ nejsou nutnou podmínkou statusu „úředníka“ v zde používaném významu. A také nejsou podmínkou byrokratismu jako charakteristického rysu organizační jednotky a její funkce. Vidíme jej často při výkonu základních funkcí na tom či onom stupni, např. funkce účetního, jehož činnost je základní v účetním oddělení, event. při plnění finančních úkolů v oddělení bankovním. Setkáváme se s ním též u pracovníků, kteří nevykonávají žádný z úkolů řízení, kteří nikomu neporoučejí (např. „kontistů“) a nepožívají výhod plynoucích ze statusu „duševně pracujících“ (např. číšníci v podnicích hromadného stravování: kromě podávání potravy hostům musí — za psacím stolem — provádět značně složité účetně početní úkony).

Byrokratismus může mít za následek — a bohužel se tak skutečně stává — i nepříjemné komplikace a důsledky: „akta“, doklad, „lejstro“ mohou často v očích úředníka zakrýt „podstatu“ věci, které se týkají. A přece koneckonců základem, podstatou každého jednání je někdo — člověk. Jeho osobnost, potřeby, trápení, tužby a životní komplikace se nepodaří nikdy beze zbytku uzavřít v úředním dokumentu. Tento člověk je vždy členem „zevního okruhu“ instituce, do níž svou „podstatou“ ve skutečnosti patří též úředník, který věc „vyřizuje“. Cena, kterou jsme nuceni platit za jisté zdokonalení, jímž je zavedení evidence a dokumentace, je zajisté vysoká, i když nevyhnutelná: je zde nebezpečí, že úředníku tato lejstra, s nimiž se často tolik nalopotí, nakonec zcela zakryjí živé lidské bytosti. Důsledkem toho je pak eliminace úředníka ze společnosti, poněvadž je tím odveden od těch, kterým ve skutečnosti měl sloužit. Tento stav bývá nazván „bezduchostí úředníků“.

(O následcích hromadění hotových interpretací a návodů k řízení, jež jsou obsaženy v dokumentaci jiného druhu a která je základem rozličných předpisů, promluví ve stati o formalizaci.)

Úředník, snad někdy i právem, se domnívá, že ví lépe, co je „opravdu“ v zájmu strany, než strana sama. Tato mylná domněnka a sebevědomí úředního činitele vznikly v důsledku ztráty kontaktu s živou lidskou osobností, s jejími konkrétními a vždy úzce individuálními potřebami. Charakteristickým v tomto směru je R. Michelsem (1959, s. 230) citovaný výrok M. Webera, který pronesl před 1. světovou válkou na vídeňském kongresu společensko-politických věd. Tehdy řekl: „Považoval bych se za velmi mizerného byrokrata, kdybych nevěřil, že vím lépe než ti tupohlavci, co je pro ně opravdu dobré.“ (Tak je to zaznamenáno v kongresových protokolech na s. 285.)

b) *Nezbytnost bykrokracie, její rozsah a tendence k výkonu moci jménem vlastním a ve vlastním zájmu.*

Monarchové, feudálové a aristokraté, buržoazie jako třída a konečně dělnická třída jako kolektivní nositel vládní moci v socialistické společnosti, považovaní po tisíciletí za skutečné držitele moci, ztratili již dávno fyzickou možnost jejího osob-

ního výkonu. Měli by prostě příliš mnoho bezprostředních poddaných, příliš velký „rozsah řízení“ a příliš velký prostor, v jehož rámci by měli vládu vykonávat. Totéž je možno říci už po řadu generací o řízení na mnoha jiných úsecích lidské činnosti. Nezbytnou podmínkou jakéhokoli efektivního řízení lidí (výkonu vlády nad nimi) je, jak jsme viděli, zapojování stále početnější skupiny úředníků jako spojovacího článku mezi skutečnými držiteli moci a těmi, kterým vládnou.

Ne vždy měla činnost tohoto spojovacího článku znaky byrokratismu — jak lze vidět na příkladech z období středověku —, a ne vždy musel nebo dokonce mohl řídit od „psacího stolu“. Přes poměrně rozšířené mínění v tomto směru neexistovala tedy vždy „byrokracie“. Bezpochyby se objevovala občas již ve starověku. Určitě se s ní setkáváme při výkonu vlády v některých zemích (např. ve Francii) aspoň od XVII. století, a je t. č. ve všech tzv. rozvojových zemích. Nevyhnutelná potřeba byrokracie v současném světě je bezprostředním a nutným důsledkem nezbytnosti byrokratismu v činnosti současných institucí.

Ještě Sv. Ludvík, král francouzský (1226—1270), měl sotva čtyři písaře. Ale v XVI. století úřaduje ve francouzské královské kanceláři již 300 sekretářů. Totéž se týká „lokální administrace“ (Magyary, 1937, s. 39). Vzrůst počtu státních zaměstnanců, ze začátku jen pozvolný, se během doby stále zrychluje. G. Schmoller (1894, s. 36) nazývá absolutní monarchii Ludvíka XIV (1643—1715) „byrokratickou aristokracií profesionálních zaměstnanců“. Maličká Belgie zaměstnávala již v roce 1855 14 497 a v roce 1900 37 826 státních úředníků. Francie jich měla v roce 1914 351 691, nepočítaje v to přechodně zaměstnané úředníky a dělníky (Magyary 1937, s. 35 a 37).

Obdobný vývoj pozorujeme v pruském státě, kde již „kníže elektor braniborský (1640—1688) ... přivodil definitivní vítězství královských úředníků nad diletanty, ustanovenými jednotlivými členskými státy“. Tím je sjednotil a dal tak základ budoucímu pruskému království (tamtéž, s. 41).

V Anglii a v zemích patřících k Britskému impériu se ubíral vývoj jiným směrem. Zde řadu státních úkolů plnily

osoby, jež nebyly placenými státními zaměstnanci. Ale „již od roku 1840 začalo zde převládat vědomí, že stát nutně potřebuje funkcionáře s technickými znalostmi“ (tamtéž, s. 45). V roce 1853 byl v anglické koloniální službě v Indii zaveden systém placených veřejných zaměstnanců.

Není dobře možno zjistit, kolik je dnes v Polsku úředníků ve smyslu definice podané v tomto článku — tj. prostředníků mezi občany a třídou pracujících jako kolektivním nositelem socialistické státní moci, mezi pracujícími jako vykonavateli práce a týmiž třídami pracujících jako kolektivními vlastníky znárodněných výrobních prostředků, a konečně i mezi zaměstnanci a majiteli zbytku soukromých podniků.

Statistická ročenka z roku 1967 uvádí počet zaměstnaných v národních podnicích v r. 1966 číslem 8 471 000 — v tom je 246 700 veřejných zaměstnanců a zaměstnanců v soudnictví (s. 69). Známe též procentuální podíl duševně pracujících (intelligence) ve znárodněných podnicích. Je to 33,1 % (s. 71) — mimo obory zemědělské a lesnictví.

Procento duševně pracujících v podnicích soukromých a v zemědělství a lesnictví bude asi o něco nižší. Nemá to ale větší význam, poněvadž celkový počet osob tam zaměstnaných činí sotva 821 000. Celkový počet „duševně pracujících“ v polském národním hospodářství v r. 1966 bychom mohli odhadnout na 33 % z 8 500 000, čili zhruba na 2 805 000. Sem musíme připočítat duševně pracující ve školství, ve zdravotnictví a v armádě, čímž se počet této zaměstnanecké kategorie zvýší na více než 3 milióny.

Počet duševně pracujících se samozřejmě nekryje s počtem „prostředníků výkonu státní moci“, poněvadž mnozí z nich nemají žádnou řídicí funkci. Na základě výzkumu ve všeobecné státní správě z roku 1963 se dá soudit, že v tomto odvětví „rozsah řízení“ (počet bezprostředních podřízených na jednoho vedoucího) obnášel průměrně v závislosti na kraji, v zaokrouhlených číslech 5—2,6 — mimo vedoucí oddělení. (Kowalewski 1964, s. 181.)

Dá se předpokládat, že v nižších administracích jednotkách se tato průměrná čísla blížila spíše horní než dolní hranici rozpětí, které bylo zjištěno v nejnižších

správních jednotkách. Na středním správním stupni je značně přesahovala. Konečně je možno usuzovat, že v podnicích soukromých a ve státních závodech lesních a zemědělských průměrný počet podřízených odpovídal horní hranici rozpětí zjištěného ve všeobecné státní administrativě, případně ji o něco přesahoval.

Soudíce z uvedeného, můžeme odhadnout počet podřízených na nejvyšší úrovni tak, že ministroví, případně vedoucímu ústředního úřadu, jsou podřízeni čtyři vedoucí úředníci, náměstkové, případně čtyři generální ředitelé odborů. Počet podřízených na druhém stupni administrativy je zajisté mnohem větší. Jednotlivým viceministrům podléhá — mimo vedoucí odborů ministerstva — zpravidla i určitý počet ředitelů společností nebo podniků stejného významu. Počet podřízených na této úrovni bychom mohli zhruba odhadnout na deset zaměstnanců. Na třetím stupni správy (úroveň přednostů oddělení ústředních úřadů a ředitelů společností) bude počet podřízených jak v úřadech, tak i v podnicích menší — průměrně osm. Na čtvrtém a pátém stupni správního aparátu jsou sekční šéfové a vedoucí oddělení mnohočlenných pracovišť, podléhající přednostům v úřadech a vedoucím oddělení v podnicích. Sem patří též vedoucí referátů podléhající vedoucím sekcí a mistři podřízení vedoucím výrobních oddělení. Funkční rozpětí těchto úředníků se bude blížit v průměru horní hranici, vypočtené pro všeobecné podmínky platné ve státní administrativě — čili asi po pěti přímých podřízených.

Kdybychom přijali jako normu takový pětistupňový žebříček v řízení, obdrželi bychom následující schéma výpočtu duševních pracovníků, kteří vykonávají funkci „úředníků“ ve smyslu, jaký je zde připisován označení „prostředník výkonu státní moci“: $U = PU - r$ (U = „úředníci“, PU = duševní pracovníci, r = „vedoucí referátu“, tj. duševní pracovníci, kteří nezastávají vedoucí funkci mimo všeobecnou státní administrativu).

$$U = \frac{1}{8\,000} r + \frac{1}{2\,000} r + \frac{1}{200} r + \frac{1}{25} r + \frac{1}{5} r = \frac{1965}{8000} r$$

Když jsme tedy vypočetli, že PU (mimo všeobecnou státní administrativu a insti-

tuce pro výměr spravedlnosti) se rovná asi třem miliónům, pak $PU = 3\,000\,000 - r$;

$$PU = \frac{1965}{8000} r$$

čili $24\,000\,000\,000 : 9\,965 = 2\,408\,630$, a $U = 3\,000\,000 - 2\,408\,630 = 591\,370$. Timto způsobem zjištěný počet „úředníků“ je příliš malý. Nebyl vzat zřetel na skutečnost, že jsou úseky práce, kde již na základním stupínku jsou všichni duševně pracující „úředníky“ — například mistři jako přímí nadřízení manuálních zaměstnanců. Zdá se též, že zde uznávaný počet stupňů administrativy je příliš nízký. Nebyl také vzat zřetel na znásobující se počet „úředníků“ následkem vedle sebe existujících vnitropodnikových stupňů řízení v jednotlivých „instancích“ a zvláštních „instančních“ stupínků. Pak na nejvyšším stupni administrativy — hodnost rovnající se funkci ministra nebo tomu odpovídající postavení — dojdeme k číslu 2 314 osob ($3\,000\,000 : 1\,296$), což neodpovídá skutečnosti. Tyto nepřesné výsledky nemají podstatný význam při odhadu, jenž je založen téměř na samých nepřesných údajích. Mimochodem, bylo by záhodno věnovat zvláštní studii přesnějšímu zjištění počtu „úředníků“ v Polsku.

Z našeho vzorce jsme zjistili počet „úředníků“ — 599 535 — mimo veřejnou složku administrativy a instituce pro výměr spravedlnosti. Počet zaměstnanců v těchto složkách státní správy, kde každý pracovník je skutečně představitelem státní moci a tedy „úředníkem“, byl v r. 1966 246 700 (ročník 1967, s. 69). Sečteme-li tato dvě čísla a také uvážíme-li, že byrokratické manýry jsou nakažlivé a mají četné představitele i ve složkách „fyzicky pracujících“ zaměstnanců (Izdebski 1967, s. 1), vyvstane před námi téměř miliónová armáda našich „úředníků“. Toto zjištění kromě jiného charakterizuje vážnost této problematiky.

A teď si položíme otázku: ve jménu koho vykonávají svou funkci státní úředníci? A když si i další zaměstnanci osvojili byrokratické způsoby řízení, vzniká otázka, zda ještě úředníci vůbec vykonávají regulativní (normativní) činnost. Ano, svou funkci vykonávají vždy a všude jménem těch, kteří mají moc, jež je chápána jako skutečná možnost řízení lidí. Státní úředníci vykonávají svou vládu ve jménu vládnoucí třídy (nebo tříd).

Klasikové marxismu nedovolují pochybovat, že tuto záležitost chápou takto a ne jinak.

Pracovníci, kteří vykonávají řídicí funkce různého stupně v hospodářských podnicích (event. na hospodářském úseku), činí tak z pověření vedoucího výrobního sektoru. Zrovna tak sekundář v nemocnici ovlivňuje chování pacienta jménem primáře, i když se pacient dobrovolně svěřil do jeho ošetřování.

Důležitá rozhodnutí, ke kterým docházejí jednotlivci, případně skupiny osob mající právo rozhodovat, vznikají z řady předpokladů, ze kterých se konečně zrodí — „tak jako velká řeka z mnohých přítoků“ (H. A. Simon, 1959, s. XII).

Zaměstnanci „řídicího sektoru“, jimiž jsou ve státní správě úředníci, v hospodářském odvětví většinou administrativní a techničtí zaměstnanci (technici), ve zdravotnictví asistenti, laboranti a jiní, jsou většinou povinni sbírat potřebná data, hodnotit je a připravovat závěry. Musí tedy sami „rozhodnutí“ připravit, mít po ruce různé varianty návrhů, přednést argumenty pro a proti. To vše má vliv na konečnou volbu a výběr vhodného návrhu pro konečné rozhodnutí, jež učiní oprávněná instance. Není rozhodující, zda je to jednatel nebo kolektiv.

A což teprve, když „úředníci“ rozhodují samostatně, jménem těch, kteří mají moc, v jejich zastoupení! Odlesk této moci je „ozařuje“ v úloze anonymních účastníků „připravovaných rozhodnutí“. Jak mnohem snáze jim může „stoupnout do hlavy“ tento pocit jako samostatnějším vykonávatelům moci! Nemusí nás ani příliš zarážet, že úředníci za poštovní přepážkou, která zde reprezentuje vládu, mimoděk cítí, že to oni se vznášejí v aureole státní moci, a nikoli anonymní občan, který před ně předstoupil s doporučeným dopisem. K tomu přistupuje jev „autonomizace“ pomocných organizačních jednotek, a ještě mnohem více jednotek řídicích (Zieleniewski, 1967, s. 587—588). Mechanismus jejich vzniku je podobný tomu, co H. Vaihinger označil jako „zákon růstu prostředků nad žádoucí mez“ (Vaihinger, cit. podle Zieleniewského, 1923, s. 20), R. Michels jako fakt, že „mechanismus se stává sám sobě cílem“ (Michels, 1959, s. 187) anebo že „prostředek se stává cílem“ (tamtéž, s. 389). W. Wundt tomu říkal „heterogenie cílů“

(Wundt 1912, s. 284, Merton, 1959, Mouzelis, 1967, s. 36, 51, 56 a další) a jiní autoři, píšící v angličtině, popisují tento jev jako „zpréházení cílů“ (goals displacement) anebo jako výskyt nepředvídaných, nežádoucích důsledků určitého dění.

V důsledku vyličených mechanismů může byrokracie jako určitá vrstva lidí, kteří na rozličném stupni řízení v různých institucích mají vykonávat normativní funkce jménem určité třídy nebo jednotlivců, kteří jsou nadáni mocí, snadno přestat pro ně pracovat. To se přihodilo v případě pruské a ruské byrokracie, které se jako vládnoucí úřednické skupiny snažily při realizaci třídních cílů šlechty a buržoazie též „ohrát vlastní polívičku“. Zasahuje to někdy i skupiny „manažerů“, které mívají na zřeteli spíše vlastní egoistické zájmy než potřeby majitelů. Vykonavatelé přerůstají přes hlavy vedoucích (mandantů).

V obou uvedených případech se tyto eventuality přiházejí v kapitalistickém zřízení spíše výjimečně — pokud celospolečenské zájmy nejsou zatlačeny do pozadí. Je to spíše otázka osobního postoje byrokrata ke společenským jevům.

Těmito svody jsou naneštěstí ohroženi zaměstnanci, pověřeni řízením v různých odvětvích společenského života i ve státech, budujících socialismus. Ale jsou zde přece jen podstatné rozdíly. Na jedné straně byrokratizace a vůbec postupující proces alienace práce v socialistickém společenství mohou a měly by vést k zastavení či dokonce k ústupu těchto zhoubných jevů. Měli bychom si uvědomit skutečnost, že socializace vede objektivně ke sjednocení zájmů zaměstnanců v oblasti řízení se zájmy celospolečenskými. Konečně je tomu tak i u všech ostatních zaměstnanců. Ale vědomí této skutečnosti předpokládá vysoký stupeň společenské kultury, který nepřichází ani automaticky, ani rychle.

Na druhé straně v socialistických společenstvích byrokratizaci napomáhá skutečnost, že s postupující specializací stále větší počet osob, které konají normativní činnost, tak činí nikoli jménem svým a z egoistických pohnutek, ale jménem státu a v zájmu celé společnosti — stále více lidí přechází do oblasti „úřední“, stává se „úředníky“.

c) *Potřeba centralizace, formalizace a dohledu vede k jejich nadměrnému růstu a v důsledku toho k odcizení „úředníků“ vůči svým mandantům.* Nebezpečí odtržení úředníků jako zprostředkovatelů vládní moci od jejich skutečných držitelů a nebezpečí, že úředník za „spisem“ nebude vidět živého člověka, má za následek obranné reakce. Jsou to zejména tyto tři navzájem nerozlučně spjaté jevy: formalizace, organizační centralizace a přes ně se klenoucí kontrolní vrstva. Tyto jevy musíme přijímat jako nevyhnutelné koreláty potřeby byrokratismu v současném světě.

Pojem „organizační formalizace“ je zde chápán jako organizovaný vztah zájmů instituce a lidí, kteří jsou do ní pracovně zapojeni. Tento vztah je obvykle vyjádřen systémem znaků — zpravidla ve formě různého druhu předpisů (zákonů, nařízení, příkazů, instrukcí apod.). Použitím organizačních stanov se zpevní organizace a omezí svoboda rozhodování jejího členstva. Určitý stupeň formalizace bývá, jak jsme viděli, nutný. Pro nedostatek místa se nemůžeme zabývat podrobnostmi, ale na vysvětlenou je třeba říci, že administrativní rozhodnutí, která mají bezprostřední vliv na osobní zájmy občanů, musí být omezena předpisy, jež by chránily občana před zvláštními úředníky. Odpovědnost za celonárodní majetek, svěřený pracovníkům socialistické hospodářské správy prakticky na základě výlučnosti, by byla neudržitelná, kdyby svoboda rozhodování zde nebyla předem omezena jasnými předpisy. Neboť nejen na vysokých vládních stupních stůňou touhou po vydávání instrukcí: tohoto privilegia se dožadují více či méně vědomě též na nižších stupíncích. V důsledku této dvoustranné ochoty k formalizaci se stále více množí podrobné předpisy. Nezapomínejme, že neznalost právních předpisů neomlouvá jejich porušování.

V Ústavu praxeologie jsme udělali seznam všeobecně závazných právních norem, platných ke dni 31. 12. 1966. Do výzkumu byly pojaty zákony, nařízení a ustanovení vedoucích funkcionářů ústředních úřadů a usnesení jejich kolektivů — čili právní normy, které by měl znát každý občan: každý proto, že je pravděpodobné, že se dostane do situace, v níž tyto normy budou či měly by platit a mohlo by jich být použito proti němu.

Počet listin pojatých do výzkumu byl 7 901, a to 750 zákonů, 2 917 nařízení, 906 usnesení, 3 288 správních ustanovení a 240 „jiných“ právních rozhodnutí. Ale všechny akty si nejsou rovny. Kdybychom přísně uvažovali o podrobnostech těchto právních aktů, byli bychom nejlépe informováni z ustanovení „nejnižšího řádu“ — bodu a vedlejších bodů —, pokud jsou uvedeny. Omezili jsme se jen na nejvyšší stupeň rozdělení: články zákonů, paragrafy nařízení, apod. Jejich počet je vyjádřen číslem 84 021 (Jaźwiecki, 1966). Je možné i jen pomyšlení, že by je kdokoliv mohl znát, nebo aspoň věděl, kde je má hledat?

Mnoho by se dalo říci o tendenci přenášení formálních a neformálních rozhodnutí na hierarchicky vyšší vládní instituce — čili o centralizaci. Formální proces centralizace vystupuje tím výrazněji, čím přesněji jsou na sebe napojeny funkce jednotlivých organizačních jednotek. Aby se předešlo nedorozuměním mezi jednotlivými organizačními jednotkami nižších instancí, musí být více záležitostí vyřizováno centrálně. Neformální centralizace (přenášení skutečných rozhodnutí na vyšší místa, čili tzv. asekurantství) je určitým druhem sebeobrany, pojistky — útekem před odpovědností. Příčiny toho jsou vysvětleny výše. Podrobněji bylo o tom pojednáno jinde (Kowalewski 1967 a Zielewski 1967, s. 557—581).

Soukromník nemá zapotřebí vykonávat kontrolu ani v tom, zda zneužívá svých kompetencí vůči svému osobnímu majetku, ani v tom, zda se neokrádá. Naproti tomu stát tuto kontrolu nad svými institucemi vykonávat musí — vyžaduje to veřejný zájem. Čím více je rozvinuta formalizace (tj. čím více je předpisů) a čím více byla posunuta centralizace konečného rozhodování, tím větší je potřeba kontroly. V článku W. Kieżuna najde čtenář určité ilustrace tohoto jevu, což mě zbavuje povinnosti uvádět bližší vysvětlení.

A tak tedy formalizace, centralizace a kontrola, které v určitých mezích příznivě ovlivňují správnost a pružnost administrace, mají naneštěstí také tendenci k přebujení a tím přivodí následky protichůdné tomu, čemu měly sloužit. Místo aby omezovaly negativní vlivy byrokrati-

zace, rozmnožují je. Neúměrná formalizace místo omezování svévole začíná omezovat iniciativu úředníků vůbec. Ve snaze upravit všechno předpisy, což je prakticky nemožné, nakonec ztěžuje nebo vůbec znemožňuje vyřízení ne zcela běžných záležitostí. Nadměrná centralizace odvyká úředníky, kteří pracují na nižších stupních administrace, samostatně rozhodovat dokonce i v záležitostech, které jim formálně patří. To pak má za následek, že jsou zatěžováni spoustou zpráv nad únosnou míru „instance“ vyšší. Podobné záležitosti pak buď nejsou vyřízeny vůbec, nebo se jejich vyřízení oddaluje, nebo je vedoucí příslušné instance předává — i když ne formálně, ale de facto — k samostatnému vyřízení svým ne vždy kompetentním pomocným silám — „v zastoupení“. Velmi časté úřední kontroly pohlcují čas, kterého by mělo být využito k výkonu základní úřední funkce. A potom následují nepříjemné, obtížné a ne vždy zrovna odůvodněné sankce. To nutí úředníky, aby se proti takovým eventualitám zajišťovali dodatečnou nadměrnou dokumentací. V důsledku toho se vnucuje tendence, aby skutečné řešení úkolů bylo nahrazeno zdáním, že vše postupuje podle předpisů — „ut aliquid fecisse videatur“. S přemrštěnou přesností jsou dodržovány předpisy — dodržuje se litera a ne její duch. Silí tlak podřízených na vedoucí činitele, aby pro jejich pohodlí a bezpečí vydávali stále podrobnější a věcné instrukce. Proces postupující organizační formalizace se jen stěží podaří zabrzdit, a to zpravidla jen na čas. K tomu přistupují kontroly, množící se počtem a délkou trvání. Tyto jevy pozorujeme stejně ve státech kapitalistických, jako ve státech se socialistickým zřízením. Tento stav nepůsobí příznivě na vnitřní uspokojení vedoucích pracovníků, neboť takový stav věcí představuje jen zdání jejich samostatného rozhodování. Ale nejen to: takový stav vede k byrokratickému odcizování vůči více méně pomyslným nadřízeným. Na Západě je to v poměru ke státu, který je třídně pro většinu společnosti cizí. Ještě ve větší míře se tak stává v poměru k velkým kapitalistickým koncernům. V zemích se socialistickým zřízením — ač je to velký a neuvěřitelný a ve svých důsledcích nebezpečný paradox — se tak děje vůči

státu, který je v této politické konstelaci národně i třídně vlastní.

To vše vede k povážlivým důsledkům: oddizení úředníků jako vykonavatelů moci vůči skutečným držitelům této moci. Úředníci se k nim jako k cizím skutečně také chovají.

d) Potřeba profesionálního charakteru při výkonu řídicích funkcí a tendence k oddizení při jejich výkonu.

Nevyhnutelnost byrokratismu za existence a činnosti současných institucí vládních, hospodářských, osvětových, kulturních, politických, vojenských apod. má za následek, jako další integrálně s tím spojenou konsekvenci, potřebu svěřovat řadu funkcí profesionálním zaměstnancům. Ve společnostech nebyrokratických tyto funkce nemusejí být vykonávány profesionálně (odborně školenými zaměstnanci). Hejtman, vojvoda či starosta ve feudálním Polsku nebyl „profesionálním“ hejtmanem, vojvodou či starostou, ale náš současný generál, předseda KNV či ONV je a musí být profesionálním vojákem či úředníkem.

„Profesionálnost“ zde uváděná je charakterizována následujícími znaky: 1. Svěřená činnost je ústředním bodem zájmu svého vykonavatele; zabírá nejvíce jeho času, vyžaduje větší soustředění a vypětí energie; předpokládá přiměřené vzdělání a praktické zkušenosti. 2. Svěřená činnost je vykonávána za plat a tento plat — aspoň ve většině případů — je hlavním zdrojem obživy. 3. Tato činnost má tendenci k pokračující odbornosti.

Tato věc se konečně může utvářet rozdílně v různých odvětvích společenského života. Nedovedeme si dobře představit správný chod zásobování velkého podniku, kdyby zaměstnanci jeho zásobovacího oddělení vykonávali svou činnost jen příležitostně. Nevyznali by se pak dobře ani ve druhu zboží, ani ve vhodné volbě nejlepšího zásobovacího pramene nebo ve volbě vhodných dopravních prostředků. Naopak — tato činnost si vynucuje stále užší specializaci pro určité druhy zboží. Tak např. dovozce kávy nebo čaje musí být ve svém oboru na světovém trhu odborníkem na slovo vzatým, poněvadž bude mít co činit se stejně specializovanými exportéry.

Jinak se věci mají při výkonu spravedlnosti. I tady je neodmyslitelná úloha od-

borně vzdělaného soudce s úzce specializovaným vědním oborem určitého právního odvětví. Ale vedle něho zasedají, nebo alespoň by měli zasedat, přísedící nebo porotci, kteří svou činnost nevykonávají jako odborné povolání. Jsou sice méně znalí práva, ale o to blíže mají k praktickému životu. Jejich účast chrání právní rozsudky před zkostnatěním a odtržením od života.

Nedovedeme si dobře představit — a to již po mnoho století — správně fungující armádu bez odborně školených důstojnických a poddůstojnických kádru. Tyto kádry, ač to zní jako paradox, jsou nejvíce potřebné v době míru. Musí se věnovat odbornému školení vojenského ducha mezi branci a záložními důstojníky, kteří ve válce ponesou největší tíhu při obraně státu.

Nemohla by konečně dobře fungovat státní administrativa, kdyby neměla oporu aspoň v kádrech profesionálních úředníků různých oddělení presidia, národních výborů rozličného stupně, včetně rad obecních zastupitelstev. Ale i zde, podobně jako v soudnictví, je třeba — a opravdu by také bylo žádoucí — zvyšovat účast neprofesionálních zaměstnanců, volených ze členů domovních důvěrníků, členů národních výborů různého stupně a jejich komisí.

Ve všech těchto případech máme co činit s charakteristickým protikladem: správnost výkonů vedoucích a pomocných orgánů stoupá úměrně s odborností. Lepší znalost předpisů snižuje nebezpečí vlivu subjektivního názoru na rozhodnutí. Příležitost k větší průpravě a sběhlosti skýtá možnost prohloubení specializace. Ale současně zaměření úředníků hlavně na řídicí a pomocné úkony prohlubuje propast mezi nimi a společenským prostředím, kterému mají sloužit. Odbornost tak pomáhá popsané autonomizaci nepodstatných funkcí. Ale co je důležitější a ve svém dopadu závažnější, je to, že specializace sice přispívá k objektivnějšímu přístupu k věci, ale na druhé straně vede k tomu, že úředník svou práci vykonává bez osobního zaujetí. Tentýž člověk, který mimo kancelář je vnímavý ke všedním potřebám a starostem a je schopen individuálního přístupu k lidem ve svém okolí, se v kanceláři stává ke všemu tomu nevšímavým, upjatým, a jak se říká „bezdu-

chým“ vykonavatelem předpisů. Tyto charakteristické známky typického úředníka jako takového můžeme označit jako depersonalizaci administrativní činnosti, příznačnou pro byrokratismus. Depersonalizace je tedy integrálně spjata s rutiním výkonem úřední funkce.

Odbornost je nepostradatelná, poněvadž napomáhá kvalitě práce. Depersonalizace naopak je nebezpečná, poněvadž zde v podstatě odborná práce mívá jaksí do prázdna. Řešení tohoto rozporu, zdá se, je možno zajistit tak, že by odbornost byla rozšiřována jen do té míry, aby užitek touto cestou získaný byl větší než ztráty, které pak má za následek neosobní přístup k výkonu administrativních povinností.

Souhrn¹

V tomto článku byl proveden rozbor některých podstatnějších problémů byrokratismu. Byl brán zřetel hlavně na vyjádření Marxe, Engelse, Lenina, Michelse, Webera a některých dalších jeho pokračovatelů a kritiků. Jsou zjišťovány hluboké rozdíly při hodnocení projevů byrokratismu, jež jsou jen částečně podmíněny rozdílností v chápání terminologických pojmů.

Autor navrhuje, aby termín byrokracie byl rezervován pro konkrétní pojem. Vysvětluje, že v původním, užším slova smyslu tento termín označoval skupinu státních úředníků, jejichž činnost byla zaměřena na prostředkování mezi vládní mocí nebo vládnoucími třídami a ostatním obyvatelstvem, jež bylo této moci podřízeno.

V současné době byrokracie v širším slova smyslu zahrnuje větší množství jedinců, kteří v té které instituci od psacího stolu na základě úředně stanovených směrnic konají řídicí a pomocné funkce jménem tříd nebo jedinců, majících vedoucí postavení v této instituci.

Navrhuje, aby členové těchto organizačních skupin byli nazýváni „úředníky“ nezávisle na instituci, v níž pracují.

Doporučuje, aby výše popsany způsob vykonávání funkcí byl označován názvem „byrokratismus“ a vlastní proces narůstání byrokratismu názvem „byrokratizace“. Takto pojatá byrokracie a byrokratismus

nejdou ani dobré, ani špatné. Spíše mohou být dobré či špatné podle toho, zda v určitém podniku je byrokratismus vyvinut nadměrně, případně zda dosáhl optimální úrovně. Byrokratismus je za současných poměrů nevyhnutelnou podmínkou pro řádný provoz všech větších institucí, a to jak státních, tak hospodářských, školských, vědeckých, vojenských a dalších. Je s ním naneštěstí nevyhnutelně spojeno nebezpečí jeho nadměrného bujení.

V pojednání je zvláště zdůrazněna potřeba evidence a dokumentace. Současně se ale poukazuje na to, že v případě jejich nadměrného růstu vzniká nebezpečí „bezduchého“ formalismu a odtržení úředníků od širšího světa — okolí. Byl probrán rozsah byrokracie a z podstaty tohoto jevu vyrůstající tendence úředníků vykonávat svou vedoucí úlohu ve společnosti nikoli jménem a v zájmu svých mandantů, ale jménem vlastním a ve svém zájmu. Aby tomu bylo zabráněno, muselo být v moderních institucích přikročeno k formalizačním zásahům, k centralizaci a k vystupňované kontrole. I v těchto zásazích je nebezpečí nadměrného růstu a pokračujícího odcizení úředníků vůči jejich nadřízeným. Nakonec je diskutováno o požadavku, aby normativní funkce zastávali profesionálně školení úředníci. Důsledkem toho je tendence k odcizení — depersonalizaci.

Ve svých úvahách o cestách k potlačení nadměrné byrokratizace nabízí autor svou koncepci — a sice, aby boj s byrokratismem a jeho projevy byl nahrazen organizačními zásahy, které by přímo působily na vlastní příčiny jeho bujení. K tomu účelu předkládá vědecky založenou metodu, podle které je možno v jednotlivých případech zjistit optimální stupeň byrokratizace, a dále zjistit a ověřit si hypotézy týkající se objektivních příčin narůstání byrokratismu.

Z polštiny přeložil Karel Macek

Literatura:

Izdebski Z., *Biurokracja*, Organizacja, Metody, Technika, r. X, 1967, Nr. 10, s. 1—4.
Jaźwiecki P., *Zliczenie powszechnie obowiązujących przepisów prawnych według stanu na dzień 31. grudnia 1966 r.*, Warszawa 1967, s. 20.

¹ Pro informaci čtenářů předkládáme souhrn rozsáhlejší stati, jejíž je zde otištěná práce součástí.

- Kowalewski S., *Zagadnienia struktury organów administracji państwowej*, Warszawa 1964, PWN, s. 192.
- Kowalewski S., *Kryteria podziału zadań między instancje w administracji państwowej*, Problemy Organizacji 1967, Z. 8, s. 3—22.
- Magyary Z., *Organizacja władz a zwłaszcza rola szefa rządu w administracji publicznej*, Warszawa 1937, Towarzystwo Pracy Społeczno-Gospodarczej, s. 152.
- Michels R., *Political Parties. A Sociological Study of the Emergence of Leadership, the Psychology of Power and the Organization*, New York 1959, Dover Publ., s. 416.
- Monzelis N. P., *Organization and Bureaucracy*, London 1967, Routledge Kegan Paul, s. 230.
- Merton R. K., *Bureaucratic Structure and Personality*, in: Reader in Bureaucracy, New York 1959, The Free Press, s. 464.
- Schmoller G., *Über Behördenorganisation, Amtwesen und Beamtentum im Allgemeinen und speziell in Deutschland und Preussen bis zum Jahre 1713*, Tom I, 1894.
- Simon H. A., *Administrative Behavior*, New York 1959, Macmillan, s. 259.
- Wundt W., *Ethik*, Stuttgart 1912, Enke, B. 1.
- J. Zieleniewski, *Organizacja zespołów ludzkich, Wstęp do teorii organizacji i kierowania*, wyd. II, Warszawa 1967, s. 664.
- Zieleniewski J., *O filozofii fikcji H. Vaihingera*, Kwartalnik Filozoficzny, T. 2, 1923, s. 207.

Modelování výhledové úrovně bydlení a bytového fondu

ALOIS ANDRLE

Státní ústav pro územní plánování, Praha

Úroveň bydlení patří k základním složkám životní úrovně a bytové prostředí k podstatným částem životního prostředí člověka a k podmínkám jeho životního stylu. Význam této otázky pro populační vývoj, pro vývoj velikosti, struktury a funkcí rodiny atp. není jistě třeba nijak rozvádět. Místo toho se chci zabývat hlavně skutečností, že na rozdíl od většiny ostatních základních kvantitativních parametrů životní úrovně a životních podmínek je u standardu bydlení a bytového fondu možné konstruovat dlouhodobé prognózy jeho vývoje o dosti vysoké míře pravděpodobnosti a reálnosti. Myslím, že tomuto — byť dílčímu — aspektu futurologických úvah byla zatím věnována jen malá pozornost.

Reálná možnost konstruovat prognostický model hrubých rysů bydlení a bytového fondu je umožněn (resp. stupeň její pravděpodobnosti a reality je podmíněn) několika skutečnostmi.

Tak např. je možné se opírat o poměrně solidně propracované metody demografické projekce vývoje obyvatelstva a rodin pro období 15–20 let a o jejich výsledky. Projekce vývoje obyvatelstva a rodin pro takové období jsou s určitou řádově nepodstatnou tolerancí dosti spolehlivé, už z toho důvodu, že proces významnějších změn v reprodukci populace je do značné míry dlouhodobý.

Na druhé straně je možné se opírat i o metody projekce vývoje bytového fondu, který bude k dispozici, a o jejich výsledky. Existující bytový fond má velmi dlouhou dobu fyzické upotřebitelnosti (přesahující délku života více lidských ge-

nerací) a jeho vývoj lze podle určitých zásad dosti dlouhodobě exaktně předvídat. Přes veškeré předvídatelné změny v technologii a produktivitě bytové výstavby se může možná kapacita výstavby bytů vyvíjet (růst) v příštích 10–15 letech jen víceméně plynule, bez radikálních skoků; řád jejího růstu je pro toto období poměrně věrohodně propracován v rámci prací na výhledu rozvoje československé ekonomiky. Na jedné straně je tak možné konkrétně předvídat rámec odpadu bytového fondu (hrubých úbytků bytů), nepřesahující v podstatě rozsah fyzického opotřebení.¹ Na druhé straně je tak možné zhruba propočítat i krytí potřeby bytů.

Zvláště významná je přitom skutečnost, že tyto poměrně seriózní propočty jsou dnes už natolik propracovány, že se nemusíme omezovat jen na kalkul celostátní, v němž jako v průměru jsou zastřeny existující známé ostré rozdíly mezi jednotlivými částmi naší země; technicky je dnes možné je rozpracovat podle krajů, event. podle okresů.

V rámci III. etapy prací na dlouhodobém výhledu rozvoje ekonomiky ČSSR do roku 1980 byly například nedávno vypracovány v členění podle krajů také studie o hrubé perspektivní potřebě výstavby bytů do r. 1980, o modelech bytového fondu a bydlení v r. 1980 při plném krytí této potřeby.²

Z výsledků těchto studií zde uvádím především strukturální model předpokládaného bytového fondu v r. 1980 podle stáří budov ve srovnání se stavem roku 1961 (poslední sčítání lidu, domů a bytů).³

¹ Přesněji řečeno, jde zhruba o odpad v důsledku fyzického opotřebení a o demolicí vyvolané velkými investičními akcemi, těžbou nerostů apod. Vlivem morálního opotřebení zůstane v daném období převážně latentní. Do vyřešení kvantitativní stránky bytového problému nebude kvalitativní zlepšování vyřazováním fyzicky ještě upotřebitelných bytů zřejmě ještě hrát významnější roli. Omezí se prakticky na vyřazení bytů kvalitativně jen extrémně nejméně vyhovujících, to znamená částí tzv. substandardních bytů.

² Tyto studie zpracovával TERPLAN — Státní ústav pro územní plánování v Praze. Přesahovalo

by zde rámec možností podrobněji se zmiňovat o použité metodice. Pro event. zájemce o metodické otázky je možné poukázat na knihu autorů Andrle-Pojer-Ullmann, *Byty a bydlení v Československu*, SEVT 1967. Konkrétní zpřesnění obecné metodiky použité v daných studiích je popsáno ve zmíněné studii TERPLANu *Soubor podkladů k otázkám výhledové výstavby bytů v krajích do r. 1980* z dubna 1968.

³ Hlavní město Prahu z těchto kalkulů vypouštím; vzhledem ke zcela specifickým podmínkám bytového fondu Prahy budou zde obdobné studie zpracovávány pražskými orgány zvláštním způsobem.

Tabulka 1: Strukturální model bytového fondu podle stáří budovy — srovnání skutečného stavu v roce 1961 s předpokládaným stavem v roce 1980 při plném krytí hrubé perspektivní potřeby výstavby bytů v letech 1961 až 1980 podle jednotlivých krajů — v %

Kraj	Rok	Stáří bytů (v letech)							Celkem
		nezjištěno	100 a více	80—99	60—79	40—59	20—39	0—19	
Středočeský	1961	1,6	13,2	8,9	9,7	15,0	35,0	16,6	100,0
	1980	0,9	10,8	6,3	11,4	29,1	14,5	27,0	100,0
Jihočeský	1961	1,7	20,4	11,5	12,2	13,8	26,0	14,4	100,0
	1980	1,0	16,4	7,8	9,6	19,9	11,7	33,6	100,0
Západočeský	1961	2,4	10,5	8,9	13,2	18,0	29,9	17,1	100,0
	1980	1,4	8,8	8,2	12,5	22,2	13,3	33,6	100,0
Severočeský	1961	3,4	10,2	10,0	18,3	20,1	26,2	11,8	100,0
	1980	1,7	8,0	10,3	13,3	19,2	9,1	38,4	100,0
Východočeský	1961	2,2	15,6	9,0	10,6	16,9	30,5	15,2	100,0
	1980	1,3	12,3	7,3	12,8	24,9	12,9	28,5	100,0
Jihomoravský	1961	1,2	13,3	8,9	10,0	13,8	32,9	19,9	100,0
	1980	0,7	11,3	6,1	9,2	24,1	15,4	33,2	100,0
Severomoravský	1961	3,1	10,0	7,6	10,7	13,7	27,4	27,5	100,0
	1980	1,5	7,2	5,9	8,5	17,9	19,3	39,7	100,0
Západoslovenský	1961	2,9	10,7	7,0	6,9	10,3	26,8	35,4	100,0
	1980	1,3	7,2	3,3	5,5	15,6	22,8	44,3	100,0
Středoslovenský	1961	3,0	7,2	5,6	7,3	12,8	22,7	41,4	100,0
	1980	1,3	4,4	3,2	6,5	12,8	26,3	45,5	100,0
Východoslovenský	1961	3,2	6,5	4,5	6,9	12,9	21,8	44,2	100,0
	1980	1,2	3,4	2,9	6,0	11,2	25,3	50,0	100,0

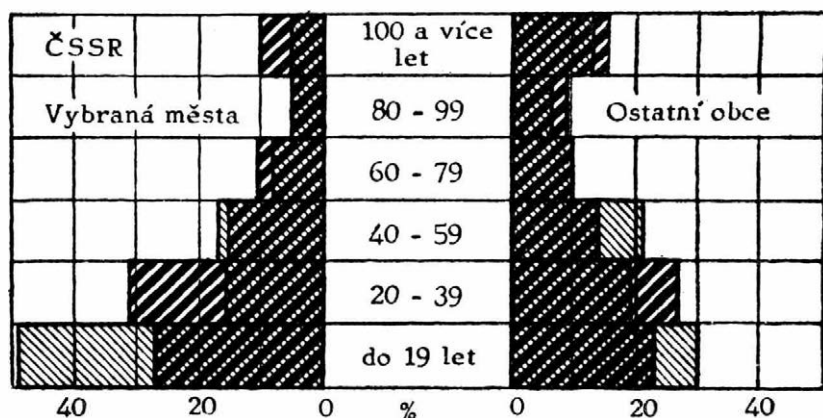
Je třeba zde uvést, že stáří je sice hrubým, avšak při větších kvantech bytů (o něž v krajích jde) vcelku poměrně velmi syntetickým ukazatelem celkové úrovně (fyzického i morálního opotřebení) bytového fondu. Zvláště charakteristický je zde poměr podílu bytů velmi starých, tj. o stáří osmdesáti a více let (obecně, např. z hlediska odpisové politiky se počítá s asi stoletou lhůtou trvanlivosti obytných budov), k podílu bytů nejmladších, tj. o stáří čtyřiceti a méně let (bytů prakticky už dobré či velmi dobré úrovně).

Z tohoto hlediska je nutné upozornit na dosti rozdílnou výchozí základnu v jednotlivých krajích r. 1961. Tak například zjišťujeme u podílu bytů 80 let na jedné straně vysoká procenta, jako u kraje Jihočeského (31,9 ‰), Východočeského (24,6 ‰), Jihomoravského (22,3 ‰) a Středočeského (22,1 ‰), signalizující velmi nízkou výchozí základnu úrovně bytů. Na druhé straně nízký podíl nejstarších bytů

a vysoký podíl bytů nejnovějších ukazuje poměrně příznivou výchozí situaci u krajů Severomoravského (poměr 17,6 : 54,9), Západoslovenského (17,7 : 62,2), Středoslovenského (12,8 : 64,1) a Východoslovenského (11,0 : 66,0). Z hlediska velkých územních celků obecně má Slovensko podstatně lepší výchozí základnu úrovně bytů než české kraje. (Tento fakt je třeba vidět i v souvislosti s vybavením bytů a jejich zalidněním.)

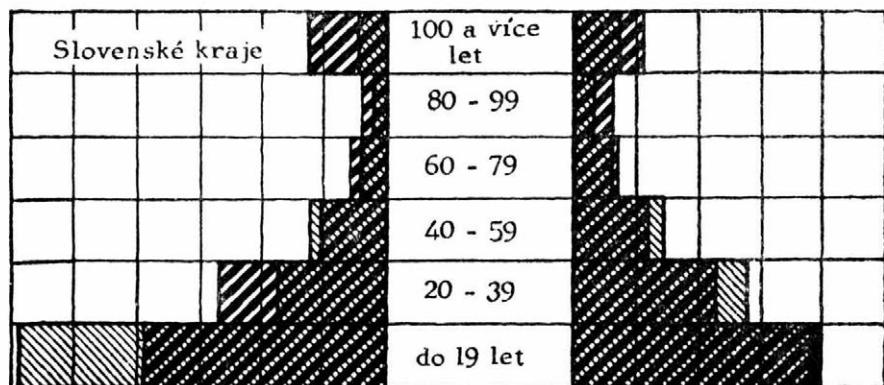
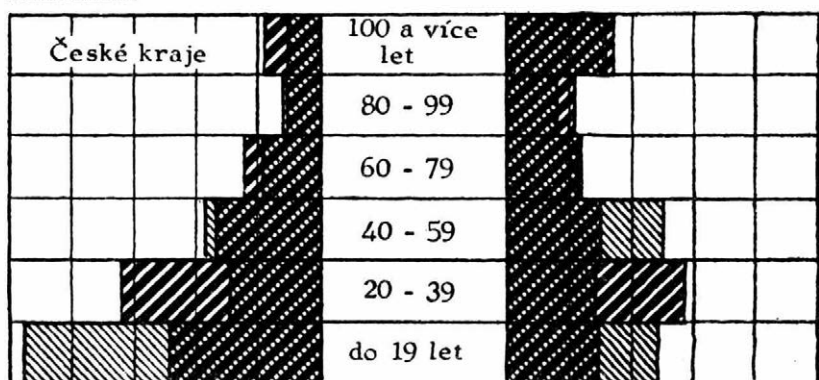
V období 1961—1980, za předpokladu plného krytí hrubé perspektivní potřeby bytů (což při takto dlouhém období je prezumpce vcelku reálná), se tento rozhodující poměr podstatně zlepší — bude činit např. v kraji Jihočeském 24,2 : 40,4, Východočeském 19,6 : 45,7, Jihomoravském 17,1 : 52,8, Středočeském 17,1 : 51,6, Severomoravském 13,1 : 54,9, Západoslovenském 10,5 : 62,2, Středoslovenském 7,6 : 64,1, Východoslovenském 6,3 : 66,0. Jak je už z těchto dat zřejmé, zlepšování po-

Graf 1: Skladba bytového fondu podle stáří budovy ve vybraných městech a ostatních obcích — srovnání skutečnosti v roce 1961 s předpokladem v roce 1980 (v % z celkového počtu bytů zvlášť ve vybraných a zvlášť v ostatních obcích)

Stav v roce 1961

Předpoklad v roce 1980

měru se projevuje především úbytkem podílu nejstarších věkových skupin. Rozdíly mezi kraji přestávají být tak ostré, i když nejsou zanedbatelné. Přitom se konkrétně ukazuje, jak dlouhodobým vlivem působí dědictví výchozí věkové struktury bytového fondu, takže ani ve dvacetiletém výhledu se nepodaří nějak výrazně překonat rozdílnou výchozí základnu.

Velmi názorně ukazuje model věkové struktury bytového fondu r. 1961 a 1980 graf 1, ukazující na celcích českých krajů a Slovenska i rozdíly mezi vybranými městy a ostatními obcemi.⁴

V grafu se projevují některé odlišnosti ve skladbě existujícího bytového fondu českých krajů a Slovenska, jakož i měst a venkova, dané zejména diferencovaným vývojem let 1920—1960.

V městských (vybraných) obcích zejména českých krajů je nejvýznamnější změnou ve srovnání s rokem 1961 mohutné posílení podílu nejmladší složky bytového fondu (do 20 let) a zeslabení podílu bytů ve stáří 20—40 let; obdobný, i když poněkud méně výrazný posuv zjišťujeme u městských obcí slovenských.

U „ostatních obcí“ českých krajů sledujeme dále velmi výrazné oslabení složky ve stáří 20—40 let a posílení složek ve stáří do 20 let a věku 40—60 let.

Hlavní odlišnosti „stromů života“ najdeme u „ostatních obcí“, a to mezi čes-

kými kraji a Slovenskem. Nejméně „přirozenou“ věkovou strukturu mají „ostatní“ české obce už v roce 1961, a ani vývoj celých dvaceti let mezi rokem 1961 a 1980 nestačí tuto nepříznivou věkovou strukturu zlepšit, leč velmi dílčím způsobem. Naproti tomu „strom života“ bytového fondu slovenských „ostatních obcí“ je už v roce 1961 mnohem příznivější a bude pochopitelně tím spíše v roce 1980.

Vývoji bytového fondu v „ostatních obcích“ českých krajů bude proto zřejmě nutné věnovat maximum pozornosti.

Z hlediska futurologických úvah, pod zorným úhlem životních podmínek obyvatel naší země začátkem 80. let to znamená především nutnost velmi střízlivého odhadu standardu bytů. Je pravděpodobné, že životní úroveň a životní styl lidí 80. let bude ve většině směřovat na nesrovnatelně vyšší, kvantitativně i kvalitativně pronikavě odlišné úrovni nežli dnes. Pokud však jde o standard bytového fondu, bude zřejmě i v roce 1980 stále ještě značně zaostávat za ostatními podmínkami životní úrovně. Samozřejmě je nutné počítat s tím, že do této doby proběhne také rozsáhlá modernizace starších domů a bytů. Zůstává však faktem, že podíl bytů v domech starších čtyřiceti let (postavených do r. 1940) bude např. ve většině českých krajů činit více než jednu polovinu (v kraji Středočeském 57,6 %, Jiho-

Tabulka 2: Model skladby bytového fondu podle základních kategorií příslušenství ke konci roku 1980 při plném krytí hrubé perspektivní potřeby výstavby bytů v letech 1961—1980¹

Území	Rok	Kategorie bytu ²					
		I. + II.	III. + IV.	Celkem	I. + II.	III. + IV.	Celkem
		Počet bytů v tisících			Skladba v %		
ČSSR	1961	950,7	2 878,6	3 829,3	24,8	75,2	100,0
	1980	2 901,2	2 249,0	5 150,2	56,3	43,7	100,0
České kraje	1961	776,6	2 068,6	2 845,2	27,3	72,7	100,0
	1980	2 014,4	1 592,7	3 607,1	55,8	44,2	100,0
Slovenské kraje	1961	174,1	810,0	984,1	17,7	82,3	100,0
	1980	886,8	656,3	1 543,1	57,5	42,5	100,0

¹⁾ Bez průběžné modernizace bytového fondu.

²⁾ I. kategorie = byty s ústředním topením (dálkovým);

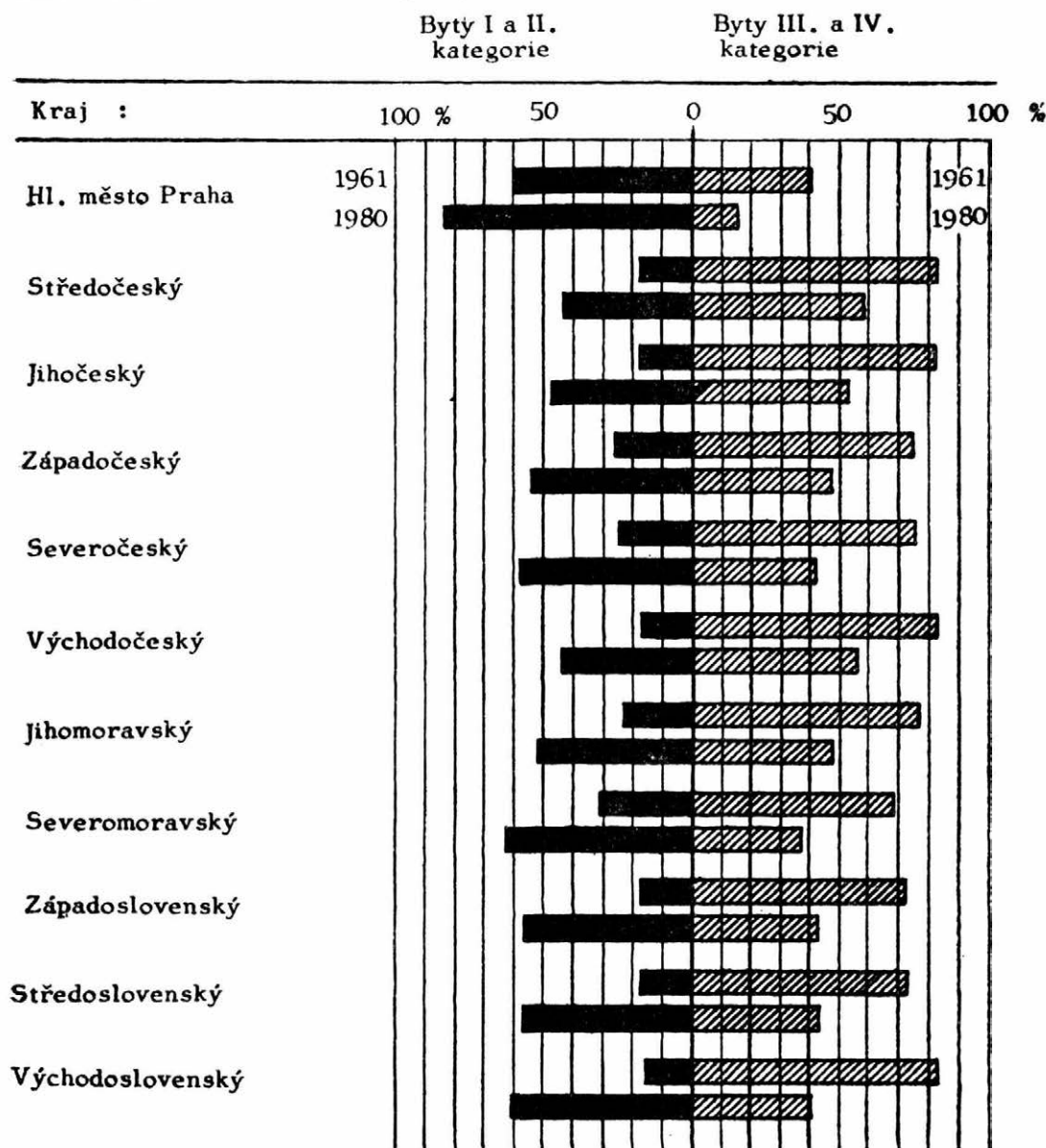
II. kategorie = byty bez ústředního (dálkového) topení, s koupelnou a záchodem uvnitř bytu;

III. kategorie = byty bez ústředního (dálkového) topení, s koupelnou a bez záchodu nebo byty bez koupelny a s vlastním záchodem;

IV. kategorie = ostatní byty.

⁴ Pod vybranými městy se rozumí v podstatě města se sídlem ONV a další města nad 10 000 obyvatel, tj. celkem 150 největších a nejvýznamnějších měst.

Graf 2: Skladba bytového fondu podle základních kategorií příslušenství — srovnání skutečnosti v roce 1961 s předpokladem v roce 1980 — v %.

českém 53,7 %, Západočeském 51,7 %, Východočeském 57,3 %, Jihomoravském 50,7 %). Přes veškerou možnou modernizaci a vybavenost domácností nemůže převážná většina bytů v takových domech (už např. svým půdorysným řešením, umístěním apod.) poskytovat plnohodnotný standard bydlení.

Věková struktura bytového fondu je sice dosti syntetickým ukazatelem, není však zcela přesným ukazatelem stavu bytového fondu z hlediska podmínek bydlení.

Proto závěrem této části o modelování bytového fondu v roce 1980 lze ještě uvést orientační prognózu struktury bytového fondu podle základního příslušenství. (Tabulka 2.)

Ještě plastičtěji vyvstává tento model při jeho rozpracování do krajských průřezů, jak vyplývá z grafického znázornění. (Graf 2.)

Jak z tabulky, tak z grafu je zřejmé, že byty moderního standardu vybavení (I. a II. kategorie příslušenství) participovaly na veškerém bytovém fondu ČSSR

v roce 1961 necelou čtvrtinou (na Slovensku jen asi 18 %). V roce 1980 by se podle našeho předpokladu měl jejich podíl zvýšit na více než 56 % (na Slovensku dokonce téměř na 58 %).

Grafický model krajový nadto ukazuje, že (necháme-li stranou Prahu s jejími specifickými podmínkami) by všechny tři slovenské kraje (v roce 1961 vesměs na velmi nízkém stupni) měly vcelku ve vyrovnané frontě postoupit ve vybavení bytů na čelná místa mezi kraji ČSSR, a to zhruba na úroveň krajů Severočeského a Západočeského, a mohou být nepatrně předstíženy jen krajem Severomoravským.

Z hlediska životních podmínek lidí 80. let však uvedená data opět varují před přehnaným optimismem, zvláště pokud

Tabulka 3: Model vývoje podílu bytů s nejnižší úrovní příslušenství (byty III. a IV. kategorie) ve vybraných městech a ostatních obcích — srovnání skutečného stavu v roce 1961 s předpokládaným stavem v roce 1980 při plném krytí hrubé perspektivní potřeby výstavby bytů v letech 1961–1980¹⁾

Území — kraj	Počet bytů III. a IV. kat. v % celkového počtu bytů			
	1961		1980	
	Vybraná města	Ostat. obce	Vybraná města	Ostat. obce
ČSSR	51,2	89,5	22,9	61,1
České kraje	51,0	88,2	24,0	64,5
Slovenské kraje	51,9	92,4	18,5	55,1
Hl. město Praha	40,1	—	16,5	—
Středočeský	65,5	88,7	34,3	68,5
Jihočeský	65,8	88,2	30,4	63,3
Západočeský	54,3	86,5	26,3	63,8
Severočeský	58,3	87,8	23,8	65,7
Východočeský	61,7	88,5	33,4	67,3
Jihomoravský	49,0	89,8	24,7	64,0
Severomoravský	49,2	86,6	23,0	58,4
Západoslovenský	54,3	94,1	23,0	56,4
Středoslovenský	47,0	91,3	15,7	54,8
Východoslovenský	51,8	91,1	13,4	53,5

¹⁾ Bez průběžné modernizace bytového fondu.

jde o menší města a venkovské obce. (Tabulka 3.) Pravda, pokud jde o příslušenství, vnitřní modernizace domů a bytů může tento hrubý model dosti významně modifikovat; obávám se však, že zcela zásadně jej změnit nemůže. V masových měřících, o která jde, je hromadná modernizace i v dosti dlouhé době 10–15 let poměrně velmi náročným úkolem. Dostat

proto např. celkem asi 2 347 000 bytů IV. kategorie na žádoucí úroveň alespoň II. kategorie nebude zřejmě nijak lehké: zbudou proto pravděpodobně k r. 1980 i při hromadné modernizaci stále ještě řádově velmi značné počty a podíly bytů III. a IV. kategorie.

Posléze je třeba se zmínit o kvantitativním aspektu řešení bytové tísně. Za nejsyntetičtější (i když orientační) kritérium je v tomto ohledu možné pokládat relaci mezi počtem bytů a počtem tzv. cenových domácností, vyjádřenou ukazatelem procenta cenových domácností bez vlastního bytu.

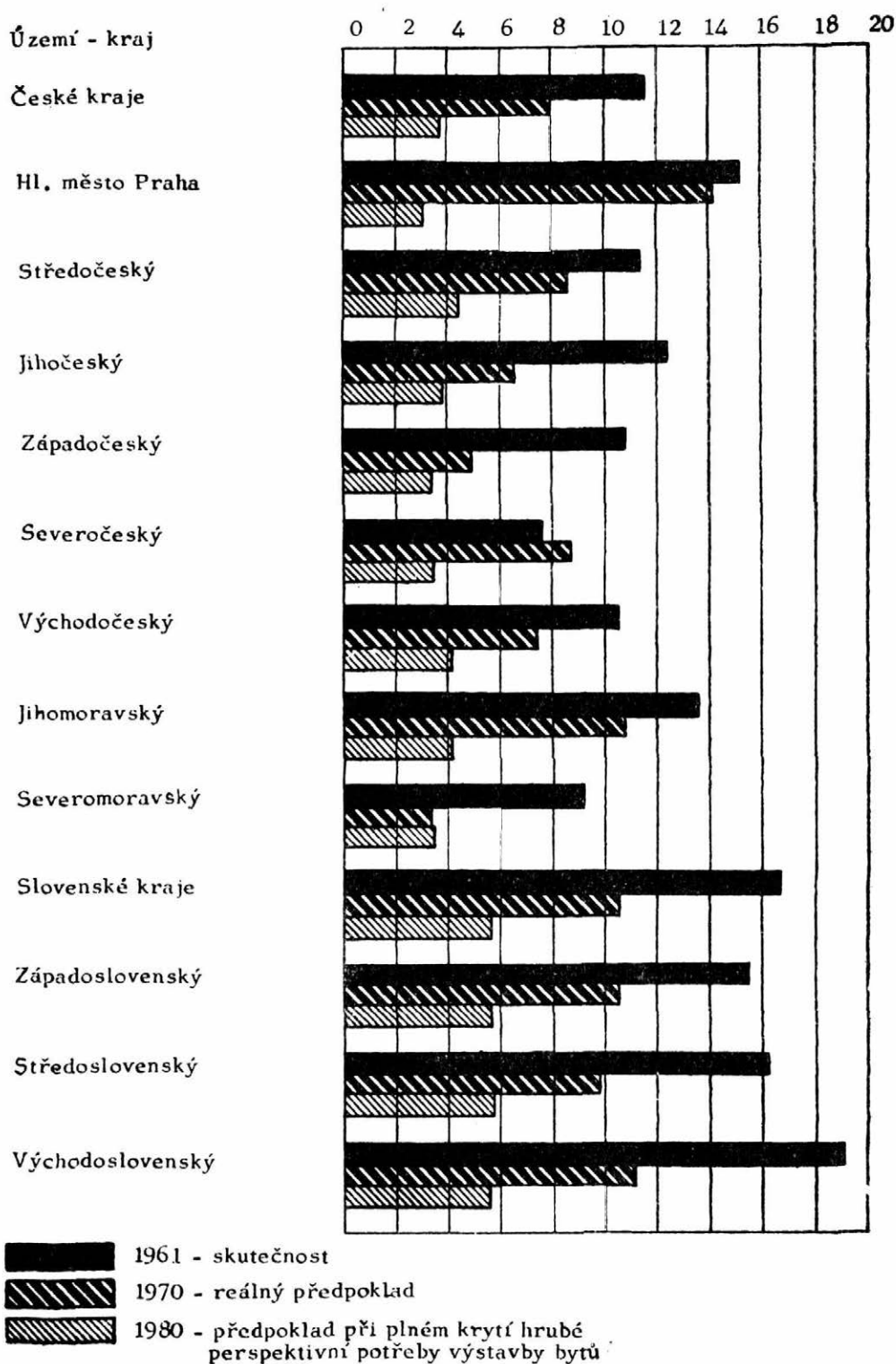
Tento ukazatel má přitom význam nejenom pro prognózu bytové situace z hlediska úrovně bydlení jako předpokladu životní úrovně; patří k důležitým materiálním předpokladům vývoje změn ve struktuře a velikosti rodin, a to především z hlediska štěpení širších rodin — konkrétně zvláště rodin třígeneračních, a růstu zastoupení rodin jaderných, které mají značný význam pro životní klima složených soužijících rodin apod.

Tabulka 4: Modelování procenta cenových domácností bez vlastního bytu ke konci roku 1980 v členění za vybraná města a ostatní obce při plném krytí hrubé perspektivní potřeby výstavby bytů

Území	Soubor	Procento cenových domácností bez vlastního bytu v roce	
		1961 (skutečnost)	1980 (předpoklad)
ČSSR	Vybraná města	11,7	3,3
	Ostatní obce	13,5	5,2
	Celkem	12,8	4,3
České kraje	Vybraná města	11,5	3,2
	Ostatní obce	11,4	4,3
	Celkem	11,4	3,8
Slovenské kraje	Vybraná města	12,5	3,6
	Ostatní obce	17,8	6,6
	Celkem	16,6	5,6

Model (tabulka 4) zde ukazuje prakticky úplné vyřešení bytové tísně. Bohužel, tohoto stavu bude dosaženo podle podrobnějších výpočtů až ve druhé polovině 70. let. Vyplývá to ze srovnání modelo-

Graf 3: Orientační prognóza vývoje procenta censových domácností bez samostatného bytu do roku 1980

вých ukazatelů se skutečností, neboť podle dosavadních výzkumů procento tzv. chtěného soužití domácností se pohybuje v celostátním průměru kolem 5 %.

Obdobný model v krajském členění je vyjádřen graficky (graf 3). Z něj vyplývá, že k r. 1980 by měla být bytová tíseň prakticky vyřešena, a to poměrně rovnoměrně ve všech krajích. V grafickém modelu si však zaslouží zvláštní pozornosti zejména modelování úrovně soužití pro r. 1970. Markantní zde nejsou ostré mezi-krajové rozdíly výchozí úrovně r. 1961, nýbrž záměrně uvedená úroveň r. 1970. Ukazuje to přesvědčivě, že ještě začátkem 70. let je nutno počítat s akutní bytovou tísní v řadě krajů (zejména v hlavním městě Praze, na Slovensku a v Jihomoravském kraji). Vyřešení bytové tísně v těchto oblastech, zvláště v Praze, v dekadě let 1970—1980 bude kapacitně, z hlediska územní přípravy, materiálně technické základem apod. mimořádně náročné.

Závěrem bych chtěl zdůraznit, že perspektivní modelování úrovně bydlení a bytového fondu, i když vcelku metodicky propracovanější nežli u ostatních aspektů dlouhodobých výhledů životní úrovně a životního stylu, zůstává stále ve sféře orientačních prognóz. Takto je nutné chápat modely, které jsem zde uvedl.

Myslím však, že závěry, jež naznačují, mají natolik podložený ráz, aby mohly sloužit jako určitý příspěvek k futurologickým úvahám, a že prokazují užitečnost dalšího propracovávání studií o vývoji bytového fondu a bydlení.

Резюме

Алоис Андрле: Моделировка перспективного уровня жилья и квартирного фонда

Вопросы состояния квартирного фонда, уровня жилья и квартирной постройки попали в ЧССР за последние месяцы в центр внимания общества, из чего вытекает и необходимость построения цельной и концепционной долгосрочной квартирной политики страны.

Из целого ряда научных статей, которые были в области жилья и квартирной постройки в недавнем времени разработаны, автор публикует некоторые результаты прогнозы долгосрочного развития качественного состояния

жилья и квартирного фонда не только на общегосударственном уровне, но в детальном расчленении вплоть до отдельных краев ЧССР. Далее за городские общества и так наз. остальные (т. е. преимущественно провинциальные организации). Модель перспективного состояния квартирного фонда содержит квантификацию следующих главных синтетических показателей:

- структура квартирного фонда по старшинству фонда,
- структура квартирного фонда по оборудованию основным удобствами,
- квантитативное решение квартирной обстановки.

Результаты прогнозы однозначно подтверждают, что несмотря на бесспорное улучшение, стандарт квартирного фонда будет и в 1980 году постоянно значительно отставать от остальных условий жизненного уровня, а именно в малых городах и в провинциальных селах.

Summary

Alois Andrlé: Modelling of the Prospective Standard of Housing and the Housing Fund

In Czechoslovakia, the problems of the state of the housing fund, the standard of housing and housing construction have recently come to the focus of attention of the society. Owing to this fact, the necessity arose to elaborate a complex long-term housing policy of the State. The author presents some results, based on a number of studies recently worked out in the area of housing and housing construction, concerning the prognosis of the long-term development of the qualitative state of housing and the housing fund. He does so not only on the national level, but also, in a detailed distinction, for the separate regions of Czechoslovakia and, further, for a set of town-communities and a set of so-called "other" (i.e. mostly rural) communities. The model of the prospective state of the housing fund involves an order quantification of the following main synthetic indices:

- Structure of the housing fund according to the age of the fund.
- Structure of the housing fund according to its equipment by basic appurtenances.
- Quantitative solution of the housing situation.

The results of the prognosis clearly prove that, in spite of unquestionable improvements, the standard of the housing fund will, to a considerable degree, continue to lag behind the other conditions of the living standard, especially in smaller towns and village communities.

Poznámka redakce k stati J. Krále

V čísle 6/1968 jsme uveřejnili vyjádření prof. Josefa Krále, který si vyhradil, že ve vhodné době předloží své připomínky a námítky k č. 3/1968 Sociologického časopisu (monotematické číslo o vývoji čs. sociologie, které připravil kolektiv pracovníků a spolupracovníků katedry sociologie na universitě J. E. Purkyně v Brně).

V souladu s programovým úsilím našeho časopisu umožnit výměnu názorů mezi autory různých sociologických přístupů i různých generací — tak, jak to bylo vyjádřeno v redakčním úvodníku prvního čísla jeho prvního ročníku (1965) — přinášíme polemický příspěvek profesora J. Krále, jehož text byl se souhlasem autora redakcí nepatrně upraven. Považujeme však také za svou povinnost uveřejnit zároveň vyjádření profesora K. Gally — nejen ze samozřejmých důvodů osobních, nýbrž také s ohledem na věcnou informaci čtenářů.

Ačkoli se redakční kruh sám s publikovaným vystoupením neztotožňuje a vyslovuje politování nad tóny, které v této polemice zaznívají a kterých se náš časopis vždycky snažil vystríhat, má většina členů redakčního kruhu za to, že faktická stránka této diskuse upozorňuje na některé problémy, k jejichž prozkou-

mání a objasnění by se mělo přihlédnout při zpracování dějin československé sociologie.

Redakce

*

Osobní stanovisko doc. Pavla Machonina DrSc., člena redakčního kruhu SČ:

„Jako člen redakčního kruhu jsem byl proti uveřejnění článku prof. Krále v původní podobě. Prof. Král sice některé pasáže svého textu poopravil, ponechal však v článku několik míst, obsahujících ideologické a nepřímé invektivy vůči osobě prof. Gally.

Poučení řadou sektářských chyb, jichž se v minulosti sami dopustili, snažili se marxističtí sociologové — stejně jako jejich ostatní kolegové — v obnoveném rozvoji československé sociologie na počátku let šedesátých podporovat ducha tolerance a seriózní — byť vzájemně kritické — spolupráce různých proudů, z nichž se československá sociologie znovuvytvářela.

Domnívám se, že zmíněné pasáže článku prof. Krále jsou v rozporu s tímto duchem, znehodnocují jeho jinak velmi zajímavou a přínosnou stat' a neodpovídají jeho významnému postavení v dějinách československé sociologie.

Pavel Machonin“

Několik poznámek k číslu 3/IV 1968 Sociologického časopisu o československé sociologii*

JOSEF KRÁL

Několik sociologických pracovníků, většinou členů různých vysokoškolských kateder a jiných institutů za předsednictví vedoucího katedry sociologie filosofické fakulty brněnské university, se pokusilo — podle jejich tvrzení — o první náčrt syntetického vývoje československého sociologického myšlení a věnovalo jej padesátému výročí vzniku samostatného československého státu. Případají tedy v úvahu především články nastiňující celkový vývoj československé sociologie nebo jeho

přehled. Jsou to články I. A. Bláh y, psaný pro symposium o slovanské sociologii k r. 1948, článek K. Gally *Vývojové tendence české sociologie* a článek D. Slávik a Priespevok k dejinám slovenskej sociológie. Ostatní články jsou studie nebo články víceméně monografické, ale ani tak svůj předmět namnoze nevyčerpávají.¹

Mohu-li článek Bláhův, vypočítávající také četné práce ze širokého okruhu sociálních věd, i když někdy mají jen nepatrnou souvislost s vlastní sociologií a i vě-

* V předmluvě jsem také uváděn mezi těmi, kdo přispěli svými zkušenostmi a znalostmi, ale sám jsem se této práce nezúčastnil z důvodů, o nichž

se nechci zmiňovat. Jinak bych se byl proti některým místům, proti nimž zde polemizuji, již tehdy ohradil.

decky jsou někdy málo významné, hodnotit celkem jako objektivní, nemohu tak označit článek Gallův, proti němuž mám námitky z hlediska vědeckého, některé i z hlediska osobního.

Galla rozeznává ve vývoji naší sociologie, nepočítá-li období představované Lindnerem, tři etapy: první od let osmdesátých 19. století do vzniku republiky, k druhé počítá dobu mezi oběma válkami s „reziduálním přežíváním“ do r. 1948 a k třetí etapě období od let šedesátých. Vypadá mu úplně doba od r. 1948 do let šedesátých.

První etapu mu představuje Masaryk a jeho přímí žáci, k nimž počítá Foustku, Beneše a Bláhu, ale opomíjí mou osobu, o čemž promluvím později. U Masaryka uvádí především, že k nám přináší vlastní, západní sociologii, založenou na kritickém realismu jako noetickém východisku, jež pak přijímá většina českých sociologů, především jeho přímí žáci. Jeho sociologii charakterizuje jako pragmatickou, sociálně angažovanou, otevřenou k současnému životu a k řešení aktuálních problémů, zejména sociálních a politických. Ovšem v tom prý zůstává Masaryk v rámci daného společenského řádu, v rozmezí krotkého reformistického programu nemarxistické, pragmaticky usměrněné sociologie a sehrává „retardační úlohu v rozběhu sociální revolučnosti u nás“, je „pokrokový liberál, ale není revoluční demokrat“. Je také hlasatelem a bojovníkem za etickou obrodu národa. Okruh sociologů, filosofů a vědců kolem něho se zasloužil o překlad významných současných děl (Masaryk sám, dodávám, dal přímo podnět k překladu Comta, sám jej revidoval, a k překladu Sullyho *Psychologie* — zda také přímo k jiným překladům, nedovedu dosud určit).

Nelze označovat jeho sociologii za pragmatickou, bere-li se pojem pragmatický v jeho původním základním smyslu, s jeho kritériem užitečnosti, osvědčování. V tom smyslu Masaryk pragmatikem nebyl.

Označuje-li Galla Masaryka za liberála, třebaš pokrokového, shoduje se v tom s rozlišováním, jež Syllaba přejímá pro ruské poměry podle Leninova rozlišování tří hlavních politických sil a linií v ruské demokratické revoluci a podle toho považuje Masaryka za liberála (viz jeho

spis: T. G. Masaryk a revoluce v Rusku, 1958, zvláště s. 40n., 106 n.). Ovšem podle pojetí demokracie vůbec a podle Masaryka samého a jeho různých výkladů nelze počítat Masaryka pouze k liberálům, byť pokrokovým, nýbrž k demokratům, kteří připouštějí a žádají revoluci v případě nutnosti, kde jde o obranu, hájení lidských práv atd.

Také Masarykův sociální reformismus nebyl právě „krotký“. Pozemková reforma, zrušení šlechtických výsad, odluka církve od státu, osmihodinový pracovní den a stávky pro něj, úplná svoboda po všech stránkách, vlastnictví, ať soukromé, ať společné, jež nepovažoval za svátost, nýbrž za prostředek k cíli, veškeré poměry vlastnické, v nichž viděl přechodnou formu (již v *Sociální otázce*, § 93), socialismus podle našich poměrů, postupné znárodnování, postupná socializace atd., nesvědčí o krotkém sociálním reformismu. Vidět v tom retardační úlohu v rozběhu sociální revolučnosti u nás lze toliko z hlediska krajního komunismu nebo socialismu hodně pozdních let.

Velmi uznale, myslím až příliš, líčí Foustku, k němuž se hlásí jako jeho žák a který jej habilitoval. Dokonce jej chválí, že překračuje Masarykovo pojetí demokracie v tom, že ji chápe nejen ve smyslu politickém a kulturním, ale i hospodářském a sociálním. Stačí jen poukázat na četné výklady Masarykovy o demokracii již dřívější (zejména v knize *Rusko a Evropa*) a citovat později větu ze *Sociální revoluce* (odst. 122): „Pravá demokracie nebude jen politická, nýbrž také hospodářská a sociální“, aby se ukázala nesprávnost Gallova tvrzení, leč by to byl Masaryk převzal od Foustky. V obecné sociologii se Foustka omezoval hlavně na propagaci studia sociologie. Z jeho překladů, jež vyjmenovává všechny, měl pro sociologii u nás hlavní význam překlad Giddingse (1900), ale Galla nejmenuje jiné neméně důležité překlady, jako Pelclův překlad Spencerova *Úvodu do sociologie* (1898), Peroutkův překlad jeho *Filosofie souborné* (1901) aj. Z posluchačů jeho semináře se k němu hlásí hlavně Galla; jiní významní pracovníci v sociologii, které Foustka uvádí jako své „odchovance“, se k tomu chovají později odmítavě (viz dále).

O Benešovi se zmiňuje Galla jen stručně, ačkoliv Beneš zahajuje u nás svým

spisem politickou sociologií a jako jeden z prvních posuzuje kriticky Durkheimův objektivismus, přestože dříve mu Galla věnoval větší články.

V druhé etapě popisuje Galla nejprve institucionální základnu sociologie, ale velmi neúplně. V první etapě byla její institucionální základna velmi skrovná. Sociologie se přednášela toliko na jedné universitě (více jsme jich neměli), Masaryk byl profesorem filosofie a sociologie se prý pěstovala toliko z dobré vůle profesorovy. Ale filosofie se pojímala podle tehdejší školské organizace velmi široce, nepatřily do ní jen vlastní filosofické disciplíny, nýbrž i psychologie, sociologie, pedagogika aj. Masaryk se habilitoval ve Vídni na sociologickou monografii (*Sebevražda*), byl docentem filosofie a sociologie byla po celou dobu jeho působení jedním z hlavních předmětů jeho přednášek. Venie se nedávaly přímo ze speciálních věd, nýbrž z filosofie se zřetelem k psychologií, k sociologii atd., přestože speciálně u nás byly tyto vědy chápány jako samostatné vědy. Jako docenti se tehdy habilitovali Foustka r. 1905, Beneš před válkou a Bláha na technice v Brně r. 1917 (potvrzen r. 1919).

V druhé etapě byl jmenován profesorem sociologie a filosofie Foustka r. 1919. profesorem sociologie Beneš r. 1922 (ale fakticky nevykonával tuto funkci pro svou činnost politickou), v Brně Bláha r. 1922 a v Bratislavě profesorem filosofie a sociologie od r. 1924 Král.

Jako docenti se habilitovali Král 1920 (venie zněla pro dějiny filosofie), v Brně pro sociologii 1926 Fischer, v Praze 1931 Galla, v Bratislavě Machotka a později Obrdlík, v Praze 1934 Ullrich, na vysoké škole obchodní Mertl, na technice Uhliř, Voráček 1945 pro etnologii, Boháč přenáší své přednášky z populacionistiky z fakulty přírodovědecké na filosofickou k sociologii; Galla je však většinou neuvádí.

Pěstování sociologie na pražské universitě charakterizuje tak, že jediným zástupcem „hlavního sociologického úsilí prvního období založeného na kritickém realismu“ byl Foustka. Foustka působil na fakultě do r. 1932. Že na pražské fakultě byla pěstována sociologie dále, a to Králem, jenž si vyžádal rozšíření své profesury o sociologii od r. 1934 a svou činnost na fakultě dělil mezi filosofii a so-

ciologii, v posledních letech pak se více věnoval sociologii, a to až do r. 1950, vedle něho poslední roky O. Machotka (když čeští profesori musili odejít z Bratislavy), dále jako docent Ullrich, tomu konstatování se vyhýbá tím, že sice mluví o „pražské škole“, ale nezmiňuje se o působení jejích členů na universitě. O tom, jak tuto jejich činnost zkresluje a podceňuje, viz dále. Také opomíjí uvést, že členy České akademie věd a umění byli od r. 1917 Foustka jako člen dopisující, od r. 1926 Foustka a Král jako členové mimořádní a pak řádní a od r. 1945 na návrh Králův byli zvoleni Bláha, Fischer a Boháč.

Z jednotlivých sociologů charakterizuje Galla podrobněji Bláhu (uvádí také jeho školu), Chalupného a Fischera a zmiňuje se též o marxistických sociologiích (jmenuje L. Svobodu, Václavka a pedagoga Blažka, ale opomněl dřívější marxisty jako Skaláka, Hrdinu, P. Raimana, J. Táboru [Kabeše] a „pseudomarxistu“ Čecháčka). Pokud se jeho charakteristika naší sociologie do r. 1936 liší od mojích, nechci se jí blíže zabývat a odkazuji na svou stať.

Na konci oddílu o druhé etapě sociologie u nás se Galla zmiňuje o skupině Sociálních problémů a celkem stručně a povšechně ji charakterizuje. Protože mne uvádí až zde jako jejího reprezentanta a věnuje mi několik řádků, pojednám nejříve o tom.

Především vytýkám, že mne neuvedl mezi přímými žáky Masarykovými, ačkoli je to uvedeno i v příručních slovnících (např. ve Filosofickém slovníku, Příručním slovníku ČSAV), nehledě k tomu, že sám se k tomu ve své stati hlásím a také to dokládám. Toto opomíjení mne vede k tomu, abych pro lepší informaci zejména mladších adeptů sociologie a čtenářů této revue podrobněji vylíčil svůj vztah k Masarykovi.

Posluchačem Masarykovým jsem byl od počátku svého studia na universitě, od r. 1901 do r. 1905, kdy Masaryk po několika semestrů přednášel sociologii a předtím snad naposled praktickou filosofii, a jsem asi z nečetných ještě žijících posluchačů těchto přednášek. Byl jsem také členem jeho semináře a posléze knihovníkem. Z referátů, jež jsem tam měl, uvádím aspoň referát o jedné kapitole z *Anti-dühringa* a o spise Isajeva *O socializmě*

našich dněj (z r. 1902). O mém zájmu o novější sociologii vůbec svědčí, že jsem v tehdy zahájeném semináři Čádově vypracoval seminární práci o R. Wormsovi jako sociologu. Mimo jiné jsem podrobně četl Spencerovu *Autobiografii* (1902). Po referátu o Hobbesově *De cive* jsem byl Čádou vyzván k překladu tohoto spisu pro Filosofickou bibliotéku ČAVU (překládán v r. 1905/6, tiskem vyšel r. 1909). Ke konci studia na universitě jsem byl četbou Karějevova *Vvedenie v izučenie sociologie* (1897) upozorněn na Lindnerovy *Myšlenky k sociální psychologii* (z r. 1871), u nás dosud opomíjené. To mi bylo podnětem, abych zhodnotil význam spisu a určil jeho místo v naší sociologii. Prvním výsledkem toho byla disertace *Lindner jako sociolog*, podaná r. 1908, a jedním jejím recenzentem byl také Masaryk. Abych podrobněji určil místo tohoto spisu v dějinách sociologie vůbec, rozšířil jsem disertaci na studii *Herbartovská sociologie*, která byla hotova před r. 1918, ale pro tiskové potíže uveřejněna až roku 1921 ve spisech Akademie a odměněna jednou z významných cen Akademie, Katzovou. Když bylo r. 1919 povoleno podávat habilitační práce psané, předložil jsem tuto studii a její v určitém smyslu tematický doplněk *Vztahy sociologie, psychologie a pedagogiky* (tištěné až r. 1922) jako habilitační práci a očekával, že v případě schválení mi bude vzhledem k tématům udělena venie pro filosofii se zřetelem k sociologii, ale místo toho venie zněla pro dějiny filosofie. (Krejčího k tomu vedla asi potřeba docentů pro obsazování nových profesur; co k tomu vedlo Foustku, který byl členem komise při závěrečném aktu, jako nově jmenovaného profesora sociologie, nevím). Tím mi byla vlastně jako hlavní učební obor uložena filosofie, jež však již nezahrnovala sociologii jako dříve. Nehodlaje se vzdát sociologie v další činnosti, vyžádal jsem si při svém jmenování profesorem na universitu Komenského r. 1924 rozšíření profesury o sociologii, stejně jako po svém jmenování na universitu Karlovu (r. 1932) od r. 1934.

Jako jmenování přímí žáci Masarykovi vycházím také — ostatně jako většina empirických sociologů — z kritického realismu, jenž, přenesen do sociologie, odmítá krajní individualismus a kolektivismus,

u sociálního jevu zdůrazňují psychickou stránku, podržují v základě Masarykovo třídění věd a místo sociologie v něm, dělení sociologie na statiku (skladbu) a dynamiku (filosofii dějin), a přijímám pluralismus sociálních činitelů aj. Tak mne lze i po této stránce pokládat nejen za posluchače, nýbrž i za žáka Masarykova, byť ne ortodoxního, jak ukazuje např. moje studie o Masarykově *Sebevraždě* (1927). Rozvrh učebnice novější sociologie, již jsem z velké části zpracoval a téměř celou vyložil v přednáškách, podává heslo *Sociologie* v Ottově slovníku naučném nové doby (vedle Foustkova), jež Galla však neudává; vědoslovný úvod obsahuje skriptum *Nástin sociologie I*, 1945, sociologie se týkáji některé populární úvahy rozhlasové v později zabavené sbírce *Nad člověkem a společností* (1946). O Masarykově filosofii a sociologii jednáji články a řeči, jejichž soubor jsem vydal pod názvem *T. G. Masaryk, filosof humanity a demokracie* (1947), jež Galla také neuvádí. Když počínala protimasarykovská kampaň r. 1950 a jeho někteří dřívější vyznačci i na universitě se odmlčeli, konal jsem v letním semestru jednohodinovou přednášku *Masaryk, filosof a sociolog*. V padesátých letech jsem vypracoval několik podrobných studií o některých Masarykových hlavních spisech, z nichž jako první přijde do tisku vydání *Základů konkrétné logiky* s obšírným úvodem.

K tomu ještě dodávám, což s tím vším souvisí, že jsem po celou dobu hájil oprávněnost sociologie jako vědy a svobodné pěstování jejích jednotlivých směrů, ovšem vědeckých.

Tyto věci jsou jistě většinou prof. Gallovi známy, nebo mu mohly a měly být známy, jako dřívějšímu docentu sociologie a nynějšímu profesoru vysokoškolské pedagogiky na téže universitě, a proto nemohu než se domnívat, že mne neuvádí mezi přímými žáky Masarykovými z osobních důvodů. Měl-li nějaké věcné důvody pro to, měl je uvést.

Kdo byl ještě více odbyt, byli ostatní členové skupiny Sociálních problémů. Galla o tom píše, že se kolem mne shromáždili někteří mladší sociologové a vytvořili okruh pracovníků kolem Sociálních problémů a později ve Společnosti pro sociální bádání. Někteří byli členy semináře prof. Foustky, který je dříve počítal ke

„svým mladým vědeckým přátelům“, jako Machotka, Ullrich, Galla, Mertl aj. (viz jeho předmluvu ke knížce Machotky a Ullricha *Sociologie v moderním životě*, 1928), a o nichž píše v článku o sociologii v OSNND (78), že jako odchovanci jeho semináře „prošli přísnou školou vědeckou“. Ačkoli v úvodu ke své jmenované studii z r. 1928 mu děkovali „za mnohé cenné pokyny“, později Machotka v kritice citovaného článku z OSNND prohlašuje jménem svým, Ullrichovým a Mertlovým, že byli sice posluchači jeho semináře, ale Foustka že jim nedal „ani formování metodické, ani nějakou celkovou orientaci“, že se vědecky formovali pobytem u cizích vynikajících sociologů² — doplňují podle jejich prací jmény, jako byli durkheimovci Halbwachs, Mauss a Bayet, dále Max Weber, von Wiese, Thurnwald, Sorokin a jiní američtí sociologové. Měl jsem k nim poměr nikoli jako k žákům, nýbrž jako k mladším spolupracovníkům; působil jsem tehdy ještě v Bratislavě a v Praze jsem jen suploval. I když jsme se v hlavním stanovisku celkem shodovali, přece jsme se v něčem lišili, např. ve východisku, jak je z uvedeného zřejmé.

Sám jsem charakterizoval jejich společné stanovisko v hlavních rysech jako zcela objektivní, empirické, jež v teoretické sociologii odmítá hodnocení a aplikaci poznatků a s nímž spojují exaktní metody výzkumné, zejména statistické (*Československá filosofie*, s. 200).

1. Galla uvádí jako naše (někdy vyjímá odchylné znaky u jednotlivců) společné znaky, že jsme „se postavili na teoretické stanovisko sociologického odpoutání od jakékoli filosofické základny. V podstatě však byli všichni po gnoseologické stránce pozitivisty“. Odmítáme tedy, rozumím-li tomu dobře, jako východisko jakoukoli filosofickou základnu, ať materialistickou, jako z ní vychází marxistická sociologie, ať idealistickou, ale vycházíme z faktu společenské skutečnosti, ze sociálních jevů a z jejich pozorování. Noeticky vycházíme z kritického realismu, tj. z kritického pozorování sociální skutečnosti, ne z naivního realismu nebo fenomenalismu, ovšem pojem kritického realismu možno brát širě, než jak se často užívá. Gnoseologicky prý jsme pozitivisty, ale v jakém smyslu,

v starším comtovském nebo durkheimovském, jak o nich mluví Durkheim (viz *Pravidla sociologické metody*, č. př. 14), nebo v novějším, jak se jej pokouším vysvětlit (viz článek *Pozitivismus, dialektický materialismus a filosofie*, Česká mysl, 1947, s. 211n.), nebo v jakém vůbec? Ostatně ustavení sociologie jako vědy, jako většiny věd vůbec, se dalo právě odpoutáním od filosofie a jejím osamostatněním. Tento poměr chápeme obráceně než Galla: od věd se dochází shrnováním jejich pozorování a domýšlením jejich závěrů k filosofii.

2. Dále Galla praví, že jsme se postavili na „striktní stanovisko sociologického scientismu a odvrácení od jakékoli zaangažovanosti sociologie v praxi“, s jakousi výjimkou Machotkovy a Ullrichovy *Sociologie v moderním životě*, a že jsme si (podle Ullricha) vzali za „úkol naprosto objektivně a empiricky, tj. bez ideologických příměšků a praktických zřetelů, poznat sociální skutečnost“. Pokud to prostě znamená, že stojíme v sociologii na přesném vědeckém stanovisku a že chceme poznat objektivně sociální skutečnost, např. bez vlivu stranické ideologie, bez předpojatosti a bez předem pojatých cílů, možno s tím souhlasit, ale nikoli s tvrzením o „odvrácení od jakékoli angažovanosti sociologie v praxi“. Vždyť již v programu revue se vytýká jako druhý hlavní úkol revue soustavné řešení sociálních problémů, jak je ukládá „úsilí moderní společnosti o záměrné řízení jejích osudů a účelnou úpravu jejích řádů“ — tedy nikoli odvrácení od zaangažovanosti sociologie v praxi. K studii, již cituje, uvádím ještě např. soubor článků: *Dnešek, staré myšlení a nová společnost* (Sociální problémy III, 1934), články uvedené v mé stati a další, jež budou ještě uvedeny při jednotlivých příspěvatelech, svůj článek *Nezaměstnanost inteligence* (Sociologie a sociální problémy VI), *Volný čas a jeho užití* (1962 — v rkp.), *Sociální plánování* v Kruhu aj.

O zásadním stanovisku v této věci viz ještě můj výklad o aplikované sociologii v hesle *Sociologie*, odst. VIII, a v *Nástinu sociologie*, s. 8.

² Viz *Sociologie a sociální problémy VI*, s. 214 — Macků je zařazuje podle Foustky a ignoruje Machotkovo prohlášení (viz jeho článek, *Sociologický časopis* č. 3/1968, s. 309).

3. O užití introspektivní metody viz také v mém *Nástinu I*, s. 20/1: „Ale protože sociální jevy obsahují vždy složku duševní..., je třeba užít metody introspektivní, sebezpozorovací, pozorovat je na vlastním vnitřním životě. Nelze plně porozumět kulturnímu projevu, neznáme-li jeho vnitřní, duševní motivy, a jeden ze způsobů znát je je sebezpozorování“. Dále viz výklady Ullrichovy o potřebě a omezení introspektivní metody v jeho *Vývoji sociální psychologie* na různých místech (Sorokinovy *Sociologické nauky přítomnosti*, s. 623) a užívání introspekce v Machotkových článcích sociálně psychologických.

4. Nerozumím dobře tvrzení, že jsme si dali do programu pěstovat empirickou sociologii, čili že jsme asi nechtěli pěstovat jakoukoli jinou; Galla uvádí „řadu sociologických studií výzkumné povahy, které se týkaly sociologie mravů, politiky, byrokracie, rodiny, poměšťování pražského okolí aj.“ Samozřejmě jsme nechtěli pěstovat sociologii spekulativní. Miní-li tím Galla, že jsme nechtěli pěstovat systematickou sociologii nebo dynamickou, sociologii společenského vývoje (filosofii dějinnou), nikde jsme se toho nezrekli, zdůrazňujice v té době u nás aktuální potřebu empirické sociologie, empirických metod, ale podali jsme k tomu příspěvky (Voráček) nebo — jak ukazuje Králův rozvrh učebnice — jsme měli v úmyslu podat systematickou učebnici sociologie.

Galla neuvádí ani jména většiny členů této skupiny, ani jejich významnější práce. Proto je uvedu zde, pokud nejsou již charakterizovány v mé stati v Československé filosofii. Společným výzkumem většiny jich jsou *Soziologische Studien zur Verstderung der Prager Umgebung* 1938, ještě za spolupráce jiných a členů sociologického semináře, a výtah pořízený Ullrichem pro posluchače Vysoké školy politické a sociální, *Nástin sociologické analýzy pražského okolí*³.

Отakar Machotka, docent a profesor sociologie v Bratislavě, od r. 1939 na Karlově universitě a VŠPS, emigroval v březnu 1948, od r. 1950 profesor sociologie na

Harpur College Státní university newyorské v Binghamtonu. Zabývá se nyní zvláště sociální psychologií. Další jeho práce: *Sociálně potřebné rodiny hlavního města Prahy* 1936, *Americká sociologie* 1938 (výsledek studijního pobytu v USA v r. 1934/1935), *Amerika, její duch a život*, hotovo 1941, vyšlo 1946 (roční pobyt v USA 1946), *The Unconscious in Social Relations* 1964, T. G. Masaryk (angl.) 1950. O jeho sociální a politické angažovanosti svědčí *Socialismus českého člověka* 1946, spolupráce na programu československé národní socialistické strany 1945, místopředsednictví v České národní radě při pražském povstání 1945 (redigoval a zčásti napsal *Pražské povstání* 1965). Jeho skripta: *Sociologie* (na zdravotnické škole) a *Sociální psychologie* (na VŠSP).

Zdeněk Ullrich (1901—1955), profesor na Vysoké škole politické a sociální, emigroval 1948, profesor na universitě nejprve v Alexandrii, zemřel v Káhiře. Upravil a doplnil přehledem vývoje sociální psychologie aj. Sorokinovy *Sociologické nauky přítomnosti* (1936) a tím pořídil pro nás učebnici o sociologických směrech, dlouho jedinou a dosud hojně užívanou. Vedl výzkum poměšťování pražského okolí a napsal většinu statí o něm. Dále napsal *Osvobození práce* (1947), četná hesla v Ottově slovníku naučném nové doby a *Sociologii* (skripta pro VŠSP). Článek *Několik základních poznámek k sociologii podniku* (1946) označuje V. Čech jako podnětný (Sociologický časopis č. 3/1968, s. 392n.). Mauss v *Short History of Sociology* velmi lituje jeho předčasného úmrtí.

Jan Mertl, později profesor na Vysoké škole obchodní, napsal knihu *Byrokracie, studie sociologickopolitická* (1937) a četné menší studie. Za okupace se dopouští osudného omylu v orientaci národní, politické a vědecké a podléhá vlivu německého nacionálního socialismu (*Dnešní Německo*, 1939). V *Dějínách politického myšlení* (1943) přijímá v některých článcích ideologii nacistickou pro naše poměry a naše státní zařazení do německé říše, uveřejňuje v knihovně politických klasi-

³ Při uvádění mých prací píše Galla nějakým omylem, že jsem napsal o Lindnerovi studii (Bratislava 1930) a větší studii o základním díle Lindnerově, a obě studie přeložil do češtiny. Ve skutečnosti je tomu takto: K překladu *Myšlenek k psychologii společnosti jako základu společenské vědy* jsem napsal úvodní studii G. A. Lindner, *Život*

a filosofie, ČSAV 1929. Studie o G. A. Lindnerovi, Bratislava 1930, jednájí: I. o Lindnerovi jako publicistovi, s. 9 — 96 (byla to vlastně příprava pro jeho sociologii), II. o Lindnerovi jako novelistovi a dramatikovi a III. o Lindnerovi jako pedagogu, 113—151. G. A. Lindner, *Záhada štěstí*, ČAVU 1931 (přeložil).

ků překlady absolutistických politiků jako spisů „Friedricha Velkého“, prvních knih Hobbesova Leviathana aj. Pozbyl členství ve Společnosti pro sociální bádání.

Josef V o r á č e k, docent etnologie, napsal habilitační práci *Rodina 1945, Počátky vlastnictví a práva ve světle etnologie* 1936, *Úvod do studia člověka, společnosti a civilizace* 1940, a články o sociologii.

Z ostatních členů uvádím ještě aspoň jména a povšechně jejich pracovní obor: sociálního psychologa Jana S o u č k a, demografa Jaroslava K o r č á k a, zejména s jeho teorií národnosti (Sociální problémy 1931) a jinými články, Františka D ě d k a, vydavatele týdeníku Kruh s četnými sociologickými články a poznámkami a překladatele Sorokinovy *Krise našeho věku* (1947).

Členem Společnosti a spolupracovníkem Sociálních problémů byl též populacionista a statistik Antonín B o h á č (1882—1951) s příspěvky demografickými a zejména k teorii národnosti a k problémům národnostním.

*

Pro srovnání s činností Gallových vrstevníků, členů Společnosti pro sociální bádání, uvedeme jména a stručnou charakteristiku prací Gallových a vývoje jeho názorů.

Po habilitační práci hodnotícího směru (*Pokrok jako idea a společenská skutečnost* [1930], velmi kritizované zejména Chalupným a Machotkou a s Gallovou odpovědí [1930]) a po několika studiích z obecné sociologie se Galla obrací k studiu české vesnice a ve svých pracích se stává poplatným ideologii agrární strany.

Studie *Sány, příspěvek k sociologii družstevnictví v československé vsi*, (1937) — s předmluvou ministra zemědělství Zadíny a „velmi cennými pokyny“ Alice Masarykové — ukazuje tendenční zabarvení ve prospěch agrárních družstev, aniž vykládá objektivně a dostatečně problematiku zemědělského družstevnictví (viz o tom Sociální problémy V, s. 228n.).

Druhý, rozsáhlejší spis *Dolní Roveň, sociologický obraz české vesnice* (1939), popisuje vesnici a její život po většině jeho stránek zvláště příznivých, vesnici s mnoha vymoženostmi technickými i hospodářskými, jichž se jí dostalo vlivem agrárního předáka ministra Udržala, „budovatele moderní Rovně“. Galla např. omlou-

vá spaní čeledi ve chlívě („na palandě, v teple živočišného dechu, je příbytek, který mu dala tradice i mrav“ s. 212) a ohání se stranickými hesly jako vědeckými termíny (např. „zákon života a práce na půdě, na který poukázal i Antonín Švehla, Rudolf Beran, Jindřich Žilka i jiní“, s. 128), místo aby toto heslo politického života kriticky posoudil. Lze o této práci užít posudku Chalupného, jehož si Galla jako sociologa velmi váží, o jeho dřívější práci, že nelze vždy určit, kdy u něho přestává věda a začíná osobní politika (viz Sociologie a sociální problémy, VII, s. 70n.).

Po válce se začíná Galla hlásit k historickému materialismu a přechází — když byla sociologie proskribována — k vysokoškolské pedagogice, jejímž profesorem se stává (jeho práce z tohoto oboru: *Úvod do didaktiky vysoké školy* 1957, *Úvod do sociologie výchovy* 1967, po obšírném historickém úvodu program marxistické sociologie výchovy). Teprve když se zase obnovila výuka sociologie, ovšem marxistické, vrací se k sociologii a líčí v článku zde posuzovaném vývoj sociologie u nás tak, že končí marxistickou sociologií jako oficiální, ovšem její — byť stručná — charakteristika schází.

Druhé období se podle Gally zhruba kryje s obdobím mezi oběma světovými válkami a „reziduálně přežívá až do roku 1948“. Ale v tomto období sociologie nebyla vždy pěstována stejně svobodně, jako za první republiky. Okupací a uzavřením vysokých škol nastává období potlačování sociologie jakožto vědy „západnické“ a „židovské“. S obnovou naší samostatnosti a s otevřením vysokých škol byly obnoveny podmínky k svobodnému pěstování sociologie, ale přistoupil nový, účinný činitel. S oceňováním zásluh Sovětského svazu o naše osvobození a se zesílením sovětského vlivu se také dostavilo větší oceňování sovětské vědy a zejména oficiálního sovětského světového názoru, marxismu-leninismu. V SSSR nebyla uznávána sociologie jako věda a měl ji nahradit historický materialismus. Ten byl pak také u nás, a i jinde, např. v Polsku, stavěn proti sociologii a podporován oficiálními kruhy. Z jednotlivců u nás sociologii ostře napadal zejména profesor Kolman. Proti domácím pracím a obzvláště proti překladu Sorokinových *Současných*

sociologických teorií byly stavěny brožury G. A. Alexandrova, autora *Dějín západoevropské filosofie*, velmi kritizovaných Ždanovem. Brožuru o teoriích společenského vývoje (č. př. 1947) doprovodil Kolman v předmluvě tímto doporučením: „Ať si porovná náš čtenář Alexandrovův ucelený a hluboký výklad o jakékoli otázce třeba jen s tou eklektickou »sociologickou« kaší, kterou podle receptu reakcionáře Pitirima Sorokina krmí dosud někteří naši »sociologové« široké ctěné publikum a naši akademickou mládež“. Ale Alexandrovovy brožury jsou opravdu jen brožury. A profesor Kolman, který vystupoval tak odmítavě a nesnášenlivě k sociologii a jejím představitelům, byl r. 1962 delegátem za československou sociologii ve Washingtonu.

Historický materialismus oficiálně převládl a např. i ve sboru filosofické fakulty byl proti mně uplatňován argument, že sociologie jako věda zanikne. Přesto se však sociologie na universitě udržela — i když r. 1948 profesori Machotka a Ullrich emigrovali — do r. 1950, kdy jsem měl přednášky i seminář ze sociologie. Tak skončilo období zápasu mezi sociologií a historickým materialismem (teprve r. 1952 vyšel překlad obšírné učebnice historického materialismu F. V. Konstantinova) a začalo období soumraku nebo temna sociologie.

Sociologie byla prohlášena za buržoazní pavědu a přestala existovat jako předmět výuky na všech školách. Oba české časopisy zanikly, ze společností se udržela toliko Společnost pro sociální bádání, která se roku 1950, kdy byla založena Mezinárodní sociologická asociace, k ní přičlenila, ale mimo členskou schůzi nemohla vyvíjet větší činnost. Sociologové, pokud zůstali, mohli pracovat jen soukromě, pro zásuvku. Teprve když byla v SSSR ustavena sociologická společnost jako součást Akademie věd r. 1958 (Poláci začali dříve, po poznaňském povstání r. 1956), ustavila se sociologická odbočka při Filosofické jednotě 1958 a přihlásila se také k Mezinárodní asociaci (s datem založení 1880, jež však správně platí o založení Filosofické jednoty). Kongresu v Miláně-Strese r. 1959 se účastnila (podle seznamu) jedenáctičlenná delegace a kongresu ve

Washingtonu r. 1962 delegace tříčlenná, k níž patřil také prof. Kolman. Byli to vesměs marxisté.⁴

Třetí etapa naší sociologie začíná podle Gally od let šedesátých budováním marxistické sociologie, doháněním orientace ve světové sociologii marxistické i nemarxistické, rozšířením institucionální základny a rozmnožením pracovišť.

Ještě několik dalších poznámek k závěru Gallova článku. Po uvedených kritických poznámkách je, myslím, odůvodněné uvést jako jednu zvláštní skupinu sociology kolem Sociálních problémů, která svým způsobem přispěla ke kritičtějšímu a objektivnějšímu pěstování sociologie u nás a k obeznámení se s jinými hlavními směry tehdejší sociologie. Galla se však o nich zmínil spíše jen mimochodem, a vůbec se o nich nezmiňoval ve svých dvou resumé (podobně jako Macků ve výňatku ze svého referátu ve Špindlerově Mlýně v Sociologii 1966). Galla také v obou resumé počítá první etapu do první světové války a druhou od rozvíjení institucionální základny atd. po druhé světové válce. Vůbec jsou obě resumé ještě stráničtější než článek sám.

Dále podle Gally pro marxistickou sociologii s dialektickým a historickým materialismem jako základem nemohou být relevantní idealistické koncepce filosofické, o něž se česká sociologie — s výjimkou skupiny marxistů — opírala, ovšem vyjímá z toho některé gnoseologické principy, jež umožňovaly dopátrat se objektivní pravdy a s nimiž marxistická sociologie mohla souhlasit. Termín „filosofické koncepce idealistické“ je široký. Galla z nich vyjímá některé gnoseologické principy, výslovně jmenuje toliko kritický realismus — které tedy ještě ostatní? Dále které filosofické idealistické koncepce, metafyzické (ontologické) či etické? Bylo by dobře, kdyby je Galla vyjmenoval a určil, od kterých — kromě marxismu — se má sociologie odpoutat.

Co se týká sociální zaangažovanosti čili užití sociologických poznatků v praxi, v jednání atd., rozumí se přece samo sebou, že sociologické poznatky mají sloužit také praxi, ale jde o to, aby se zaangažovanost neobjevila dříve, než se přistoupí ke zkoumání, a neměla na ně vliv.

⁴ Tuto dobu soumraku sociologie měl Galla aspoň nějak charakterizovat a vysvětlit, co vedlo k odmítnutí dosavadní sociologie na řadu let, zda vnitřní činitelé či vnější, politické nebo ideové, kulturní.

Také je to spíše úkolem sociologie praktické nebo aplikované. Mimoto pohřešuje Galla anachronicky v předválečné době u některých sociologů angažovanost v marxistickém smyslu.

Posléze by bylo jistě dobře, kdyby byl Galla shrnul ony dialektické momenty a rysy strukturálně funkcionalistických koncepcí, jichž by marxistická sociologie mohla užít při zhodnocování dosavadní české sociologie a při budování sebe samé. Byl by tím blíže charakterizoval naši marxistickou sociologii a tím i třetí (podle něho) etapu naší sociologie vůbec.

Z jiných článků v čísle 3/1968 Sociologického časopisu se zmiňují o článku Dušana Slávika, který se také pokouší periodizovat dějiny slovenské sociologie, a to analogicky podle periodizování české sociologie. Třetí periodu počítá od založení university Komenského, ale sociologické myšlení počíná vlastně již u hlasistů a prúdistů, zřejmě Lajčiakem a Štefánkem (viz o tom již také v mé stati v *Československé filosofii*, kterou ovšem necituje), ale universitou se mu dostalo vysokoškolské základny a akademického vědeckého školení (viz např. článek Jána Schweinerta *Štúdia o tradícii v Sociálných problémoch*, I. 1931, 231—251). Uvádí jako učitele sociologie profesora Krále a docenty Machotku a Obrdlíka. Českým sociologům vytýká, že do svého odchodu nevychovali žádného docenta-Slováka. Správněji to vysvětluje A. Hirner v článku *Sociologický ruch na Slovensku* (Sociologie a sociální problémy VII, s. 47).

O rozdílu v názorech brněnských a pražských sociologů jedná také ve svém článku *Brněnská sociologická škola a její tradice* Jan Macků. My se spokojujeme pravidelně názvem skupina, protože se domníváme, že název škola se vztahuje na směr, jenž má své význačné teorie a význačné představitele, jak ji představují např. durkheimovci, a jak toho názvu užívá např. Sorokin v *Sociologických náukách přítomnosti*.

Macků vidí jeden takový rozdíl v připustnosti hodnotících soudů. Brněnská škola připouští hodnotící soudy v teoretické sociologii a Macků to dokládá citátem z Bláhy; o našem stanovisku cituje mou charakteristiku mladších členů sku-

piny, že v teoretické sociologii odmítají hodnocení a aplikaci poznatků (ve sborníku *Brněnská sociologická škola* 1967, s. 12, uvádí dokonce „odmítání hodnocení a aplikaci poznatků v praxi“). Ve skutečnosti pražská skupina odmítá hodnocení v teoretické sociologii a odkazuje je — stejně jako aplikaci poznatků — do praktické (aplikované) sociologie, takže hlavní rozdíl mezi oběma názory je v tom, do kterého oddílu sociologie je řadí (viz o tom v mém článku *Sociologie v Ottově slovníku naučném nové doby*, odst. VI a VIII, a také v *Nástinu sociologie*, I, s. 8).

Ovšem je třeba vymezit, co se rozumí hodnocením, např. vyplývá-li hodnocení jako výsledek ze srovnávání jevů téže kategorie, nebo zda se omezuje na morální hodnocení nebo moralizování. Obrdlíková sama připouští, že Bláhova angažovanost byla v jeho spisech někdy na újmu vědeckosti podání, a myslí tím dobře míněné, horlitelsky zanicené pasáže o tom, co by se mělo a co by se nemělo dělat (*Brněnská sociologická škola*, s. 47).

Jde také o to, aby ta zaangažovanost nezesilovala předsudky, jež mají být překonány a proti nimž tak vystupuje např. Spencer a Durkheim.

Jako další charakteristický rys Brněnské sociologické školy Macků uvádí, že dospívá víceméně k strukturalismu. To by, myslím, vyžadovalo obšírnějšího výkladu o strukturalismu ve vědách vůbec a v sociologii a příbuzných vědách zvláště. Macků upozorňuje také na Mukařovského pojetí strukturalismu v estetice v článku v *Sociálních problémech* 1935 (byl otištěn s pokračováním ve *Studiích* 1966), ale Mukařovský se později jako jeden z prvních postavil proti strukturalismu v článku *Ke kritice strukturalismu v naší literární tvorbě* (Tvorba, 1951, č. 40).

A nakonec ještě několik slov pro domo. Psal jsem tyto kritické poznámky, jednak abych doplnil některé pasáže, kde byli opomenuti téměř vůbec nebo zčásti někteří pracovníci, jednak abych opravil, kde byli oni neb jiní posuzováni nevěcně nebo nesprávně — ať vědomě, ať z nedostatečné znalosti nebo omylem. Kde se jednalo o odchýlné názory bez záměrného znehodnocování, na ty jsem nereagoval, odkazuje na své názory jinde pronesené nebo chápane je jako různost názorovou, a vyhradil jsem si možnost případně o nich

поjednat při jiné příležitosti. Nebylo mi vítáno, že jsem musil jednat také o sobě, ale protože se číslo o historii čs. sociologie dostalo jistě také do rukou nedosti informovaných čtenářů, bylo nutno, aby slyšeli i druhou stranu. A také proto, že toto číslo bylo věnováno výročí vzniku Československé republiky a nebylo vypracováno celé s náležitou objektivností a bez regionálního omezení, jak by tomu vzhledem k uvedenému věnování mělo být.

Резюме

Иосиф Крал: Несколько замечаний к социологическому журналу № 3 за 1968 год о чехословацкой социологии

Статья с одной стороны пополняет набросок развития чехословацкой социологии как указывается в социологическом журнале № 3 за 1968 г., а с другой стороны полемизирует с некоторыми там выраженными взглядами. Как дополнение, так и полемика касаются больше всего статьи профессора Галла о тенденциях развития чешской социологии. Галла упрекают в том, что его распределение на этапы неправильное в том, что второй этап продолжается вплоть до 1950 года, а не до 1948 года когда, как преподавание социологии, так и ее общественное выражение было подавлено (приведение первого и второго этапа в резюме не указывается в согласии с самой статьёй). Пятидесятые годы подавления социологии Галла вообще не объясняет, далее не объясняет возникновение марксистской социологии в начале 60-х лет (социологическое общество возникло у нас в 1964 году). Кроме того не приводит более конкретную характеристику чешской марксистской социологии, как социологии третьего этапа. Отдельные социологические группы автор пополняет главным образом группой социологов вокруг журнала Социальные проблемы (позже Социология и социальные проблемы), которых Галла только кратко касается, односторонне характеризует, их самих и их работы не называет. Больше внимания уделяет автору упомянутой статьи, о котором говорит как о представителе группы, но не указывает его как ученика Масарика, куда по праву принадлежит. Эти недостатки автор пополняет или же исправляет. Ни в одном из обеих резюме Галла об них не говорит. Автор намечает развитие взглядов Галла и обозначает их как приспособляющиеся политическим изменениям. Оценивая Масарика, Галла называет его либералом, между тем как Масарик на основе своих толкований о демократии и своей практики должен был быть назван демократом. Одно из остальных замечаний автора касается статьи И. Мацку, видящего главную разницу между брненской и пражской

группой в допустимости оценивающих судов и в аппликации социологических сведений в теоретической социологии, между тем как пражская группа включает их в практическую социологию.

Summary

Josef Král: Some Comments on the Sociological Review No. 3, Vol. 4, 1968 concerning the Czechoslovak Sociology

The article both complements the outlines of the development of the Czechoslovak sociology as presented by the Sociological Review No. 3, Vol. 4, 1968 and polemizes with some views presented therein. The complement as well as the polemics concern mostly the article by Professor Karel Galla on the developmental tendencies of the Czech sociology. Galla's division into stages is criticized in that his second stage reaches up to 1950 and not 1948, when the teaching of sociology as well as its public cultivation were suppressed (the indication of the first and the second stages in the summary is not in accordance with that presented in the article itself). Galla does not explain the suppression of sociology in the fifties, neither does he explain the beginnings of the Marxist sociology in the early sixties (the Czechoslovak Sociological Society was founded in 1964). He also fails to present a more exact characterization of the Czech Marxist sociology as the sociology of the third stage. The author complements the separate sociological groups mainly by the group of sociologists around the review "Social Problems" (later "Sociology and Social Problems"); Galla mentions them only briefly, characterizes them one-sidedly and, for the most part, fails to give their names and the titles of their works. He devotes more attention to the author of this paper, whom he denotes as the representative of the group, but whom he omits to mention among Masaryk's direct disciples. The author complements or corrects these shortcomings which, however, are not included in the summary. He outlines the evolution of Galla's views and denotes them as conforming to political changes.

In appreciating Masaryk, Galla characterizes him as a liberal, whereas Masaryk — on the basis of both his comments on democracy and his practice — should be characterized as a democrat. One of the author's comments refers to the article by Jan Macků who sees the principal difference between the Brno and the Prague groups in the admittance of value judgements and in the application of sociological findings in theoretical sociology on the part of the Brno group, whereas the Prague group classifies them as belonging to practical sociology.

Třetí číslo minulého ročníku Sociologického časopisu bylo věnováno tématům z vývoje české a slovenské sociologie. Byly to referáty ze semináře konaného r. 1966 v Brně. Byl tu zkráceně uveřejněn i můj referát o vývojových tendencích české sociologie.

Dne 22. srpna 1968 oznámil v Sociologickém časopise prof. J. Král, že má námítky „proti tomu, jak je ve 3. čísle letošního Sociologického časopisu, zejména ve článku prof. Gally, vyličen vývoj české sociologie“. Nyní je uveřejnil. V podstatě mi prof. Král vytýká nebo konstatuje,

1. že mám jinou koncepci vývoje české sociologie nežli on a jiné pojetí díla T. G. Masaryka,
2. že jsem ho nezařadil mezi žáky T. G. Masaryka,
3. že jsem se o něm a o jeho spolupracovnících nezminil podrobněji a že jsem nepřesně charakterizoval jeho a jejich odbornou produkci v sociologii,
4. že jsem některá stanoviska a partie nerozvedl podrobněji nebo správně.

K tomu podotýkám:

1. Prof. Král zakládá svou kritiku na tom, že můj článek je nástinem dějin české sociologie, a to docela v podobě anotační registrace biografických a bibliografických dat. Jeho výtky proto nerespektují úkol mé stati. Byly by měly nanejvýše smysl, kdybych byl podával podrobnější dějiny české sociologie. Ke koncepci vývojových tendencí (a tradic) české sociologie — a o tu v mé stati šlo, a o nic jiného — neřekl nic, z čeho bych se poučil. Nemohu za to, že se neshoduje s jeho koncepcí. Totéž platí o našem rozdílném pojetí díla T. G. Masaryka. Chápu pojem revoluce a revolučnost z hlediska marxistické sociologie. Král jinak.

2. Žakovství, jde-li o směry ve vědeckém vývoji, nebývá a není ani u mne chápáno ve smyslu pouhého vysokoškolského

seminárního a podobného školení, nýbrž z hlediska následování učitele nebo vzoru, i když tvůrčího, v jeho hlavních tendencích. Ostatně ani prof. Král žakovství ve školském smyslu (např. k prof. Foustkovi) u jiných neakceptuje. Kritéria (rysy) sociologie, která vyšla z Masarykova kritického realismu, jsem přesně uvedl, i to, co chápu termínem „pragmatická“ sociologie. Z hlediska etap a směrů vývojových tendencí české sociologie mi sociologická koncepce prof. Krále jako vedoucího činitele skupiny kolem časopisu Sociální problémy do celku těchto kritérií nezapadala. Nebráním se jakékoli korekci, ovšem bude-li zdůvodněna nejen prohlášením, nýbrž i analýzou činnosti a jejího působení. Osobních důvodů, proč jsem J. Krále nezařadil, jak by si byl přál, jsem neměl, i když tuto možnost naznačuji. Takové náznaky nejsou oprávněné. Nezamlčel jsem Králův vztah k Masarykovi. Naopak, uvádím (Sociologický časopis IV, 204), že se zabýval dílem Masarykovým, a pro ilustraci i cituji — jak činím i v jiných případech — některé jeho práce o Masarykovi. Netvrdil jsem dále, že k nám Masaryk „přináší vlastní, západní sociologii, založenou na kritickém realismu“, jak praví Král, což by mohlo vést k domněnce, že jsem tvrdil, že západní sociologie byla spjata s kritickým realismem a že Masaryk svůj kritický realismus převzal ze západní sociologie. Naopak. Ukazují zvláštnost Masarykova kritického realismu proti různým gnoseologickým postojům západní sociologie té doby (Sociologický časopis IV, 276).

3. Prof. Král nesouhlasí s mou charakteristikou teoretického stanoviska členů skupiny Sociálních problémů, jejímž byl reprezentantem. Tuto charakteristiku jsem si nevymyslel. Založil jsem ji na výrocih člena této skupiny a doložil citátem (Sociologický časopis IV, 284). Mohl bych uvést řadu dalších obdobných prohlášení členů této skupiny. Jaký byl jejich názor

na vztah sociologie k filosofii, je patrné např. ze stati v Sociálních problémech (IV, s. 46n.), kde se praví, že sociologie nesmí být ovlivňována žádným filosofickým směrem. Nyní Král tvrdí, že „vycházejí“ (tj. on a jeho spolupracovníci — K. G.) z kritického realismu“. Škoda, že již v zárodku nekorigoval v tomto smyslu výroky svých spolupracovníků. Byli bychom si ušetřili dnešní polemiku. Král praví, že poměr vědy a filosofie chápe obráceně než já. Praví, že „od věd se dochází shrnováním jejich pozorování a domýšlením jejich závěrů k filosofii“, ale několik řádků předtím říká o své skupině: „Noeticky vycházíme z kritického realismu“. Tedy jaké „obrácené“? Obdobně je tomu i s názorem členů Královsky skupiny na vztah sociologie k praxi. Opakoval jsem pouze teoretické stanovisko předního člena skupiny Z. Ullricha a o vyjádření tohoto teoretického stanoviska skupiny šlo, jak vyplývá z mého textu (Sociologický časopis IV. 284). Jestliže faktická práce členů skupiny nebo jejich postoje k společenskému dění a úkoly, které byly dány do vínku Sociálních problémů, tomu neodpovídají, je jiná záležitost. V intencích stati o vývojových tendencích v české sociologii jsem respektoval teoretické stanovisko této skupiny. Zkoumat, jak dalece bylo a mohlo být v praxi uplatňováno, nebylo již úkolem mého referátu. Můj kritik i zde mě posuzuje, jako bych byl podával historii české sociologie a českých sociologů. Polemizovat pak s Královou úvahou o tom, co jsem si asi myslel nebo mínil, nemá smyslu. Král mi vytýká, že neuvádím „ani jména většiny členů této skupiny, ani jejich významnější práce“.

Ve svém referátu jsem hovořil pouze o těch faktech, která osvětlovala úkol mého referátu a vývojových komponentů, které jsem jasně vytkl. Proto jsem neuvěděl řadu českých sociologů, kteří by — kdybych psal dějiny české sociologie a všech jejich odvětví — měli být uvedeni (např. nemluví o T. Čepovi, J. Tauberovi, F. Uhlířovi, o Knížkovi, Duškovi, Šmejkalovi, Fryčkovi, Roučkovi, Nečasové-Poubové atd.). Proto jsem se také zmínil jen o hlavních představitelích předválečné marxistické sociologie. Nepsal jsem ani dějiny překladů cizí sociologické literatury do češtiny. Tím méně jsem mohl do vý-

vojových tendencí české sociologie zahrnout práce emigrantů od r. 1948, jak by si prof. Král přál.

4. Prof. Král má námítky k faktografické stránce mého referátu. Věc jsem už vysvětlil. Nešlo o dějiny české sociologie, tím méně o její kroniku. Proto neuvádím, což činí za mne Král, kdo se kdy u koho habilitoval, kdo a kdy na čí návrh byl zvolen členem České akademie věd a umění, apod. Stejně jsem považoval za zbytečné hovořit o tom, co pěkného napsal B. Foustka v předmluvě ke knížce Machotky a Ullricha o jejich autorech, a co později psal Machotka o Foustkovi. To přenechávám milerád svému kritikovi. J. Král soudí, že „až příliš“ uznale líčím Foustku, a neopomenul upozornit, že mne Foustka habilitoval. Jistě v komisi, která zhodnotila mou práci jako habilitační, byl prof. Foustka členem, ale byli v ní i historik prof. J. Šusta a filosof prof. J. B. Kožák. Kdybych chtěl postupovat způsobem prof. Krále, mohl bych namítnout, že J. Král ve svých poznámkách (a nejen v těch) zase „až příliš“ uznale mluví o svých spolupracovnících a hlavně o těch, které zase on habilitoval. Nevím, jak mám charakterizovat postoj profesora, kterému se nelíbí, že jiný profesor téhož oboru a jeho předchůdce je svým žákem „až příliš uznale“ líčen. Budu uvažovat, až kam mi prof. Král dovolí vyslovit uznání svému učiteli.

Pokud jde o institucionální základnu sociologie, Králový vývody nevyvracejí má tvrzení, nýbrž dokládají jejich správnost. Sociologie byla dlouho zahrnována do souboru filosofických oborů, a neměla tedy ono institucionální postavení jako např. přírodovědné, filosofické nebo historické obory. Že nebyla v rámci filosofie pěstována, jsem netvrdil.

O sobě jsem se zmínil pouze jako o žáku prof. Břetislava Foustky. Zato prof. Král neváhá podat „profil“ mé sociologické osobnosti. Učinil tak svérázně tím, že podává schematicky a zkresleně téměř karikaturu mé cesty k marxistické sociologii. Nejprve vytrhává z mé předválečné práce o Dolní Rovni větu a praví: „Galla např. omlouvá spaní čeledi ve chlévě (»na palandě, v teple živočišného dechu, je příbytek, který mu dala tradice i mrav«).“ Tedy co mu dala „tradice i mrav“, za to nemohu, ale prof. Král to přiřívá mně, jako bych

já tu tradici obhajoval, omlouval. Ve skutečnosti má pasáž znít takto: „Zemědělský dělník minulých desetiletí si v chlévě využíval velkou část své »kariéry«, pokud pramenila z práce a kladného poměru k tvorům, které opatroval. Na »palandě«, v teple živočišného dechu, je přibytěk, který mu dala tradice i mrav. Také hospodářské poměry závodu většinou nepřipouštěly jiného řešení. Ale poměry se jinak utvářejí, názory se mění. Relativní nazírání na životní způsoby, rostoucí životní standard, nové požadavky hygienické i mravní rozleptávají i tyto venkovské zvyklosti a zemědělský dělník poněkud opouští »svůj« chlév, aby se ubytoval jinak. Proto v poslední době »samozřejmost« spaní »na palandě« přestává být samozřejmou a nutnou. U větších a »lepších« hospodářů čeledínové již nespí na palandách, a po jejich vzoru i čeledínové na jiných statcích pohlízejí na přespávání v chlévech a stájích jako na nežádoucí způsob bydlení“. To ovšem zní trochu jinak.

Tohoto způsobu kritiky bylo proti mně použito i pokud šlo o mou knížku o sánském družstevnictví a o Dolní Rovni už před více než třiceti lety v časopise prof. Králem redigovaném, buď jeho spolupracovníkem nebo pod značkou „kl“ (srv. Sociologie a sociální problémy, V. roč. a VII. roč.).

Prof. Král se nikde nezminil, že obě práce byly jinými a významnými českými sociology velmi kladně hodnoceny (např. *Dolní Roveň* prof. I. A. Bláhou), a jsou dosud. Přední odborník sociologie venkova, prof. J. Tauber (Sociologický časopis, roč. 4., s. 379), o mně praví: „Výsledkem jeho výzkumné práce jsou kromě četných menších prací dvě významné monografie: *Sány* a *Dolní Roveň*. Práce o Sánech byla přeložena do angličtiny a byla vysoce ohodnocena v zahraničních sociologických kruzích.“ (Podobně hovoří v práci *Sociologie zemědělství a venkova*, 1968, s. 76.)

Způsoby, kterými mne J. Král „představuje“ a podává kritiku mé stati, nejsou u něho nové. Když líčí svou činnost, neměl zapomenout ani na svou kritiku knihy Edvarda Beneše *Stranictví* (1912) v České mysli (roč. XV., 1914, s. 70n. a 216n.). E. Beneš se tehdy ve dvou odpovědích bránil způsobu Královy kritiky, když praví o důkazech, které proti němu Král podal, že „jsou jen zamlčování mých podstat-

ných vývodů a tím překrucování mých výroků, nepravdivá tvrzení, insinuační a na prosté nepochopení podstatným věcem z problémů samých“ (tamtéž, s. 84).

Obdobný způsob kritiky postihl v časopise řízeném prof. Králem buď ze strany jeho samého nebo ze strany některých jeho spolupracovníků, o kterých dnes hovoří, řadu významných českých sociologů: B. Foustku, E. Chalupného, I. A. Bláhu, z mladších J. Šímu. Tito sociologové dlouho mlčeli, ale když ani za těžkých dob po r. 1938 tyto způsoby neustávaly, odpověděli prof. Královi a jeho spolupracovníkům v Sociologické revui (XI. roč., 1940, s. 242—306). Praví se tam: „V době, kdy národ český usiluje o vnitřní sjednocení, o společnou svornou a klidnou práci pro zabezpečení a rozvoj svého života, v době, kdy umlkají veřejné spory ve všech oblastech národního života, objevily se v revui Sociologie a sociální problémy hromadně ostré polemické stati proti novějším i starším vědeckým spisům i proti osobám některých českých sociologů stojících mimo okruh uvedené revue. Kritiky tyto jsou způsobilé nejen porušovat pracovní klid, ale i pomást českou veřejnost o charakteru české práce sociologické. A jsou toho rázu, že napadení autoři jsou nuceni veřejně se proti nim ohradit (s. 242). A prof. I. A. Bláha tehdy napsal (s. 283): „V revui Sociologie a sociální problémy, VI, 3/4. byla u příležitosti odmítavého posudku Sborníku, vydaného k mým 60. narozeninám, podrobena prof. J. Králem nepříznivě kritice i moje dosavadní vědecká činnost. Poněvadž výtky, které jsou tu činěny, jednak se pohybují v paušálních všeobecnostech, neopírajíce se o nijaké konkrétní doklady, jednak mohou být posuzovány spíše z hlediska společenského taktu a vkusu než z hlediska snahy o objektivitu, neposkytl mi prof. Král ani příležitost, ani důvod, abych po stránce věcné odpovídal. Odpověď pak jiné, tj. osobní povahy se mi přičí a ani nepokládám dnešní dobu pro ni za vhodnou.“

*

Když prof. Král ukázal na mou „agrárnickou minulost“ a na mé práci nenašel nic pozitivního, zavrchoval své „objektivní“ posouzení mé osoby takto: „Po válce se začíná Galla hlásit k historickému materialismu a přechází — kdy byla

sociologie proskribována — k vysokoškolské pedagogice, jejímž profesorem se stává (jeho práce z tohoto oboru: *Úvod do didaktiky vysoké školy* (1957), *Úvod do sociologie výchovy* (1967), po obširném historickém úvodu program marxistické sociologie výchovy). Teprve když se zase obnovila výuka sociologie, ovšem marxistické, vrací se k sociologii a líčí v článku zde posuzovaném vývoj sociologie u nás tak, že končí marxistickou sociologií jako oficiální...“

Tedy za prvé: nestal jsem se profesorem vysokoškolské pedagogiky, a za druhé: *Úvod do sociologie výchovy* není práce z oboru vysokoškolské pedagogiky. O dalších mých pracích se Král ani nezmiňuje.

Nikoli proto, že bych se cítil povinen podávat ze své činnosti účty prof. Královi, ale abych uvedl na pravou míru i tato zkreslení, konstatuji, že má cesta k marxismu-leninismu (Král mluví pouze o historickém materialismu) již od dob válečných se dala před zraky řady sociologů v České sociologické společnosti i v jejím Sociologickém ústavu, a byli to právě moji komunisticky smýšlející spolupracovníci, kteří mou sociologickou minulost objektivně, a nikoli na základě vytržených a zkreslených větíček, posoudili a zhodnotili. Na své „přihlášení“ (jak to označuje J. Král)

k marxismu a k marxistické sociologii jsem hrdý; jestliže jsem se po válce mohl přihlásit k pracovníkům, kteří se snažili přispět svou prací k budování naší socialistické společnosti, byť i v skromném údělu jak v sociologii, tak i v jí blízké vědě pedagogické, považuji to za čest, která mi byla prokázána.

A poslední poznámka: J. Král praví, že proti mému článku má „námitky z hlediska vědeckého, některé i z hlediska osobního“. Povaha jeho poznámek ukazuje, že druhé hledisko naprosto převážilo první. Kdyby si byl alespoň prohlédl sine ira et studio mou knížku *Úvod do sociologie výchovy*, byl by nejen poznal, že není z oboru pedagogiky vysokých škol, ale byl by také mohl poznat, s jakým pochopením, úctou a věcně hovořím i o jeho díle. A jako v této práci, ani v náčrtku vývojových tendencí české sociologie jsem neměl úmysly jiné než věcné. Rád bych byl akceptoval vývody objektivní a nezaujaté, které by jistě prospěly i mé další práci v tomto oboru. Lituji, že místo vysvětlení a sblížení různých stanovisek nastoupil prof. Král cestu „starých“ polemik, v nichž je na vlastní straně všechno bílé a na druhé musí být všechno jen černé. Lituji, že tento způsob mne donutil k této odpovědi a obraně.

Vybrané techniky sociologického výzkumu

Praha, Svoboda 1969.

V roce 1965 přinesla obsahová analýza čtyř reprezentativních amerických sociologických revuí zajímavé zjištění o mnohosti a různosti technik, užívaných v moderních empirických výzkumech. V předcházejícím desetiletí bylo v těchto časopisech zaznamenáno 1419 případů užití 986 různých technik. Jen 217 technik bylo užito více než jedenkrát a jen šestnáct více než šestkrát.¹ Téměř současně u nás vyšla první všeobecně dostupná příručka, skýtající základní uvedení do metod a technik sociologického výzkumu. Uváděla pět vnitřně dále nediferencovaných technik a stala se na několik let, prakticky na celou iniciální fázi rozvoje empirické sociologie u nás, základní rukověť pro nespočetná šetření v terénu.²

Přibližně v téže době pracoval už také kolektiv autorů pod vedením Přemysla Perglera, aby pomohl na svém úseku vyrovnat téměř čtvrtstoleté zpoždění československé sociologie a pokusil se zaplnit mezeru, naznačenou kontrapozicí citovaných faktů. Autorový kolektiv stál před nesmírně obtížným úkolem a pracoval pod rozpornými sociálními tlaky; na jedné straně to byla naléhavá společenská objednávka, na druhé straně nemožnost opřít se o dostatečně širokou škálu uzavřených a vyhodnocených empirických zkoumání naší sociální skutečnosti, a zpočátku dokonce i rezidua obav ze sociologie, jež v té době také působila. Všechny tyto tlaky se pochopitelně otiskly v posuzovaném díle, jež by už dnes skýtalo zajímavý podklad i pro studii ze sociologie vědění.

Výsledek práce, sborník *Vybrané techniky sociologického výzkumu*, je nicméně výrazným obohacením naší odborné sociologické literatury a zaslouží si úctu už pro svůj rozsah a systematické pokrytí problematiky. Dobře plní své základní poslání a lze očekávat, že výrazně přispěje k vyplnění některých mezer v informovanosti o soudobých technických postupech při získávání

empirických poznatků o sociální skutečnosti. Poslouží jako důkladnější rukověť pro rozrůstající se sociologickou praxi a bude jistě používán i jako vysokoškolská učebnice. Není ovšem dílem univerzálně uspokojivým; znamená spíše jistý stupeň na cestě k ideálnímu stavu a obtížná situace, za které vznikala, našla výraz v řadě jeho vnitřních problémů.

Základní otázkou, jež je zajisté příliš složitá, než abychom tu mohli k jejímu řešení podstatněji přispět, kterou však také nemůžeme zcela obejít, je vztah sociologické teorie a sociologického výzkumu. Na přeponě tohoto vztahu se totiž nachází jeden z nejpálčivějších problémů posuzované knihy. Ač to nikde explicitně neformulovali, autoři celým pojetím látky i uspořádáním knihy naznačují, že patří spíše k sociologům, pro něž je poznávací model obvyklý v přírodních vědách ne-li ideálním, tedy aspoň zásadně podnětným modelem. Obvyklou konsekvencí tohoto postoje v sociologii je takové pojetí společnosti, jež umožňuje empirický výzkum postavený na předpokladech, že (verbální) chování množiny jedinců je tím jevem, který lze nejspolehlivěji sledovat bez porušení „empirických pravidel hry“, a že objektivní obraz společnosti získáme především aplikací vhodných algoritmů analýzy hromadných dat ze statistického šetření.

Ovšemže ani ten, kdo zastává jiné stanovisko, nebude autorům tento postoj při výkladu technik sociologického výzkumu vytýkat. S pozitivisticky orientovaným pluralistickým behaviorismem americké provenience se to v sociologii má jako se svého času vykřičenou Malthusovou teorií: lidstvo ji z teoretických (morálních) důvodů rozhořčeně odmítlo, z praktických důvodů se jí však lidé vesměs řídí.

Proti recenzované knize nebudeme tedy namítat, že se jí nepodařilo překlenout prostor mezi sociologickou teorií, z níž chce vycházet, a empirickým sociologickým výzkumem, jehož technickou stránku prezentuje. Zdá se nám však, že knize neprosperlo právě

¹ Viz o tom: *Continuities in Measurement*, Social Forces, May 1965, Vol. 43, č. 4, s. 532–535. Analyzovány byly American Sociological Review, American Journal of Sociology, Sociometry, Social Forces; nejpoužívanějšími byly shledány tyto techniky: 1. North-Hatt Occupational Prestige Test (28X); Calif F – Scale (22X); Hallingshead's Index of Social Position (21X); Census Occupational Status Classification (17X); Srole's Anomia Scale (15X); Bales Interaction Process Analysis (12X); Bogardus SD Scale (10X); Shevski-Bell Social Area Analyses (10X).

² Szostkiewicz: *Sociologický výzkum*, I. vyd. Bratislava 1964. Obsahovou analýzou výzkumů z této fáze naší empirické sociologie bychom však dále zjistili, že prakticky vešla u nás ve všeobecné užívání jen technika jedna: jednoduchý dotazník nebo standardizovaný rozhovor, aplikovaný v statistickém šetření. Zpracovávání byl vesměs tříděním variant znaku (odpovědí) do relativních četností a analýzou pomocí χ^2 a některých koeficientů korelace. Lze říci se Šafářem, že se tak u nás spontánně vyvinulo cosi jako „československý survey“ jakožto víceméně univerzální postup.

nedostatečné osvětlení existence této cézury³ a postrádáme o něco přísnější sebereflexi vlastního teoretického východiska.⁴

K terminologii

Problém, jemuž jsme se zatím věnovali, se promítá i do terminologické výzbroje knihy. V předmluvě se uvádí, že se v celé knize používá termínů, které přijala v listopadu 1965 terminologická komise Čs. sociologické společnosti. Přesto se nám nezdají některé klíčové termíny zcela šťastně voleny. Ponecháme-li stranou otázku, je-li vhodné hovořit o sociologických vědeckých akcích, není podle našeho názoru správné dělit akce na kvalitativní a kvantitativní. Co má vlastně být na akci kvalitativní či kvantitativní? Jsou zde tři možnosti: 1. zkoumané znaky, 2. způsob zpracování, 3. formulace výsledků akce. Není jisté sporu o tom, že se akce obou typů mohou zabývat znaky nominálními, ordinálními i kardinálními. Zde tedy rozdíl není. Způsob získávání a zpracování údajů se neliší ani tak logickou strukturou, ale stupněm její formalizace, algoritmizace, standardizace, technikou provedení. Proto by bylo podle našeho názoru vhodnější hovořit o akcích formalizovaných a neformalizovaných, respektive standardizovaných a nestandardizovaných. Formulace výsledků bude jednou více, podruhé méně používat čísel. Ale tato okolnost je vnější. Končí-li tzv. „akce kvalitativní“ konstatováním, že převládá určitý zájem, je to závěr kvantitativní, i když srovnání menší a větší četnosti není vyjádřeno čísly. Naopak formalizovaná a standardizovaná akce provedená na velkém souboru náročnou početní technikou může vrcholit objevením a popsáním dosud neznámého sociálního jevu (a to jsou nejnejjednodušší výsledky), které zastíní množství tabulek s čísly. Popis nového jevu nebo jeho typu nemůže být jen kvantitativní či dokonce jen číselný; nový pojem znamená vždy novou kvalitu. Rozdíl mezi oběma typy akcí není tedy ani v druhu znaků, ani v logických postupech nebo v charakteru výsledků, není ani v rozsahu akce, ale spočívá ve standardizaci či formalizaci postupů.

Tento zdánlivě malicherný významový posun přináší dosti závažné důsledky. Smysl odstavce 1.2 vede nutně k předstávě, že kvalitativní akce je vlastně jen nedokonalou formou akce kvantitativní, jen její příprava.

Určité nejednotnosti jsou i kolem základních termínů pro jev, pro záznam o něm v po-

době nějakých výroků a pro souhrn těchto výroků. Prvotní záznam týkající se nějakého jevu nazývá Pergler původním znakem neboli stimulem, souhrnnou informací označuje jako výsledný znak neboli indikátor. Původní znak nedefinuje, jen uvádí příklady ve formě výroků a dodává, že „pro ně je charakteristické, že se týkají jednoho určitého jedince, a že se jich... bude užívat jako podkladů...“ Pokud by výsledný znak byl upřesněnou formou původního znaku, bylo by to vhodné. Zde však jde o sjednocení řady „původních znaků“ do nového, „výsledného“. Tento způsob označování není všeobecně přijatý a snad ani ne zcela vhodný.

Mluvit o původních znacích jako o stimulech při běžném smyslu stimul = podnět je nepříhodné. Šafář používá termínu otázka (dotaz, v angl. literatuře item), odpověď na otázku je ukazatel (nebo také znak ve formě prvotního záznamu), souhrnnou informací sestrojenou z ukazatelů je znak nový, výsledný, umělý, zpravidla měřitelný (při škálování). Stimulem nazývá Šafář např. podněty pro hodnocení sborem soudců. Takovým stimulem může být nějaké tvrzení, ale i fyzický objekt, instituce apod.

Také v použití termínu indikátor = vnější kritérium se Pergler a Šafář rozcházejí. Šafář nazývá odpovědi respondentů použité při tvorbě škály ukazateli; „indikátory“ jsou pak proměnné nepojaté do škálování, mající však se sledováním jevem značnou souvislost. Pro srovnání připomeňme Lazarsfeldovu terminologii, která se nám zdá vhodnější: indikátory a z nich odvozené znaky jsou interní proměnné, které je možno srovnávat s externími proměnnými (= vnější kritéria).

SLEDOVÁNÍ SPOLEČENSKÝCH JEVŮ A JEJICH SOUVISLOSTÍ je název první kapitoly, kterou napsal Přemysl Pergler. V obecněji pojatém úvodu do této kapitoly přistupuje k sociologické problematice z hlediska teorie informace, rozebírá poznávací řetěz „kvantitativní akce“, vymezuje pojem znak a kódovaný znak a pojednává o třídění, validitě a reliabilitě. Na celé první kapitole je možno pozorovat plodnost, ale i problematičnost aplikování výsledků jedné vědecké disciplíny na oblast jiné vědecké disciplíny. Pro každého sociologa bude nesporně užitečné, jestliže se seznámí s myšlenkami blokových schémat, s transformací informací apod.

Jádrem kapitoly je stanovení takové míry souvislosti znaků, která by byla alespoň po-

³ T. W. Adorno k tomuto problému poznamenává: „... empirie a teorie se nedají vepsat do jediného kontinua. Vzhledem k postulátu poznání podstaty moderní společnosti se empirické příspěvky podobají kapkám na rozpáleném kameni; empirické důkazy centrálních strukturálních zákonů však zůstávají, podle empirických pravidel hry, vždy sporné. Nejde o to uhlazovat a harmonizovat podobné divergence: bývá to svůdné jen pro harmonický pohled na společnost. Běží o to, aby napětí bylo plodným způsobem probojováno.“ (T. W. Adorno, *Sociologie a empirický výzkum*, in: *Dialektika a sociologie*, Praha 1967, s. 21.)

⁴ Lze souhlasit s názorem předmluvy, že u nás existuje „akutní“ potřeba naučit se sociologický

výzkum seriálně provádět. Všeobecné shody lze dosáhnout i o tom, že řešení je možno hledat v „kritickém navazování na současný stav světové sociologie“. Sporný už je ovšem další krok této úvahy, totiž názor, že „pokud se týče technik sociologického výzkumu, jeví se kritické a selektivní přebírání hotových postupů relativně důležitějším, než je tomu např. u obecné metodologie nebo teoretické sociologie...“ To by mohlo vést k domněnce, mezi sociology dosti častě, že se sociologický výzkum dá „provádět“ jako soubor praktik, a že jeho techniky ani jejich volba nevyžadují vypracovanou a osvojenou obecnou metodologii a sociologickou teorii.

řadovou proměnnou a zahrnovala všechny typy znaků od nominálních po kardinální.⁵ Uváděná míra souvislosti je založena na informaci, kterou nám pro předpověď jednoho jevu přináší znalost druhého jevu, nebo jinak na „poměrném množství informace, které nám jeden znak o druhém přinesl, ve srovnání s množstvím informace, které vůbec přinést mohl“. Početním východiskem je měření neurčitosti jevu pomocí entropie. Entropie znaku u_1 je označována $H(1)$ a definována rovnicí $H(1) = -p_1 \cdot \log p_1$, kde p_1 jsou pravděpodobnosti jednotlivých variant znaku u_1 .⁶ Podobně entropie $H(1,2) = H(2,1)$ je měrou neurčitosti při třídění 2. stupně podle znaků u_1 a u_2 . Vztahem $I(2,1) = H(1) + H(2) - H(1,2)$ je definováno hledané množství informace o znaku u_1 , obsažené ve znaku u_2 . Koeficient $q(2,1)$ se vyhledá v tabulce nebo určí z grafu podle vypočteného $I(2,1)$. Podobně se stanoví koeficient $Q(1)$ pro entropii $H(1)$. Konečně měrou souvislosti dvou znaků je koeficient souvislosti $r(2,1)$, určený vztahem

$$r(2,1) = \frac{q(2,1)}{Q(1)}$$

Takto zavedená míra je značně obecná. Umožňuje sestrojování měr pro parciální souvislosti znaku u_1 se znakem u_2 za předpokladu neproměnného, fixního znaku u_3 .⁷ Konečně se dospěje k mnohonásobné souvislosti znaku u_1 se znaky u_2 a u_3 , značené $r(2, 3, 1)$. Popsaný postup je uobecněn na celé množiny znaků výsledných (y), původních (x) a fixních (z). Běžně používaný Pearsonův koeficient lineární korelace je pak zvláštním případem koeficientu souvislosti. Aby tomu tak bylo, byla vhodně volena funkce, která přiřazuje jednotlivým množstvím informace $I(2,1)$ koeficienty $q(2,1)$.

První kapitola obsahuje ještě jakýsi přehled některých dalších kapitol, který se nám nejeví jako účelný, protože je někdy pro svou stručnost nepřesný. Např. v 1.32 o kategorizaci, v 1.35 o rozdělení — jako pravidlo pro rozdělení relativních četností u věku v běžné populaci je nevhodné použít normálního rozložení.

Kapitola končí dodatky, které mají upřesnit a doplnit důslednější formalizaci její obsah. Autor se zde neubránil opakování některých částí. Přitom zde marně hledáme definici pojmu souvislost, který je osou výkladu, a čtenář je odkázán jen na jeho intuitivní význam (1.38).

Perglerovy úvahy jsou z celé knihy patrně

nejoriginálnější: snaží se otevřít cestu pro proniknutí teorie informace do sociologie. Neubereme jim na významu a poutavosti konstatováním, že jsou více teoretickým hledáním než výkladem akutním pro praxi (podle požadavku předmluvy), že by mohly být přehlednější a místy i přesnější.

Autorem druhé kapitoly, nazvané TERÉNNÍ SBĚR INFORMACÍ, je Miroslav Dismán. Vzhledem k vymezení námětu celé knihy (*Vybrané techniky*) i z hlediska autorského přístupu k poznávání sociální skutečnosti patří tato kapitola k jádru publikace. Můžeme na ní také velice zřetelně sledovat podstatné přednosti i vnitřní limity knihy. Kapitola vyniká plodným úsilím o systematickosti výkladu, o názornou prezentaci materiálu tak, aby přinášel konkrétní odpovědi na praktické otázky. Podává přehled o vybraných technikách sociologického výzkumu, který je svou důkladností a zevrubností u nás jedinečný a bude znamenat podstatné obohacení palety rutinně používaných technik. Nejzevrubnější pozornost věnuje technikám standardizovaného rozhovoru a pozorování. Vynikla tu výhoda výkladu o „vybraných“ technikách, která nenutí autora ke snaze po úplnosti či proporcionálnosti výkladu a dává mu možnost soustředit se na tu oblast, kterou pokládá za nejvýznamnější a jež vyhovuje jeho pojetí empirického výzkumu.

Na velmi cenný můžeme považovat také metodologický přínos autora k výkladu terénního sběru informací. Vychází z modelu poznávacího řetězce a zkoumá jeho jednotlivé fáze z hlediska možných zkreslení při transformaci dat. Je to původní Dismánův postup a zároveň doklad pozitivních vlivů týmové spolupráce mezioborového charakteru, zejména dobře využitého impulsu z oblasti teorie informace.

Kapitola je uvnitř rozdělena na dvě výrazně odlišné složky: na tu část výkladu, která podává informace o technických stránkách výzkumu, a na jistý teoretický pendant k nim. Ačkoli je si Dismán vědom, že „techniky... mají výslovně charakter nástroje a samy o sobě jsou nezávislé na ontologických předpokladech“, neubránil se pokusům kompenzovat zdánlivou „teoretickou méněcennost“ své kapitoly pokusem o obecný teoretický výklad. Jestliže však popis technik patří k těm částem knihy, které zejména pro praxi budou největším přínosem, nad teoretickým usilováním Dismánovým vyvstávají některé otázky. Jeho obecné výklady jsou na jedné straně místy stylisticky vágní, na druhé straně se v nich projevuje nadměrná snaha po někde i samoučelném tří-

⁵ Základní myšlenky o této míře souvislosti uveřejnil P. Pergler ve 4. čísle Sociologického časopisu, ročník 1967.

⁶ Jako obvykle se i v příkladech v recenzované knize používá logaritmus se základem 2 a entropie je pak měřena v bitech. Je proto poněkud nedůsledné, je-li pomocná tabulka 1-9 v dekadických logaritmech.

⁷ Perglerem používané označení „neproměnný, fixní znak“ není zcela výstižné: parciální souvislosti vlastně rozumí jakýsi průměr ze souvislosti znaku u_1 se znakem u_2 , stanovených za předpokladu, že znak u_3 probíhá postupně všechny své varianty.

dění a sklon ke krátkým spojením k nej-
obecnějším filosofickým kategoriím.⁸

Tam, kde se snaha po třídění a systemi-
zaci setkává s nedostatečnou sebereflexi
vlastního teoretického východiska, obnažuje
se před námi již zmíněný podstatný problém
knihy. V odst. 2.1.2, pododstavec 1. dichotomi-
zuje Disman elementární jevy z pěti hle-
disk; jednou z dichotomizací je dichotomi-
zace jevů vázaných na jedince oproti jevům
vázaným na strukturu: „Jde tu *skutečně*
o to, zda se elementární jevy může sledovat
na jedinci nebo zda jev může nastat pouze
mezi dvěma jedinci, ve skupině *apod.* Ze-
jména při kvantitativních akcích se setká-
váme s jevy vázanými na jedince *nejčastěji*.
Je to *např.* věk jedince, jeho vzdělání, jeho
názory *atd.* Sledování jevů vázaných na více
jedinců nebo na strukturu je *zpravidla dosti*
obtížné a vyžaduje *zpravidla poměrně* ná-
ročnou kombinaci různých technik. *Jako pří-
klad* jevu, který můžeme sledovat pouze
na struktuře, je *např.* frekvence a typ sporů
v určité sociální skupině, vztahy na praco-
višti, vyjádřené sociometrickými hodnotami
apod.“⁹ Můžeme tu sledovat, jak autor, ač-
koli mluví o struktuře, de facto společnost
jako strukturu funkcí nepojímá; redukována
na elementární jevy, společnost mizí a zůstává
množina jedinců. Co má na mysli, když
mluví o struktuře, naznačí plynulé pokračo-
vání citátu: „Je zde třeba zdůraznit, že ve
výzkumné praxi a zejména v kvantitativ-
ních akcích se s jevy vázanými na strukturu
vypořádáme velmi často tak, že provedeme
intenzivnější rozklad na elementární jevy.
Jevy vázané na strukturu rozkládáme dále,
až dospějeme k jevům vázaným již jen na
jedince. Vztahy ve struktuře pak rekonstruu-
jeme v dalších fázích výzkumu (...) Jedná se
vlastně o operaci velmi obvyklou. Např. úda-
je o pohlaví, věku, zaměstnání a vzdělání,
které šetříme u jedinců, nám ve svém *sou-
hrnu* poskytnou údaje o struktuře návštěv-
níků divadelního představení (viz příklad
2—1.1.).“¹⁰

Vzdálenost citovaného textu od strukturál-
ního vidění společnosti je stejně velká jako
vzdálenost od pojmu „spíše společenské bytí“,
ač se to všechno při výkladu setkává na ně-
kolika stránkách; praxe nám tu však před
očima redukuje teorii na pragmatický plu-
ralistický behaviorismus.

Těchto několik poukazů na některé pro-
blémy nechce ovšem vzbudit dojem, že
v obecné části nepřinesl Disman nic pozitiv-
ního, že jeho nesporný přínos je jen v oprav-
du dobrých pasážích informačního charak-
teru. Základní obecný přístup i kostra jeho
prezentace je podnětná a jazyk kapitoly spí-
še prozrazuje, že text byl sítý horkou jehlou
pod tlakem vnějších okolností. Uskromněna
a zpřesněna, tato obecná část do kapitoly
o technikách patří.

SKÁLOVÁNÍ. Třetí kapitolu napsal Zde-
něk Šafář s úkolem: dát čtenáři základní
představu o problematice škálování, možnost
učinít si obraz o příležitostech k nasazení
jednotlivých škálovacích technik, a u někte-
rých technik dát i návod pro praktické po-
užití. Kvalitativní (nominální) znaky mají
řadu nevýhod. Proto se i společenské vědy
snaží o kvantifikaci. Nejjednodušším postu-
pem je stanovení rozložení četností, složitější
je analýza otázek. Faktorová analýza a šká-
lování jsou pak již velmi náročné techniky.
„Škálováním nazýváme systém různých
technik, jimiž se snažíme nahradit tříšť pře-
važně nominálních znaků patřících ke stej-
nému obsahovému okruhu... jedním zna-
kem, a to zpravidla měřitelným.“ Získem
škálování není jen gnoseologicky účinnější
použití kardinální stupnice, ale i samo zis-
kání škály poskytuje cenné informace o spo-
lečenských jevech.

Výklad pokračuje stručným přehledem
vývoje, uvedením některých základních po-
jmů a klasifikací technik škálování. Velmi
důležitý pojem kontinua by snad mohl být
vymezen přece jen přesněji. Domníváme se,

⁸ Co máme na mysli, osvětlí nejlépe několik pří-
kladů:

Tabulka 2. 1–5 z oddílu 2. 1. 3

Technika	Typ sledování	Oblast reality
Rozhovor Dotazník	Nepřímé	Spíše společenské vědomí
Pozorování	Přímé	Spíše společenské bytí
Studium dokumentů	Nepřímé	

vzbudí asi nesouhlas jak u filosofů, tak u sociologů
pro velmi odvážné křížení pojmů; i laik trne při
lehkonohém skoku přes propast mezi nejkonkrét-

nějším výrazy „rozhovor“ a „dotazník“ a až ne-
obvykle abstraktním pojmem „spíše společenské
vědomí“.

Tabulka 2. 1–5

	De- skripce	Postup post facto	Expe- riment
Pozorování	1	1	1
Rozhovor	1	1	1
Dotazník	1	1	1
Studium dokumentů	1	1	0

je příkladem zbytečně složitého vyjádření jedno-
duchého sdělení, že při studiu dokumentů nelze
použít experimentu. Stejně neadekvátním se nám
zdá dokladat triviální sdělení, že společenské jevy
jsou složitější než jevy přírodního charakteru, od-
kazem v poznámkovém aparátu na Leninův výrok
v tomto smyslu.

⁹ Recenzované dílo, s. 163.

Výrazy: *skutečně, zejména, zpravidla dosti, zpra-
vidla poměrně, např., atd., jako příklad, je např.,
apod.* podtrhl recenzenti.

¹⁰ Recenzované dílo, s. 163.

že se autor přes všechny potíže, které uvádí, měl pokusit alespoň přibližně ukázat, kde se pojmy kontinuum, univerzum, genotyp a latentní struktura kryjí a v čem mají odlišný smysl.¹¹

Všechny uvedené termíny — přes nezanebatelné rozdíly — označují objektivní skutečnost, o níž jsme různými cestami informování nepřímo. Praktickým cílem je pak popsat kontinuum seznamem vhodně určených znaků a stanovit místo jedince na škále.

Téžistě Šafařovy práce je ve výkladu základních škálovacích technik, které je metodicky dobře promyšleno. Informativní rozborů hlavních směrů jsou doplněny instruktivním vysvětlením tří jednodušších technik a v dodatcích příklady dalších dvou. Největší pozornost je věnována soudobým technikám, které navazují na práce Thurstonovy. Jejich podstatou je myšlenka, že průměr z hodnocení řadou jedinců je spolehlivější než hodnocení každého jedince zvlášť. Škála je tedy konstruována na základě soudů vybraných soudců o určitém okruhu jevů — stimulů. Technika zdánlivě stejných intervalů srovnává subjektivní kontinuum „posuzování“ jevu s objektivním, většinou fyzikálním kontinuem. Při technice párových srovnávání vybírají soudci ze všech dvojic, jež je možno z posuzovaných stimulů vytvořit, vždy ten stimul, který má vyšší stupeň sledované vlastnosti. Stupnice, získaná na tomto základě dosti složitým postupem, je považována za nejpresnější. Při technice následných intervalů je úkolem sboru soudců seřadit stimuly do pořadí buď ve skupinách nebo jednotlivě. Výsledkem je pouze pořadová stupnice.

Instruktivní výklady jsou věnovány technikám zdánlivě stejných intervalů, sumovaných odhadů a modifikaci skalogramové analýzy. Obsahují skutečně instruktivní popis jednotlivých etap práce, takže čtenář má možnost samostatné aplikace.

Technika sumovaných odhadů vychází hlavně z myšlenek Likertových. Je jednoduchá a je často používána živelně, bez logického rozboru, a pak může svést k chybným závěrům. Proto je dobře, že je v knize tato technika podrobně popsána. Posledním zevrubnějším probíraným postupem je Guttmanova skalogramová analýza. Skalogram je grafické znázornění odpovědí na uspořádaný systém ukazatelů, ve kterém jsou podněty vybrány tak, aby byly kumulativní, tj. aby ten, kdo odpoví kladně na některou otázku, odpověděl téměř jistě kladně i na otázky s vyšším pořadím. Několik posledních stránek letmo informuje o dalších technikách a jejich problémech.

Teorie a praxe škálování se za minulá desetiletí rozrostly téměř v celý vědní obor, o němž je toho u nás známo velmi málo. Je proto přirozené, že kapitola věnovaná

vytváření stupnic a jejich použití musí být jen výběrem základních informací. Jsou-li tyto informace jasně podány, dobře metodicky uspořádány a doplněny instruktivními výklady, pak je to velmi cenným přínosem pro naši sociologickou literaturu.

STATISTIKA. Čtvrtou kapitolu napsali Ilja Novák, Jaroslav Hátle, Jiří Likoš a Eduard Souček velmi svědomitě a přehledně. Čtenář se zde setká s dobrou informací o postupech, které vypracovala matematická statistika, a s jejich aplikacemi na problémy různých věd. Kapitola začíná přehledem základních pojmů a otázek. Je to užitečné a domníváme se, že zde nevádí, že se terminologicky i věcný přístup k problematice vždy nekryje s ostatními kapitolami. Každý sociolog, který přijde do styku se statistikou, musí přijmout jazyk statistiky, který se pochopitelně nebude přizpůsobovat přáním a zvyklostem sociologů. Je proto dobře, když si čtenář všimne rozdílu mezi sociologicky chápaným jedincem a statistickou jednotkou, mezi sociálními útvary a statistickými soubory. Snad by mohly být tyto paralely více zdůrazněny přímo v knize.

Výklad statistických technik je jasný a patrně předčí svou použitelnost pro sociology všechny u nás dostupné statistické publikace. Nemělo by smysl se v recenzi zabývat podrobněji jednotlivými partiemi. Jen pro informaci uvedme, že jsou probrány základní statistické techniky, jichž se používá k systematizaci údajů o souborech s jedním i více znaky i o statistické generalizaci, tj. o usuzování z reprezentativního vzorku na vlastnosti základního souboru neboli populace. V tomto oddíle by snad mělo být uvedeno, alespoň ve formě poznámky, že se někdy používá i v sociologii menších vzorků, u kterých je třeba použít Studentova rozdělení místo rozdělení normálního.

Oddíl 4.5 má povahu jakési praktické sbírky vybraných vyhodnocovacích technik s příklady a domníváme se, že je velmi dobré, že byl v této formě do knihy zařazen. Zpravidla asi nebude studován od začátku do konce, ale stane se stálou pomůckou pro využití statistiky při sociologických rozbozech. Protože se v něm bude často hledat, měl by být opatřen podrobnějším obsahem.

Poslední oddíl kapitoly 4.6 je věnován výběrovým technikám. Je poměrně stručný a jeho čtení bude patrně náročnější. Chybí zde výklad o mechanickém (systematickém) výběru a o kvótovém výběru, které se dosti často v sociologii vyskytují.

Mnozí čtenáři budou patrně pocívat jako určitý nedostatek kapitoly, že v ní není statistika více spojena se sociologickou problematikou. Projevilo by se to např. tím, že by byla věnována větší pozornost nominálním znakům, které tvoří většinu sociologického materiálu, a snad i poměrným zmenšením roz-

¹¹ Kontinuum má matematický význam jako množina, na níž je možno definovat spojitě proměnné. Genotyp naproti tomu patrně zdůrazňuje existenci relativně stálého základu pro konstrukci znaku

i tam, kde obraz získaný pomocí řady ukazatelů působí dojem neuspořádané tříštiny. *Univerzum* se do značné míry kryje s *latentní strukturou* a akcentuje multidimenzionalitu sociální reality.

sahu výkladu o kardinálních znacích. Text se například omezuje na konstatování, že míry závislosti pro nominální znaky mají řadu nedostatků, že je problematické „používání různých měr závislosti množných kvalitativních znaků, protože je vůbec otázkou, zda má smysl se u takových znaků ptát na to, zda je jejich závislost silná či slabá.“ Sociolog se totiž nemůže vzdát rozboru nominálních znaků a musí hledat postupy, pokud možno algoritmizovatelné, které mohou být nástrojem tohoto rozboru. Statistická učebnice pro sociology by tedy měla podle našeho mínění obsahovat přehled možností, které se zde naskytují, i když s důrazným upozorněním na nesnáze s jejich interpretací. Jsme přesvědčeni, že i když je tvrzení autorů o jejich problematickosti naprosto oprávněné, budou se koeficienty pořadové korelace vypočtené z kontingenčních tabulek, Pearsonův normalizovaný koeficient kontingence, Cuprovův koeficient kontingence, známý test a korelace alternativ používat dále. Kniha by také získala, kdyby obsahovala třeba jen letmé poznámky o nových cestách, které se prozkoumávají, např. o Kruskal-Wallisově koeficientu, faktorové analýze aj.

Volba symboliky, která je ve statistické literatuře značně neustálená, je věcí autorů. Snad jen jedinou poznámku: čtenář může být poněkud dezorientován, je-li odhad parametru zapsaného jediným písmenem zapisován pomocí stříšky, např. π , odhad rozdílu pomocí pruhu, např. $(\pi_1 - \pi_2)$. Pruhu je však používáno na jiném místě v běžnějším významu pro označení průměru (4.6).

STRATEGIE SOCIOLOGICKÉHO VÝZKUMU

Pátá část (autorka Zuzana Perglerová) je věnována strategii sociologického výzkumu. Už samo zařazení této kapitoly do knihy o vybraných technikách sociologického výzkumu má velkou cenu: jedním ze základních příčin ztroskotání nebo neúspěchu či malé produktivity sociologických výzkumů u nás je neujasněná nebo špatná strategie. V rukověti určené pro praxi je tedy tento oddíl knihy velmi významný. Autorka přináší mnoho dobře použitelných informací. Systém výkladu na konkrétním příkladě je velmi instruktivní. I tento oddíl knihy však, stejně jako ostatní části, obrazí v sobě období, kdy vznikala: iniciální období „velko...“, jímž prošla i naše sociologie. Projevuje se to například ve volbě vzorového projektu, o který se výklad kvantitativní akce opírá. Tento projekt navrhuje výzkum čtenáře pro nakladatelství. Je rozvržen na tři roky, předpokládá spolupráci šťabů odborníků, náklady čtvrt miliónu korun a nasazení celé škály technik. Uvážíme-li, že doba nutná k publikaci výsledku takového šetření činí u nás nejméně dva roky, a vezmeme-li v úvahu okolnost, že „vzhledem ke komplexnosti sociologického výzkumu a ke složitosti zkoumaných společenských jevů lze změny lžít považovat za obvyklé...“¹² přináší kniha jako

modelovou situaci právě takovou strategií sociologického výzkumu, jež leží v kořenech malé produktivity některých jiných našich výzkumů. Přílišná rozsáhlost a velké plány působí, spolu s dynamikou našeho sociálního vývoje, že výsledky je možno formulovat a publikovat až po tolika letech, že zjištěná fakta už v sociální skutečnosti patří minulosti a podniknutá práce nepřináší očekávaný užitek. Jde-li o základní výzkum, zkoumaný jev nepodléhá tolik změnám v dynamice sociálního vývoje a je na místě koncipovat výzkum i v delším časovém období; hypotézy příkladu jsou však formulovány vesměs z hlediska aplikovaného průzkumu. Chápeme dobře míněnou snahu autorky naznačit zvoleným příkladem komplikovanost a náročnost empirických výzkumů; obáváme se však, že praxe při známém nedostatku kvalifikovaných sil přijme tento impuls deformovaně jako podporu existujících tendencí k velkopružkumům, zakládaným bez ohledu na sociologickou zralost dostupného personálu.

Jako celek je kniha dobře rozvržena a obsahuje vše podstatné. Základní pojetí výzkumu jako informačního procesu poskytl plodnou bázi k produktivní organizaci materiálu. Pro druhé vydání, jehož se kniha snad dočká, bude pravděpodobně účelné jisté zkrácení některých pasáží, jež přispěje i k jejich vyjasnění; autorům by také byla dána příležitost doplnit text tam, kde už tříletá výrobní lhůta znamená ochuzení o modernější postupy. Základní koncepce knihy, způsob výkladu i prezentované informace znamenají důležité obohacení literatury v tomto oboru a dávají nám podklad ke konstatování, že v principu bylo vyčleněno cíle dosaženo: kniha má značnou naději, že se stane na řadu let standardní příručkou pro potřebu nejširší praxe. Je jisté škoda, že nevyšla už před třemi lety, kdy jí bylo nejpálčivěji zapotřebí; i dnes však znamená krok kupředu v rozvoji české sociologie. Může být jedním z činitelů, jenž učiní bezpředmětným jistý její komplex, totiž komplex technického diletantismu. Uvolní se tím síly k řešení otázek skutečně podstatných a vhodných se základní ctností sociologa, totiž schopností vidět problémy sociologicky a klást konkrétní otázky v sociologickém kontextu.

Miroslav Gregor
Ivo Možný

Jean Duvignaud, Introduction à la sociologie

Paris—Gallimard 1966, 185 s.

Problém sociologie a sociologií, obecného teoretického a metodologického základu a jeho konkrétního vyústění v analytickou a expertizní praxi jednotlivých sociologických oborů zůstává dosud otevřenou otázkou na téměř všech stupních sociologického bádání. „Je důležité“, říká nám k tomu J. Duvignaud, „aby se sociologický adept alespoň jednou v životě po dostatečně dlouhou dobu zabýval metodologickými a teoretickými problémy“ (s. 118),

jejichž řešení může jako jediné poskytnout tolik nezbytnou „kritickou a dialektickou formaci“ sociologa.

J. Duvignaud sám¹ tento vlastní požadavek splnil poněkud paradoxním způsobem svým *Úvodem do sociologie*, práci, o níž bylo několikrát napsáno, že je vším jiným než úvodem. Duvignaudova knížka však nároky svého titulu nepochybně plní, není to ovšem úvod do studia sociologie, syntetická vysokoškolská příručka, nýbrž uvedení do sociologie určitého typu, resp. úvod do vlastní sociologie Duvignaudovy. Autor, dosud známý jako sociolog divadla, zde totiž předkládá obecně sociologický koncept, který vychází ze speciálních poznatků a prvotní dílčí sociologické zkušenosti, aniž by nějak zvlášť zdůrazňoval jeho omezenost.

Práce má mnoho obsahových i formálních originálních francouzských znaků — shrneme-li je v pořadí, v jakém jsou uplatněny v recenzovaném díle, pak jde o akcentování souvislosti mezi zrozením sociologie a francouzskou revolucí (pojetí sociologie jako opožděné odpovědi na „výzvu“ reality); zvýšení prvořadého významu zkoumání sociální změny a tím i zkušenosti z velkých historických událostí, resp. „participace na společenských či civilizačních krizích“²; rozlišování sociologických úrovní, a typů, stratigrafické a typologické analýzy, a tedy i akcentování důležitosti etnologické a historické inspirace i explicitní delimitace těchto oborů vůči sociologii; a konečně filosofické, humanitní vyústění sociologie.

Duvignaud — ostatně jako většina francouzských sociologů zachovávajících myšlenkovou kontinuitu tohoto „národního vynálezu“ — se nepřestává zamýšlet nad příčinami vytvoření tohoto oboru, nad jeho vnitřní logikou a dynamikou, nad jeho funkcí ve společnosti a obecným smyslem — což vše jsou otázky, které musí nutně vyplynout z vykročení mimo vlastní sociologickou oblast, z historické a filosofické erudice, a v neposlední řadě i z vykročení mimo západní civilizaci, z vážného zažití zkušeností „třetího světa“, kterému i zde autor věnoval jednu partii a který se stává vlastním tématem jeho poslední, velmi originální a možná i poněkud bizarní práce³. Duvignaud tedy prokazuje klasické francouzské sociologické školení, které se přímo vztahuje k jeho učiteli G. Gurvitchovi a k autorovi, ze kterého Gurvitch především vycházel — k M. Maussovi.

Duvignaud vychází z Maussova konceptu „phénomène social total“, z představy živých a aktivních totalit, které samy orientují a strukturují vlastní bohatý a diferencovaný obsah. Tento koncept je nepochybně dosta-

tečně tvárný, aby vyhověl autorově požadavku: „... koncepty, kterých užíváme, jsou všechny stejně neschopné obejmout a redukovat nekonečnost, polyvalenci a permanentní tvořivost sociální zkušenosti“ (s. 106). Jak však má tomuto požadavku vyhovět vlastní Duvignaudův sociologický koncept (totální sociální fenomén je totiž předmětem zkoumání řady společenských věd), který je ústředním „operativním konceptem“ jeho sociologie a zároveň obecně sociologickou transkripcí jeho zkušenosti z dílčího sociologického oboru?

Sociální drama „zbavené veškeré tragičnosti či patetičnosti“, kvalitativně nová aplikace „divadelní metafory“ (R. Dahrendorf: *Homo sociologicus*) v sociologii, je „nejjednodušším prvkem inteligibility a jádrem každého empirického popisu každého praktického experimentu“ (s. 75). Jeho výsadní postavení vyplývá z toho, že drama představuje zároveň pozorovatelnou realitu i poznání, které se k ní vztahuje, je objektivní i vnímanou situací, znamená formu „chápanou v kontextu řady horizontů přístupných najednou pro analýzu a postupně pro účastníky: hodnotové systémy skupiny nebo »civilizace«, sledované cíle, vyjadřované potřeby, víry, ideologie“ (s. 76). Drama však také konstituuje konfliktní situaci, polemický celek a zároveň progresivní situaci, proces⁴.

Tento globalizující „operativní koncept“ však Duvignaud dokládá akcentováním jednoho aspektu společnosti — jejího aspektu ceremoniálního: „... bytí, má-li existovat, se musí reprezentovat, musí hrát svou existenci, aby se stalo konkrétní realitou“ (s. 91); kolektivní existence se realizuje tím, že se předvádí. Zde tedy autor zcela zbytečně navádí jednostranný výklad konceptu — příklady, které v této kontinuitě předkládá, ukazují jen na jeho slabost. Jakkoli významné jsou pro společnost události jako jsou volby, odchod do války, soudní stání, rodinné slavnosti, ceremonie a svátky primitivních společností, významné jakožto symboly nebo dílčí projevy hlubších sociálních procesů, nelze přece — to při čtení centrálních partií Duvignaudovy práce instinktivně cítíme — jimi vyčerpát relevantní stránky sociální reality. Jakkoli plodné je chápání sociálních jevů jako totalit reálného a inteligibilního, jako stratifikovaných celků pro pozorovatele a postupně vnímaných horizontů pro aktéry, tak jejich zúžení — byť zajímavé — na sociální ceremoniál nemůže být solidním základem obecně sociologické teorie, nehledě ani k tomu, že autor tohoto konceptu neřeší otázku propojení těchto elementů, otázku struktury „sociálních dramat“ atd.

Duvignaudův centrální koncept tedy není

¹ J. Duvignaud se dosud především orientoval na sociologii umění — viz jeho práce *Sociologie du théâtre, essai sur les ombres collectives*, Paris — P. U. F. 1965; *L'acteur, esquisse d'une sociologie du comédien*, Paris-Gallimard 1965.

² Podobným způsobem se G. Gurvitch ve svém článku *Mon itinéraire intellectuel ou l'exclu de la horde* (L'homme et la société 1/1966) brání proti výtkám nedostatku empirických dat poukazem na bohatství osobních zkušeností z velkých historic-

kých přeměn, které zažil a které jsou pro sociologa prvotní, když už ne výhradní.

³ Chebika: *Etude sociologique*, Paris-Gallimard 1968, 360 s.

⁴ Duvignaud takto vytváří — zčásti možná i vědomě — paradoxní paralelu ke sžíravé kritice moderní společnosti právě jako „společnosti divadla“, společnosti, jež se pouze předvádí, jak ji praktikují nejradikálnější složky studentského hnutí (viz pamflet štrasburské „situacionistické internacionály“ *De la misère en milieu étudiant*, 1966).

důsledným provedením jeho nároků na specializovaného sociologa, ani jeho požadavků na sociologický koncept. Autor zde zachoval nad únosnou míru prizma své původní orientace. Podnět „teatralizace“ sociální reality nelze ovšem podceňovat, otevírá nepochybně zajímavý pohled na jevovou stránku „sociálního“, na jeho reprezentativní a „hravé“ aspekty⁵.

Duvignaudovo pojetí sociologie, jak je v této práci předložil, má však ještě jeden významný rozměr — je to její *humanitní využití*. Sociologie, říká J. Duvignaud, není jen vědou (ve smyslu přírodních věd), nemůže se vyčerpat studiem determinismu a kauzality, sociologie je také humanismem, resp. pokusem o humanismus. Filosofie již vyčerpala své obecně lidské poslání; intelektuálové jsou přitahováni sociologií⁶, která se „zdá poskytovat oblast analýzy, jejímž horizontem je humanismus respektující různost, relativitu a nekonečnost situací, do nichž je dnes člověk vtahován. Sociologie tedy nastupuje na místo filosofie, cesta k ní ovšem nevede jen od filosofie, nýbrž i od politické praxe, od plné zaangažovanosti na sociálním dění. „Člověk je pro sociologa nezdolatelnou zkušeností. Díky tomu si sociolog může činit nárok definovat jednoho dne humanismus“ (s. 173).

Toto je sociologická sebereflexe, kterou snad ani není možno přehnat — nikoli pro výsadní postavení sociologie mezi ostatními vědami, nýbrž pro memento, jehož si musí být vědom každý, kdo v sociologii pracuje. Pak ovšem přestává platit ono omezení, které Duvignaud pro svůj koncept „sociálního dramatu“ provádí — sociální drama totiž pak nemůže být zbaveno vši patetičnosti a tragičnosti.

Jiří Večerník

Předvídaní a společenské vědy

Knížka uvedeného názvu (*Forecasting and the Social Sciences*, vyd. M. Young, Heinemann — London 1968, s. 166) představuje soubor referátů, předložených v posledních letech „Komisi pro příštích třicet let“, ustavené v roce 1966 při britské Radě pro výzkum společenských věd. Publikace je vlastně prvním významným výsledkem této komise, která zatím nevykazovala příliš úspěšnou činnost. Vinu na tom nesly některé nedostatky ve vládní technické politice labouristů a nezájem velkých průmyslových podniků. To se nakonec obrátilo i v duchu většiny příspěvků ve sborníku, vycházejících z nutnosti obhájit potřebu a existenci sociální prognostiky v britském politickém a hospodářském plánování. Není divu, že přístup anglických vědců má ještě velmi daleko

k systematickému a operačně výzkumnému pojetí metodologie prognóz ve společenských vědách, tak jak jej například představuje americký futurolog Olaf Helmer ve své *Sociální technologii* (*Social Technology*, Basic Books, New York 1966).

V úvodní kapitole, podle které je nazván celý sborník, se Michael Young, předseda Rady pro výzkum společenských věd, zabývá potřebou a významem společenské prognostiky.

Potřebu předvídat vidí Young tam, kde v zájmu ovládnutí budoucích trhů je důležité odhadovat, k jakým rozhodnutím dojdou mocenské průmyslové a politické kruhy. To je přirozeně riskantní, protože příslušné rozhodování závisí jak na intuici a temperamentu lidí, tak na racionalitě. Avšak i kompetentní administrátor je nucen dělat předpovědi, a to tak explicitní, aby mohly být diskutovány a periodicky korigovány ve světle měnících se okolností.

Latentní (finanční objednávkou nevyjádřená) potřeba předvídaní je podle Younga mnohem větší v demokratickém, decentralizovaném zřízení než v totalitním státě. „Protože mnoho rozhodování je ponecháno soukromému sektoru a jednotlivcům, vláda a ostatní organizace se velmi zajímají o hlediska těchto rozhodování a těžko se mohou zbavit odpovědnosti k občanům, aniž by se pokusily nějak předvídat volby a preference, které budou realizovány. V totalitním systému je většina podstatných rozhodnutí politického charakteru...“ Tato argumentace je však dnes již staromódní a byla by přiměřená tak před deseti, patnácti léty¹. Z toho, že se dále cituje Stalinovo ostré odsouzení prognózy jako projevu buržoazní živelnosti, je jasné, že si Young ulehčuje výklad odlišné úlohy společenské prognostiky v různém společenském zřízení. Používá totiž příliš zjednodušených a extrémních východisek pro řešení vztahu mezi ideologií a předvídaním budoucích společenských změn.

Po výkladu příčin rostoucí potřeby předvídaní pro společenskou administrativu přechází Young k otázce významu prognózy pro samotné společenské vědy. K obhájení užitečnosti prognózy používá rozboru těchto čtyř argumentů:

1. Výzkum a rozvoj společenských věd je z valné části závislý na státním rozpočtu. Ekonomové, sociologové, demografové, antropologové, urbanisté a ostatní potřebují prognostické údaje, aby na základě společenské problémovosti očekávaných změn přesvědčili administrativu o potřebě výzkumu a hledání alternativních cest k budoucnosti.

2. Prognostika stimuluje vytváření společné řeči mezi vědci různých disciplín. Formulace trendů, projekcí a korelací vytváří po-

⁵ Duvignaud rovněž odhlíží od významného posunu těchto aspektů s vývojem civilizace. Jestliže měl společenský ceremoniál prvotní integrativní smysl v primitivních společnostech (jak to také metodologicky akcentuje strukturalismus), pak jeho důležitost prudce klesá s rozvojem společností industriálních, kde se dodržování tradičního ceremoniálu často stává pouhou nesourodou nálepkou.

⁶ V tomto smyslu je zajímavé, jak dalece jsou

protagonisty současného studentského hnutí právě studenti sociologie.

¹ Shodou okolností to byl rok 1966, kdy na XXIII. sjezdu KSSS byla schválena direktiva k zavádění výzkumných středisek sociální prognostiky, a kdy zároveň Erich Jantsch ve své knize *Technological Forecasting in Perspective* konstatuje tendenci postupného splynutí prognostické a plánovací činnosti v zemích OECD.

třebů čerpat metodologické i věcné poznatky z hraničních disciplín.

3. Cílem přírodních i společenských věd je výklad, nikoliv predikce, ale predikce je jedním z nejlepších prostředků verifikace výkladu.

4. Předvídání nás nutí k zaměření pozornosti na společenské změny a odtud na nejslabší místa ve společenských vědách. Mimořádný význam pro odhalování těchto slabých článků má nikoli jednoduchá extrapolace, ale analýza fundamentálních cyklických změn a oscilací v lidském chování, v biologii, ekonomice nebo spotřebě. Interpretace prognóz se obvykle provádí pomocí logistických, saturačních křivek.

V závěru se Young zabývá některými náměty na metodiku výzkumu a zdůrazňuje nesmírný význam budování centrálních informačních fondů prognostických údajů.

Fred E. Emery z Tavistockova ústavu pro lidské vztahy se v kapitole *Koncepce, metody a předjímání* nejprve vypořádává se vztahem prognózy a plánu. Jeho výklad vychází z potřeby klást plánovačům nejen otázky jako: „Vytvoří naše zdroje požadované kapacity?“, ale i „Jak přetvoří vznik těchto kapacit prostředí, ve kterém budou existovat?“

Na následujících dvacetišesti stranách se autor věnuje rozboru metod předvídání, a to většinou formou polemiky se sociology zabývajících se modelováním vývoje společenských změn: s Danielem Bellem, Churchmanem, Ackoffem, Ashbym, Marcusem a McLuhanem. Je třeba říci, že Emeryho přístup k hodnotové analýze budoucí společnosti nepřináší po metodologické stránce nic nového, jde spíše o klasifikaci a přehled názorů v esejistickém rámci. Rozšířená verze této kapitoly byla již otištěna v *Human Relations*, č. 3, srpen 1967, a v této podobě byla přeložena a uveřejněna ve Vědeckých informacích EÚ ČSAV 1968, č. 7—8, s. 81—148.

Výzkum budoucích potřeb při plánování dopravy je téma, kterým se zabývá Christopher Foster, ředitel ekonomického plánování na londýnském Ministerstvu dopravy.

Prognózy a dlouhodobé plánování městské dopravy, stejně jako urbanizace, jsou problémové oblasti, jejichž řešení je mnohem více závislé na rozvoji společenských věd než většina průmyslového plánování nebo dokonce většina rozhodování o veřejných investicích. Je to proto, že rozbor efektivnosti dlouhodobých investic do dopravních systémů se neobejde bez údajů a prognóz velké řady disciplín: sociologie, ekonomie, psychologie, antropologie, technického rozvoje i inženýrských disciplín.

Autor se především zabývá potížemi, vznikajícími při shromažďování prognostických podkladů pro tyto rozbor. Tyto potíže vidí ve třech souvislostech:

1. Ekonomická životnost dopravních systémů, zejména komunikací, se předpokládá ve výši 20 až 30 let. Při nedostatečně komplexní prognóze souvisejících tendencí je pak nebezpečí, že dopravní systémy zmrazí velkou část rozvoje prostředí, ve kterém mají fungovat.

2. Dopravní inovace jsou umísťovány v konkrétním fyzikálním prostředí, a proto je zapotřebí poměrně značné strukturovaných lokálních údajů. Mimořádně velká potřeba prognostických informací pak vzniká při požadavcích modelování interakcí mezi jednotlivými lokalitami.

3. Změny v rychlosti výstavby bytů nebo růstu domácností mohou být pro krátkodobé ekonomické rozhodování ignorovány, avšak nelze zanedbat prognózu jejich dlouhodobých efektů na rozsáhlé veřejné investice, zejména na dopravu.

Z dnešních potíží při řešení těchto souvislostí Foster odvozuje následující metodologické doporučení:

Plánovatelé dopravních systémů musí používat mnohem komplexnějších prognostických modelů než ostatní, a nedá se ani předvídat, jak komplexní model musí být, aby vysvětlil to, co ještě není vysvětlené. S výhodou lze proto soustředit pozornost na svodného ukazatele, který by zachoval podstatné důsledky a souvislosti modelované tendence. Takovým kritériem téměř všech zdokonalení dopravy je uspořádaný čas. Pokud se můžeme spolehnout na „průměrnou cenu času“ jednak v pracovní, jednak v nepracovní době, lze potřebný model značně zjednodušit. Za pomoci sociologických a psychologických průzkumů lze pak zjistit, do jaké míry ovlivní jednotlivé dopravní inovace rozhodování při volbě zaměstnání, bydliště, školy, společenské aktivity, dále jaké budou vzájemné interakce dané inovace s hustotou obyvatelstva, uzavíráním sňatků, počtem dětí apod. Všechny efekty a souvislosti musí být ovšem vyjádřené kvantitativně, má-li být výsledný model alternativních řešení použitelný pro sestavení plánu.

Velká zásoba praktických analýz, provedených na britském ministerstvu dopravy, umožnila Fosterovi zasvěceně rozvést tuto metodickou poučku v kontextu městského a meziměstského plánování. Důraz přitom klade na formulaci prognóz v oblasti společenských věd jako vstupů do matematického modelu, který by vysvětloval jednotlivé volby obyvatel a celé společnosti v termínech jednoduchých hypotéz, jako „Čím vzdálenější je pracovní příležitost od daného bydliště, tím méně pravděpodobné je, že ji obyvatel přijme“.

Zdá se, že přes neustálé vracení se k tématu kvantifikace interakcí všech společenských souvislostí dopravy sám autor prozatím příliš nevěří v praktickou použitelnost výsledných prognostických modelů v procesu rozhodování o dopravních investicích. Skutečný význam zatím sestavených modelů bude spíše naznačovat titul jeho příspěvku do sborníku: Určení problémů, na které je třeba zaměřit výzkum budoucích potřeb dopravy.

Osou příspěvku *Fyzikální plánování a společenská změna* je polemika s názorem školy tzv. trendových plánovatelů, kteří nevidí žádné podstatné potíže při předvídání budoucích potřeb společnosti. Zastánci této školy bychom našli i na některých centrálních úřadech v Československu. Tito pláno-

vatelé prohlašují, že jestliže jsou Spojené státy severoamerické o třicet let před Velkou Británií v takových determinantách fyzikálního prostředí, jako je počet automobilů a ostatních předmětů dlouhodobé spotřeby, úroveň a struktura konzumního zboží, úroveň průmyslové automatizace, poměrné náklady na bydlení, potom mohou současné plány USA představovat fyzikální rámec, uvnitř kterého mohou Britové v roce 2000 žít víceméně stejně jako Američané dnes.

Autor rozebírá povrchnost této na první pohled samozřejmé úvahy a soustřeďuje se na výklad, které společenské souvislosti nové techniky jsou adaptovatelné ekonomickým a politickým systémům. Jsou to např. demografické souvislosti, axiologické faktory práce a volného času, kulturní postoje, psychologické faktory, spotřebitelské tradice apod.

Bertrand de Jouvenel, ředitel francouzských Futuribles, se ve svém příspěvku zabývá možnostmi a realizováním společenské volby. Úvodní teze „... úvahy o budoucnosti jsou vždy kombinací odhadů a rozhodování v různém poměru, závislém na vztahu fenoménu a moci subjektu“ napovídá, že Jouvenel bude pokračovat v poloze formulované v jeho klasickém díle futurologie *Umění odhadu* (*L'Art de la Conjecture*, Paris 1966). Jouvenel dále zdůrazňuje dvojí funkci předpovědi budoucnosti podle toho, jak na ně člověk reaguje. Buď je chápe jako předpověď osudu, protože je zcela neschopný změnit jeho běh, nebo je chápe jako hrozbu, protože věří, že může rodící se tendenci nějak ovlivnit. Tato druhá funkce prognózy je plněna tím lépe, čím více alternativních cest vedoucích k budoucnosti (neboli faktorů, které lze kontrolovat) prognóza obsahuje.

Obrovské morální i intelektuální nebezpečí vyplývá ze ztotožňování pravděpodobnosti určité budoucnosti s její nevyhnutelností. Odtud pak plyne pověra, že jsme všichni otroci svého osudu². Tato pověra je tak nebezpečná, že Jouvenel používá k jejímu rozbití následujícího lapidárního příkladu:

„Ve všech předpovědích se rostoucí zalidňování a stále rychlejší růst množství automobilů pokládá za zaručený. Jedna věc je nyní vzít tento běh vývoje za velmi pravděpodobný, a jiná věc je považovat jej za nevyhnutelný. Není-liž v extrémě jasné, že odvrácení tohoto růstu je v moci potenciálních rodičů a potenciálních kupců? Ale to je přece mimořádně nepravděpodobné! Proč tedy tento argument? Protože je nepředstavitelná propast mezi prohlášením, že se něco musí stát (což je deklarace determinismu), a že se něco prakticky jistě stane, protože jsme náchylni se tak a tak chovat, abychom to vyvolali (což není nic jiného než informovaný odhad, týkající se budoucího chování). Neschopnost rozlišování mezi těmito dvěma výpověďmi o budoucnosti je zdrojem fatalismu.“

Zde se již jasně rýsuje humanistické poslání futurologie. B. de Jouvenel byl ostatně

jeden z prvních, který v šedesátých letech navrhoval zjišťování a zprostředkování diskuse názorů nejširších vrstev obyvatelstva, zaměstnanců i dělníků, prostřednictvím nových demokratických institucí, tzv. Futuribles³. Vedle predikativní funkce by tyto futurologické instituce měly mít i morální, katalytické poslání. K realizaci katalytické funkce by měl futurologický ústav připravovat detailní popis důsledků každé alternativy, a to nejen v širokém rámci společnosti, ale i vzhledem ke každodennímu životu jednotlivce.

Ze státní prognózy s katalyzováním etického postoje obyvatelstva zatím nepočítají, dokazuje Jouvenel na Beckermanově studii o změnách spotřeby na hlavu ve Velké Británii v období 1960—1975:

Jiné alkoholické nápoje než pivo	+ 39,7 %
Tabák	+ 20,7 %
Knihy, noviny apod.	— 8,6 %

„Máme-li údaje posuzovat jako konečnou předpověď, pak musíme předpokládat, že v případě tabáku nebude veřejnost reagovat na lékařskou protituberkulózní kampaň, a v případě knih nebude reagovat na potřebu vzdělání. Že by se růst vzdělanosti projevil v poklesu sečtělosti, se dá těžko věřit. A jestliže tomu máme věřit, pak to vyvolává vážné otázky o plodnosti výchovného a vzdělávacího procesu.“

Možnost vědomé kontroly budoucnosti na základě předvídaní vede Jouvenela zákonitě k axiologické problematice. Tam, kde lze hodnoty nebo potřeby měřit ekonomicky, navrhuje srovnávání těchto alternativ:

- vynaložit investiční prostředky na veřejná zařízení (např. na čistírny vod),
- zavést vyšší daně podnikům (např. není-li recyklována průmyslová voda),
- vyšší náklady pro individuální spotřebitele (např. na nakupování minerálky, není-li vyhovující pitná voda).

Takové alternativy, vedoucí ke stejné potřebě nebo hodnotě, lze modelovat zejména v oblastech dopravy, bydlení, stravování, zásobování, sociální péče a ve výrobních procesech. Řešení konfliktů mezi preferencemi těch, kterých se tyto alternativy týkají (tj. stát, podnik, občan), si Jouvenel představuje pomocí „laissez-faire“ plánování. To předpokládá, že o produkci neuvažujeme jenom z hlediska spotřeby zjištěné jako odraz tzv. volby spotřebitele, ale že rovněž uvažujeme o adaptabilitě veřejných vydání jako kom-

² Tento pocit je mimořádně výrazný v americké science-fiction, důležitým zdroji studia současné duchovní atmosféry.

³ Futuribles je francouzská složenina z futures = budoucnosti, a possibles = možné, tedy pravděpodobné budoucnosti.

plementárních k soukromým. Tak např. musíme zajistit silnice a servis pro všechna auta, jejichž výrobu předvídáme, což má mít přednost před zajištěním slušného prostředí pro bydlení. „Kolik chcete vy, jako daňový poplatník, zaplatit za tuto výhodu před druhou?“ ptá se Jouvenel a odpovídá pokusem o analýzu dilematu mezi tržními a netržními volbami. Konečné řešení vidí ve 20–30-letých prognózách společenských hodnot a preferencí, které by bylo možno předložit současníkům jako konfrontaci k jejich krátkodobě orientovaným hodnocením. „Dlouhodobá perspektiva nás naučí nezanedbávat možné negativní důsledky technické civilizace. Za nejdůležitější úkol sociální prognostiky považují ukázat, že nebudujeme budoucnost, jakou bychom měli budovat, a to lze nejlépe splnit demonstrací, jaká je — v dnešních termínech — budoucnost nejpravděpodobnější“.

Ota Sulc

Krech, D., Crutchfield R. S. and Ballachey E. L., Individual in Society: A Textbook of Social Psychology

New York, McGraw-Hill Co. 1962 — 564 s.

Uvedená publikace, která slouží jako doporučená vysokoškolská učebnice sociální psychologie téměř na všech západních univerzitách, je v podstatě přepracovaným vydáním knihy prvních dvou autorů *Theory and Problems of Social Psychology* (New York 1948). V tomto roce vyšla tato publikace také ve slovenském překladě (*Človek v spoločnosti: Základy sociálnej psychológie*, Bratislava 1968, 629 s.). Volba překladu této publikace z řady nabízejících se učebnic sociální psychologie byla velmi šťastná, neboť do jednu z nejlepších publikací svého druhu — především z didaktických hledisek.

V úvodu sdělují autoři této knihy, že se snažili napsat podrobný a souvislý úvod do sociální psychologie; to se jim skutečně podařilo, avšak problematické je další tvrzení, že se jako sociální psychologové zaměřují především na to, co se děje „pod kůží individua“, tj. v jeho nitru, neboť jde o vyložený behavioristický přístup, byť nikoli tak rigorózní jako u jiných autorů. Problematika sociální psychologie je zde podávána v kontextu dvou nejbližších behaviorálních věd, sociální antropologie a sociologie. Zvláště výrazný je důraz na sociologický kontext sociálně psychologických jevů.

V knize je nejprve vymezena doména sociální psychologie. Potom přistupují autoři k výkladu základních psychologických faktorů (poznávání, motivace a rysů interpersonálních odpovědí). Obecně psychologická hlediska jsou zde vhodně doplněna a rozšířena o analýzu kulturní a sociální determinace uvedených faktorů. Druhá část knihy pojednává o sociálních postojích. Zvláštní a rozsáhlá pozornost je věnována zejména problému měření postojů a konstrukcím postojevých škál, formování a proměnám postojů. Třetí část knihy je věnována sociálnímu a kulturnímu poli, v němž fungují sociálně

psychologické jevy. Tímto polem (autoři používají termínu „habitat“, slovenští překladatelé termínu „prostredie“) se rozumí jazyk a komunikace, společnost a kultura. Čtvrtá část knihy pojednává podrobně o skupinách, o jejich organizaci a o vztahu jedince ke skupinám.

Sociální psychologie je zde pojata dosti široce a poněkud neurčitě jako věda o sociálním chování člověka ve společnosti. Autoři zdůrazňují nutnost vyjít z přesně vymezeného elementu analýzy sociálně psychologických jevů a pokládají za takový element „interpersonální behaviorální událost“ („interpersonal behavior event“), kterou pokládají za integrovaný a instrumentální akt. Ve smyslu tohoto přístupu pak zpřesňují svou definici sociální psychologie jako „vědy o interpersonálních behaviorálních událostech“ (s. 5 orig.). Cílem sociální psychologie je pak derivovat zákroky vývoje, změny a povahy interpersonálních behaviorálních událostí. V interpersonální behaviorální události jsou integrovány kognitivní, afektivní a konativní složky lidské psychiky. Tím je současně dána komplexnost sociálně psychologických hledisek a rozdílnost sociálně psychologického přístupu od přístupu obecně psychologického. Sociální psychologie však vychází z obecně psychologických poznatků o vnímání, myšlení, citění a motivaci, které umožňují, abychom porozuměli smyslu interpersonálních behaviorálních událostí.

V úvahách o možnostech aplikace sociální psychologie autoři velmi správně naznačují a zdůvodňují současné meze této módní vědy, na kterou jsou někdy kladeny neadekvátní požadavky. Kompetence sociálního psychologa se omezuje na zjištění sociálně psychologických faktů, „Sociální psychologie není všelékem. Může poskytovat nezbytná pochopení, předpovědi, hodnocení a rady; avšak i když snad v budoucnosti bude sociální psycholog vědět všechno, co je nezbytné vědět o psychologických základech, řekněme, rasových přesudků, o možnosti aktuálního řešení problému. bude vždy záviset pouze na práních a jednání většiny členů společnosti“ (s. 11 orig.).

Velikou předností knihy je obsahově bohatá dokumentace jednotlivých tvrzení, podaná v ilustrativních příkladech, graficky zvýrazněných v tzv. „boxech“, tj. v rámcích, kde je uvedeno množství případného konkrétního materiálu. Funkcí těchto ilustrací je i zvýraznění výkladu, který je velmi svěží a plastický.

Proti jiným populárním učebnicím sociální psychologie (jako např. Secord a Backman 1964, Newcomb, Turner a Converse 1965, o nichž chceme v budoucnu referovat, atd.) podává učebnice Kreche, Crutchfielda a Ballachaye veliké množství informací neobyčejně ilustrativní a didakticky zdařilou formou. Zdůrazněné pojetí výkladu sociálně psychologických jevů v kontextu kulturní antropologie a zvláště sociologie vytváří z této publikace také cenný studijní materiál pro sociology a kulturní antropology, kteří se chtějí podrobně a do hloubky orientovat v psychologické problematice. Kulturně nebo

sociálně antropologická hlediska uplatněná v této knize mají spíše aktuální povahu; klasické nálezy jsou poněkud opomíjeny. Ohraničenost behavioristického přístupu je tradiční a odpovídá zcela převládajícímu trendu současné západní sociální psychologie.

Kniha, jak už bylo řečeno, patří k nejlépe napsaným a nejinformativnějším učebnicím sociální psychologie a její pečlivé slovenské vydání, připravené kolektivem překladatelů za redakce prof. A. Jurovského a Šipoše, znamená nejen významné obohacení dostupné odborné literatury v oblasti společenských věd, ale je i významnou kulturní událostí svědčící o tom, že věda je nedělitelná. To potvrzují i slova autorů knihy v předmluvě k slovenskému vydání: „Věda musí být mezinárodní; ani její základní problémy bádání, ani jí formulovaná zobecnění není možno spoutat politickými a kulturními omezeními. To platí zvláště o sociální psychologii, která se snaží pochopit moderního člověka v bohaté rozmanitosti mnohých společností dnešního revolučního světa.“

Milan Nakonečný

Power and Conflict in Organizations (Ed. Robert L. Kahn a Elise Bouldingová)

Tavistock 1964, s. 173.

Problematika moci a konfliktu v životě organizovaných seskupení je problematikou velmi přitažlivou nejen pro badatele v sociologii, sociální psychologii, teorii řízení, politologii atp., ale i pro mnohé představitele různých společenských institucí. Proto se také námi recenzovaný sborník statí o těchto otázkách konaný nejen do řad odborníků, ale rovněž se záměrně dožaduje pozornosti zástupců byznysu.

Sborník je sestaven z příspěvků přednesených na dvou seminářích, pořádaných Foundation for Research on Human Behavior při Michiganské universitě. První část sborníku, zabývající se mocí v organizaci, vznikla na základě semináře konaného v roce 1960, druhá část, nazvaná *Conflict*, sestává z příspěvků na druhém semináři, pořádaném o rok později. Ke knize je připojen seznam účastníků obou těchto seminářů, který zahrnuje vedle několika zvučných jmen vědeckého světa i jména zástupců několika korporací.

Recenzovanou práci nelze zařadit mezi publikace ze sociologie, z psychologie nebo z teorie řízení. Důsledně se zaměřuje na vytyčené problémy a snaží se je zkoumat z mnoha hledisek; jde o práci mezioborovou, v níž každý autor akcentuje svůj přístup, přístup z hlediska svého oboru. Snad větší pozornosti unikl přístup politologický.

V práci výrazně převažuje zaměřenost na zkoumání formální stránky moci a konfliktu v organizacích. I když autoři poukazují na vliv kultury americké společnosti na fungování moci a řešení konfliktů v organizacích, téměř pomíjejí jiné „makrosociální“ vlivy — hlavně vlivy sociální struktury společnosti.

Po stručném zhodnocení práce jako celku si všimneme obsahu jednotlivých statí.

V úvodu publikace zdůrazňuje její editor R. L. Kahn vzájemnou těsnou spjatost moci s konfliktem. Moc vyvolává konflikt, konflikt zase vyžaduje řízení, tedy použití moci. Kahn zdůrazňuje instrumentální charakter moci i nebezpečí, že se moc může za určitých okolností změnit v samoučel pro svého držitele a tím ještě přirozenou konfliktní situaci vyhrotit. Zajímavé je rozlišení mezi mocí absolutní (vymezenou co do rozsahu a míry) a relativní (postrádající takové vymezení). Relativní moc má tendenci vyostřovat konflikty. Kahn pak poukazuje na účelovou stránku publikace, která má pomoci vedoucím pracovníkům nacházet takové cesty, které by umožnily organizační konflikty co nejvíce omezit nebo jich využít bez nepříznivých důsledků.

I. část knihy (*Moc*) začíná teoretickou úvahou profesora filosofie A. Kaplana (*Power in Perspective*) o úrovních analýzy fenoménu moci. Úrovně analýzy jsou podle autora čtyři: analýza logická, hodnotová, z hlediska vykonavatele moci a z hlediska osoby řízené. Logická analýza znamená analýzu pojmu. Moc je definována jako schopnost jednotky ovlivňovat chování jiných jednotek. Na kontinuu sankcí pak lze rozlišit, kdy jde o „moc“ a kdy o „vliv“. (Domnívám se, že ani toto rozlišení neřeší otázku rozdílu mezi mocí a vlivem, kterou se zatím marně snaží rozluštit celá řada prací o moci, vlivu, vedení apod. Tato pojmová nejasnost se odráží v celé práci.) Moc je dále charakterizována podle Kaplana svou „váhou“ (jak silně působí), doménou (na jaké množství lidí působí), účelem (na které složky chování člověka působí) a bází (o co se opírá). Mezi báze moci zařazuje autor násilí, odměnu (nejen hmotnou), identifikaci, loajalitu, sympatii, smysl pro legitimitu a odbornost.

Při analýze moci z hlediska hodnot, které uznává vedoucí, lze podle Kaplana rozlišit tři možné přístupy k chápání moci: „Subjektivistický“ se projevuje snahou ovlivňovat nejen chování, ale i city druhých podle svého směru volby hodnot. Hlavní bází jeho moci je identifikace a odměna. „Absolutistický“ vychází ze snahy vše podříditi určitému aprioristickému systému, který podle jeho názoru existuje objektivně. Na rozdíl od předchozího typu nevystupuje jako osobnost, ale jako představitel ideologie, předpokládající linearitu a jednoznačnost. To u něho vede k tomu, že se musí opírat především o násilí. „Relativistický“ představuje kompromis mezi prvními dvěma typy. Hodnoty nejsou podle něho vytvářeny řídicím jedincem, ani nejsou absolutní. Jsou to reality závislé na situaci. Bází jeho moci se pak stává především odbornost.

Třetí a čtvrtá rovina analýzy je vlastně otázkou vůdcovství. Kaplan zdůrazňuje, že vůdcovství je nutno chápat jako funkci role a osobnostních faktorů. S vůdcovstvím je také nerozlučně spojena moc. Ani nejdemokratičtější vedení se neobejde bez užití moci. Při takovém vedení je nutno aktivizovat vedené, dát jim možnost participace a pře-

devším získat jejich souhlas. Kaplan nakonec dodává, že je to právě 20. století, které vypracovalo řadu technik, jak tohoto souhlasu dosáhnout, vynutit si jej. Myslím, že k tomu by bylo vhodné dodat, že termín „demokratické vedení“ používaný v americké sociologické literatuře má příliš silný ideologický náboj a zdá se, že adekvátnější by bylo mluvit o „manipulaci“ nebo alespoň o pouhé participaci.

John R. P. French jr. ukazuje na konkrétních výzkumech (v kapitole *Laboratory and Field Studies of Power*) vztah mezi participací a rezistencí vůči změně. Výzkumy byly prováděny v průmyslových podnicích, a to nejen v USA, ale i v Norsku. (Tím chtěl autor zjistit, do jaké míry lze závěry generalizovat a do jaké míry existuje závislost mezi kulturou a zkoumanou problematikou.) Na základě těchto výzkumů došel k závěru, že participace zvyšuje u podřízených uspokojení z práce, zlepšuje vztahy k vedení a usnadňuje zavedení změny. To vše ale pouze tehdy, považují-li dělníci participaci za legitimní (pokud jsou přesvědčeni, že mají skutečně vliv na rozhodování, které je „spravedlivé“ a „vlastní“ — tedy „americké“ nebo „norské“). Dalšími důležitými faktory, které vstupují do hry a působí na úspěšnost nebo neúspěšnost participace, jsou faktory osobnostní (např. na participaci má negativní vliv, jde-li o osobnost autoritářskou, a pozitivní vliv, jde-li o člověka se silnou potřebou nezávislosti). V neposlední řadě hraje roli i oblíbenost a odborná zdatnost vůdců.

R. L. Kahn v kapitole *Field Studies of Power in Organizations* popisuje výzkumy vztahu mezi pracovní morálkou, dozorem a vlivem, který má předák na své nadřízené. Na základě analýzy výsledků výzkumů dospívá k názoru, že dělení na styly vedení (demokratické, autokratické a laissez-faire) je spekulativní, nepřihlíží-li k množství vlivu, které organizace vykonává na své členy, a k relativní dělbě vlivu uvnitř organizace.

I. část sborníku uzavírá opět A. Kaplan statí *Consequences and Prospects*. Zdůrazňuje v ní mnohodimenzionálnost pojmu moc. Rozlišuje mezi mocí faktickou a mocí vnímanou (např. jako legitimní nebo nelegitimní). Poukazuje na to, že v organizaci je moc vždy vykonávána delegací v systému nadřízenosti a podřízenosti a v systému dělby pracovních závislostí. Taková dělba moci vytváří určité uspořádání zájmů, které jsou konfliktní a musí být řízeny. Moc je nutno chápat rovněž z hlediska jejich perspektiv a cílů, neboť je motivována — vychází z cílů. Jindy naopak pomáhá cíle vytyčit, což má samozřejmě různé důsledky.

II. část, věnovaná konfliktu, je uvedena Kennethem E. Bouldingem, který upozorňuje na dva principy konfliktu: 1. konflikt je obecný systém existující všude, a 2. je tedy možné mu předcházet na základě poznání jeho systému nebo jej řídit do příznivých kolejí.

Murray Horwitz ve statí *Managing Hostility in the Laboratory and Refinery* ukazuje závislost nepřátelství člena skupiny

k vedení na tom, zda se rozhodnutí přičí jedincovu vlastnímu pohledu, hlavně však na tom, jakou váhu klade hledisku svému a hledisku nadřízeného. Konfliktnost závisí dále na stupni otevřenosti a upřímnosti, sníž vedoucí informuje své podřízené o svých rozhodnutích a o svém vlastním podílu na rozhodování (např. je velmi důležité, jsou-li podřízení informováni, zda jejich vedoucí dostal nepopulární příkaz od svého nadřízeného, nebo zda rozhodnutí je výsledkem jeho vlastní úvahy).

R. Nevitt Sanford v příspěvku *Individual Conflict and Organizational Interaction* se zabývá vztahem mezi vnitřními konflikty osobnosti a konflikty v organizaci. Zvláště se dotýká otázek vlivu iracionality jedince na chod organizace. Všimá si především otázek působení autoritativní osobnosti v pozici vůdce a vlivu „patologické“ osobnosti experta, který je nutný, ale „nebezpečný“ pro chod organizace. (Otázkou ovšem je, jak dalece se na takovém hodnocení odborníka promítá typický americký antiintelektualismus.)

Konfliktem rolí u „hvězd“ (v podstatě u sociometrického vůdce) ve skupině se zabývají R. L. Kahn a Donald Wolfe v *Role Conflict in Organizations*. Studují vlivy nátlaku na „hvězdu“ (ze strany nadřízených, kolegů i podřízených). Přitom sledují korelace mezi jejím uspokojením z práce, napětím, frekvencí komunikací s jinými, důvěrou ve spolupracovníky, ohledy na potřeby ostatních, vyjadřováním nepřátelství, pocitem marnosti práce apod. na jedné straně a její rigiditou nebo flexibilitou, introvertností nebo extrovertností, vyšší nebo nižší úrovní řízení na straně druhé.

Daniel Katz ve svém příspěvku *Approaches to Managing Conflict* rozlišuje mezi racionálními a iracionálními bázemi organizačního konfliktu. Rozvádí pak různé strategie řízení takových konfliktů (především úpravou komunikací, participací a restrukturalizací organizace).

Herbert A. Shepard v kapitole *Responses to Situations of Competition and Conflict* ukazuje různé způsoby řešení konfliktu. Nejjednodušší, primitivní řešení je destrukce, potlačení, totální války. Za moderní považuje částečnou destrukci, omezenou válku a jednání, za civilizované pak řešení problémů, pro něž ke konfliktu došlo. Primitivní způsob považuje za víceméně překonaný, moderní způsob za nejtýpější a civilizovaný způsob za huďbu budoucnosti. Jako výrazný příklad moderního řešení konfliktu ukazuje arbitráž. Rozebírá, jak se při ní skupiny chovají a jak reagují na výsledky. Soustřeďuje se zvláště na reakce „poražené“ skupiny a na její vztah k „vítězné“ skupině, který zůstává potenciálně nadále konfliktní. Výrazný úpadek identifikace členů se skupinou, její atraktivnosti a koheze probíhá podle Sheparda ve skupinách, které bývají „poráženy“ permanentně.

Kenneth E. Boulding v *A Pure Theory of Conflict Applied to Organizations* ukazuje na čtyři základní stránky teorie konfliktu v systému: strany v konfliktu, pole konflik-

tu, dynamiky konfliktních situací a řízení a kontrolu konfliktů. Snaží se pak za pomoci těchto proměnných najít hranici, za níž konflikt ztrácí svou pozitivitu jako hnací moment, přestává být prostředkem rozvoje, nebo za níž jej již nelze řešit relativně klidnou cestou.

Elise Bouldingová ve *Further Reflections on Conflict Management* v podstatě dílčími připomínkami uzavírá tuto část sborníku.

Na závěr můžeme dodat: Otázky moci a konfliktu v organizaci jsou nesporně zajímavé a podnětné i pro naši vědu, hospodářskou a politickou teorii a praxi (např. pokud jde o otázky samosprávy, vědeckého řízení ekonomiky a politického systému, apod.). Marxismus, který právě v oblasti společenských konfliktů a v otázkách moci přinesl již mnoho významného, i když v rovině mnohdy zcela odlišné, se nesmí uzavírat ani před teoriemi, přístupy a výsledky bádání vedeného z pozic odlišného světového názoru. Tyto přístupy nám nejen dávají celou řadu důležitých technik a dílčích závěrů, ale mohou být i významným inspirujícím činitelem v rozvíjení společenských věd u nás. Přitom, jak se domnívám, je nutné při marxistické interpretaci otázek moci a konfliktu položit větší důraz na humanistická, etická východiska a principy. Aby tedy publikace o řízení, vedení a řešení konfliktů nesloužily výhradně jako návod k manipulování s lidmi, ale aby umožňovaly vytvořit společnost do možné míry socialistickou a demokratickou.

Radomír Havlík

Dědicové (Vysokoškoláci a kultura)

Pierre Bourdieu—Jean Claude Passeron: *Les Héritiers* (Les étudiants et la culture) Paris, Les éditions de minuit 1964.

Sociologie výchovy, sociologické problémy školství a vysokého školství zvláště, speciálně pak otázky sociálního postavení, sociálních rolí, chování a jednání studentů vysokých škol jsou velmi častým tématem sociologických prací publikovaných v současné době ve většině průmyslově vyspělých zemí.

Důvody tohoto zájmu jsou pravděpodobně společné pro všechny tyto země. Ve Francii, kde je absolvování vysoké školy — jako ve většině západních států — pozitivním faktorem sociální mobility, je nutno ještě brát v úvahu situaci, která je již řadu let charakterizována jako krize systému univerzitního, případně vysokoškolského vzdělání vůbec. Potíže, které tato situace přináší, se rovněž odrážejí v požadavcích studentů na radikální řešení. Studenti své požadavky vehementně prosazují. Představy reprezentantů studentského hnutí o reformě univerzitního studia se však někdy diametrálně liší od plánů a konceptů reformy, jak ji chápou a zpracovávají státní instituce.

Je proto velmi zajímavé číst knihu francouzských sociologů, ve které se sice přímo neřeší problémy spojené s dalším vývojem vysokého školství ve Francii, ale která uka-

zuje na jednu z příčin současné krize školského systému.

Kniha je věnována rozboru vztahu studentů ke kultuře, přičemž sám pojem kultura je používán ve své mnohoznačnosti tak, jak je to bohužel v současné sociologické literatuře obvyklé. Většinou však označuje systém životních hodnot, způsob chování, „umění žít“ a využívat možností, které poskytuje současná etapa společenského vývoje. Znamená to, že pojem kultura je nejčastěji prezentován jako životní styl společenské elity.

Kniha obsahuje shrnutí dosavadních výsledků sociologických výzkumů studentů vysokých škol, prováděných v šedesátých letech skupinou sociologů sdružených kolem Pierre Bourdieua, skupinou, která je pravděpodobně nejen nejpčetnější, ale i reprezentativní v tom smyslu, že její práce ovlivňuje zaměření a charakter ostatních prací v této oblasti sociologie.

Vlastní práce není příliš obsáhlá, tvoří ji tři kapitoly (116 stran) a doplňky (tj. tabulky a komentáře). První kapitola, *Le choix des élus*, je věnována analýze rozdílných možností studentů z různých sociálních vrstev pokud jde o přístup ke studiu na vysoké škole. Základní teze této analýzy spočívá v konstatování, že realizace formální rovnosti nevede ještě k rovnosti faktické, nebo — jinak řečeno — že odstranění sociálních nerovností není provázeno odstraněním sociálních privilegií. „V případě, kdy je realizována formální rovnost pokud jde o možnosti, školský systém může použít všech vnějších znaků právního systému pro legalizaci privilegií“ (s. 44).

Ze všech faktorů diferenciací, které byly při výzkumech studentů sledovány, se podle uváděných výsledků nejsilněji prosazuje divergencí sociální původ. Je významnějším diferencujícím znakem než např. pohlaví nebo určitý typ světového názoru (náboženské přesvědčení apod.). Tabulky, které jsou publikovány v této kapitole, podávají obraz výhod charakterizujících studenty z vyšších sociálních vrstev: Tito studenti častěji bydlí u rodičů, více a častěji využívají pomoci rodičů při svých studiích, méně pracují během studií — tj. v menší míře vykonávají vedlejší zaměstnání — mají vyšší předběžné (středoškolské) vzdělání a účastní se většinou více kursů — navštěvují více přednášek a seminářů (s. 28). Diferenciace se projevuje i pokud jde o kontakt s jinými zdroji kultury, například s uměním. Studenti z „vyšších vrstev (mají častěji přímý kontakt s uměleckými díly, znají lépe moderní umění a častěji se sami nějaké kulturní činnosti věnují (hrají na hudební nástroje apod.) (s. 31). Konečně je v této kapitole publikována tabulka, ukazující rozdíly možnosti studia na vysoké škole podle příslušnosti k různým sociálním vrstvám, podle sociálního původu.

Tabulka 1 byla zpracována podle oficiálních studentských statistik pro rok 1961—1962. Uváděná statistika je poměr mezi počtem studentů pocházejících z určité sociální kategorie a zapsaných poprvé na vysokou školu

Tabulka 1

Socioprofesionální kategorie rodičů	Pravděpodobnost přijetí na vysokou školu
Zemědělství dělníci	0,7
Zemědělci	3,6
Zaměstnanci služeb	2,4
Dělníci (průmysl)	1,4
Úředníci	9,5
Podnikatelé (průmysl, obchod)	16,4
Střední kádry	29,6
Svobodná povolání, vyšší kádry	58,5

a celkovým počtem dětí pocházejících z této kategorie (s. 138).

Všechna uvedená fakta vedou autory k závěru, že „kulturní dědictví podmiňuje úspěch ve škole“ (s. 41).

Druhá a třetí kapitola — *Jeu sérieux et jeux du sérieux, Apprentis ou apprentis sorciers* — jsou věnovány rozboru kultury (subkultury) studentů, tj. způsobu života a způsobu studia studentů university, především Faculté des lettres. Autoři uvádějí jednotlivé znaky charakterizující studentský život na universitě tak, jak se projevují při analýze výpovědí samotných studentů.

Za hlavní charakteristiku studenta university pokládají autoři „pocit svobody“, nebo lépe řečeno pocit nezávislosti vzhledem k ustáleným životním normám (s. 46). Studenti mají tendenci oponovat všem pravidlům spořádaného života a hledat takový způsob života, který je jejich pravým opakem. V Paříži se k tomuto životnímu stylu připojují některé specifické rysy, jako je např. opozice vůči Sorbonně, četba Mondu, diskuse v kavárnách apod.

Zajímavější je však rozbor způsobu studia a způsobů, jakými se studenti vyrovnávají s podmínkami studentského života.

Ideální typ studenta je pak autory konstruován na základě těchto úvah: studium je přechodné období, jehož smysl je dán konečným cílem, tj. profesionální budoucností. „Být studentem, to znamená připravovat se studiem na profesionální budoucnost... studium je činnost zaměřená k dosažení cíle vůči této činnosti vnějšího“ (s. 86). Takto „ideálně“ — rozumí se pouze na základě logické úvahy — pojaté studium můžeme tedy vymezit asi tak, že nejracionalnější způsob studia je takový, při němž veškerá současná činnost je organizována vzhledem k potřebám a nárokům profesionálního zařazení. Znamená to, že nejlepší studium je takové, které je co nejdříve a co nejlépe dokončeno.

Rozbor empirického materiálu, výsledky řady dílčích průzkumů na francouzských vysokých školách však ukazují, že skutečnost je zcela jiná. Objektivní postavení studenta v sobě obsahuje možnost nereálného a mystifikovaného vztahu mezi studiem a profesionální budoucností. Autoři ukazují, jak odlišný je vztah různých skupin studentů k jejich profesionální budoucnosti. Zatímco pro

některé je budoucnost spojena s téměř jistou kariérou, pro jiné je to zase představa životní nejistoty. V tom je možno spatřovat důvod mystifikace vztahu mezi studiem a budoucností. Jinak řečeno, pro tento typ studentů je právě typické oddělení studia od profesionální budoucnosti.

Objektivně zjistitelné rozdíly mezi těmito skupinami studentů jsou dány především sociálním původem a možno říci (jak se to pokoušejí autoři dokázat v předchozí kapitole) odlišnou participací na kulturním dědictví. Rozdíly mezi skupinami jsou také podmíněny rozdílnými modely dělby práce mezi pohlavími: Tak autoři uvádějí, že dívky čtou méně filosofických prací než chlapci, politika je vyhrazena chlapcům, dívky jsou tedy méně politicky angažované a méně levicově orientované, rovněž se málo účastní práce studentských organizací. Uvnitř skupiny chlapců můžeme pak najít tytéž rozdíly jako mezi chlapci a dívkami, a to v neprospěch těch, kteří pocházejí z nižších sociálních vrstev.

Tyto rozdíly jsou podle autorů ještě zesíleny současným systémem vysokoškolské výuky na francouzských universitách, který nejen nebere v úvahu existující objektivní rozdíly podmínek studentů z různých sociálních vrstev, ale naopak tyto rozdíly ještě prohlubuje. V této souvislosti je kritizována jistá zaostalost a tradičnost systému vyučování.

V takovéto situaci se jasně projevuje rozpor mezi tím, jaké funkce má vysoká škola plnit, a mezi prostředky, kterých používá. Autoři jsou si ovšem vědomi problematičnosti vymezení sociální funkce vysokoškolského systému a systému školství vůbec. Zdůrazňují, že reálný systém výchovy je vždy výsledkem pluralistických funkcí. Pojetí a systém vysokoškolského vzdělání závisí na hodnotách, které společnost považuje pro svou kulturu za reprezentativní. Pro současnou Francii je možno jako příklad takového dilematu uvést rozpor mezi úkolem vychovávat elitu kultivovaných lidí a úkolem vychovávat velké množství odborníků pro rozdílné profesionální úkoly. Hlavní závěr dosavadních výzkumů studentů formulují autoři takto:

Slepota vůči sociální nerovnosti umožňuje vysvětlit všechny nerovnosti, zvláště pokud jde o studijní výsledky ve škole, jako nerovnosti přirozené, nerovnosti nadání. V současné Francii však existují, jak ukazují výzkumy, „skupiny privilegované“ a „skupiny defavorizované“. Vyučovací systém na vysokých školách toho nedbá a jestliže při zkoušce učitel vezme v úvahu sociální situaci některého kandidáta (z defavorizované sociální skupiny), není to proto, že ho chápe jako člena určité sociální kategorie, naopak, chápe ho spíše jako výjimku a věnuje mu pozornost jako individuálnímu případu (s. 103).

Konkursy zavedené v hojné míře na francouzských vysokých školách i při obsazování kvalifikovaných míst sice zajišťují formální rovnost všech uchazečů, ale v současné situaci tato „formální rovnost jen mění privilegium v zásluhu“ (s. 104).

Řešení této situace hledají autoři v racionalizaci vyučovacího systému. Racionální systém vyučování je v jejich pojetí zároveň skutečně demokratický systém, který umožňuje co největšímu počtu nadaných získat perfektní a komplexní vzdělání. Současné je takový systém vyučování opakem tradičního systému, zaměřeného na výchovu a výběr elity lidí „dobře narozených“.

Racionální systém výchovy má co nejvíce neutralizovat sociální působení kulturní nerovnosti, počínaje mateřskou školou až po universitu. Takovýto systém výchovy je základní podmínkou realizace stejných možností vzdělání pro všechny. Pro vytvoření racionálního systému výchovy je pak nezbytné založit pedagogiku na sociologii kulturní nerovnosti a demokratizaci výběru učitelů i žáků, případně studentů.

Chceme-li zhodnotit význam této práce zabývající se výchovou, vysokým školstvím a studenty vysokých škol v současné společnosti z hlediska současného stavu sociologie, je snad možné za největší její přínos považovat velmi názornou demonstraci a do značné míry i potvrzení hypotézy o tom, že studenti vysokých škol netvoří jednotnou, vnitřně nediferencovanou skupinu. „Všechno tedy vede k tomu, abychom pochybovali o správnosti tvrzení, že studenti vysokých škol jsou ve skutečnosti homogenní sociální skupinou, nezávislou a integrovanou“ (s. 55).

Jak vyplývá ze stručné rekapitulace obsahu práce, tato diferenciace se netýká jen studia, ale i politické činnosti, životních perspektiv apod. Tím se práce příznivě odlišuje od těch sociologických úvah, které nejen ignorují vnitřní diferenciaci studentů, ale které zároveň právě na základě takového přístupu prezentují studenty jako „nej-revolučnější vrstvu“ současného světa (např. S. M. Lipset, *The Student Revolt*, 1965).

Druhá základní myšlenka, tj. závislost této diferenciace na rozdílném sociálním původu jednotlivých skupin studentů, je podepřena velmi přesvědčivými argumenty. Avšak převedení víceméně všech diferencí zjištěných mezi zkoumanými studenty na nerovnosti sociální vede k určitým zjednodušením. Autoři zdůrazňují tyto závislosti až do té míry, že eliminují ostatní faktory ovlivňující diferenciaci studentů vzhledem ke studiu na vysoké škole a vzhledem k životní perspektivě. „Pokud jde o chlapce, jejich vztah k prestiži intelektuálního povolání je hlavně funkcí jejich sociálního původu“ (s. 94).

Toto zjednodušení se potom odráží v jisté utopičnosti navrhovaného řešení současné situace. To, co můžeme charakterizovat jako určitý druh sociální selekce, nesporně existuje, a je to jev, který byl konstatován i v jiných zemích s jiným společenským zřízením, než je ve Francii. V sociologické rovině analýzy ještě není možné postihnout všechny faktory, je však přinejmenším sporné, zda rozdílným sociálním původem můžeme beze zbytku vysvětlit nejen rozdílné šance studentů z různých sociálních skupin, ale i různé výsledky studia na vysoké škole. Je ovšem pravda, že pouhé odstranění sociálních překladů případně i společenskými in-

stitucemi uplatňovaná politika přednostního výběru dětí z dělnických a rolnických rodin tuto problematiku neřeší. V tomto smyslu platí i odkaz na školskou politiku v socialistických zemích. Jako konkrétní příklad uvádějí autoři statistiku o relativním úbytku studentů z dělnických a rolnických rodin na polských vysokých školách po roce 1957, kdy se podle nich zmírnil v této zemi tlak na zvyšování počtu těchto studentů na vysokých školách.

Dosavadní výzkumy vysokoškolských studentů a vysokých škol ukazují, že otázka skutečné, tj. nejen formální rovnoprávnosti všech sociálních vrstev pokud jde o přístup k vysokoškolskému vzdělání a jeho získání je značně složitější. Změna systému výchovy je jistě nezbytnou podmínkou vyřešení některých současných problémů výchovy, ale je to pravděpodobně jen jedna z mnoha podmínek, které teprve ve svém komplexu mohou vést k cíli, o kterém autoři uvažují — tj. k vytvoření demokratického systému výchovy.

To jsou problémy, které vymezují další úkoly sociologie výchovy a školského systému. Nebylo by správné autorům vytýkat, že je nevyřešili. Spíše je nutno upozornit na to, že celá problematika sociální funkce vysoké školy, rovnováhy mezi demokratizací a výběrem, mezi potřebami společnosti a jednotlivých sociálních skupin nebo individuí je dnes teprve předmětem analýzy. Řešení nebo snaha o aktuální návrh na řešení v tomto stadiu má tedy nutné rysy utopičnosti a zjednodušení.

Přes tyto výhrady je ovšem zdůraznění významu změny výchovného systému pozitivním rysem této práce, i když důvody této změny jsou četnější a nespočívají jen v potřebě demokratizace tohoto systému.

Zvláštní pozornosti si zaslouží způsob, jakým jsou v této práci prezentovány výsledky sociologických výzkumů. Kdybychom ji posuzovali izolovaně, bylo by pravděpodobně možno mít dosti námitek proti často prováděné generalizaci, která není vždy dost důkladně podepřena materiálem. Avšak jak již bylo řečeno, kniha není zprávou o sociologickém výzkumu, představuje pokus o zobecnění poznatků získaných řadou dílčích monografických výzkumů. Je výhodou francouzských sociologů, že většina výzkumných zpráv, o které se práce opírá, byla již dříve publikována (např. P. Bourdieu, J. C. Passeron, M. de Saint Martin, *Rapport pédagogique et communication*, Paris 1965; P. Bourdieu et J. C. Passeron, *Les étudiants et leurs études*, Paris 1964, atd.). Zde jsou popsány nejen výsledky výzkumů, ale i způsob, jakým byly získány (jsou publikovány dotazníky, tabulky, popsán způsob provedení apod.).

Snad jen ta část práce, ve které je podán obraz životního stylu francouzských studentů a která je založena na zobecnění volných výpovědí studentů, budí dojem, že závěry se opírají jen o analýzu individuálních případů, případně o vlastní zkušenosti autorů.

Uvedená práce současně podává důkaz o tom, že taková organizace sociologického

výzkumu, při niž dílčí monografické práce neslouží jen pro detailní poznání izolovaného společenského jevu, ale skládají ve svém souhrnu dosti úplný a plastický obraz určité oblasti sociální reality, je velmi efektivní. Je pochopitelné, že existují i jiné způsoby — např. u nás často preferovaný rozsáhlý výzkum početných týmů —, nicméně je nutno ocenit poměrně rychlé a přesvědčivé závěry, které práce organizovaná uvedeným způsobem přináší.

Konečně — a to je závěr, který platí nejen pro sociologii výchovy a vzdělání — je při četbě knihy P. Bourdieu a J. C. Passerona zjevné, jaký přínos pro poznání a pro případnou racionální kritiku industriální a postindustriální společnosti představuje práce sociologů, kteří v této společnosti žijí a pracují. Zde je cesta nejen k poznání rozdílů mezi situací u nás a v těchto zemích, ale i k lepšímu poznání a hledání způsobů řešení našich současných problémů.

Antonín Matějovský

(Psáno v únoru 1968)

Josef Langmeier, Zdeněk Matějček: Psychická deprivace v dětství

Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1968, 2. přepracované vydání, s. 384.

Dva naši vynikající kliničtí psychologové předkládají podruhé za pět let naší odborné veřejnosti problém tak palčivý, jakým je psychická strádání dětí a mládeže v jejich životě v rodině, ve společnosti.

V prvním vydání své *Psychické deprivace v dětství* v roce 1963 se zaměřili především na „zalarmování“ všech angažovaných lidí a těch, kdo se zajímají o situaci dětí žijících mimo vlastní rodinu. Do té doby to byla záležitost úzkého kruhu praktiků. Na samotném okraji zájmu zainteresovaných resortů trpěla celou řadou zdeformovaných představ a předsudků, jsouc vzdálena obrazně i skutečně od plného života. Langmeier a Matějček v této své strhující monografii včas a vynikajícím způsobem podpořili nové snahy československé pediatrie, která na svém celostátním kongresu v roce 1961 v Bratislavě vznesla požadavek komplexní péče o děti — tedy nikoliv jen v oblasti tělesné, ale i duševní, zdůrazňující hlavně individuální přístup ke každému dítěti, tedy i opuštěnému.

Tím značně přispěli ke změně v přístupu k celé řadě obecných i konkrétních problémů péče o děti žijící mimo vlastní rodinu, i k jejich řešení. Vyzbrojili nastupující vlnu renesance této tak zanedbané oblasti seriózními pohledy a připravili odrazový můstek pro všechny, kdo se rozhodli řešit tento závažný nedostatek života naší společnosti.

Toto první vydání zapůsobilo též na řadu pracovníků komunikačních prostředků a pomohlo jim v nastoupeném úsilí pomoci smutnému údělu našich dětí, žijících bez rodičů. Právě oni za posledních 5–6 let velmi mnoho vykonali, když se jim podařilo upozornit celou naši veřejnost na tento pro-

blém a jeho prostřednictvím na situaci dětí a vlastně rodin ve společnosti vůbec.

Jestliže první vydání *Psychické deprivace v dětství* u nás splnilo úlohu „alarmující“ (podle rozdělení v druhé kapitole druhého vydání, věnované vývoji a významu koncepcí psychické deprivace), která pomohla zmobilizovat řadu pracovníků z nejrůznějších oborů — dětských domovů, kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti od 1 do 3 let především —, druhé vydání této knihy zakončuje v podstatě období kritické a dává základ období experimentálně teoretickému, včetně ohromného vlivu na praktické řešení této otázky, která dozrává v této době celé řady zásadních změn. Zde ovšem také mnoho přispěl návrh autorů na nový systém péče o děti vychovávané mimo rodinu, který spolu s Kochem publikovali v *Pedagogice* v r. 1965 (i když narazil na nepochopení a odpor některých pracovníků školských dětských domovů).

Jestliže se autoři *Psychické deprivace v dětství* v roce 1963 zaměřili na základní problém spíše v hranicích oblasti opuštěného dítěte samého, v roce 1968 jej daleko překračují, koncipují celé dílo úplně nově, dávají mu daleko širší rozsah. Psychickou deprivaci chápou jako neobyčejně závažný problém celé společnosti, vysvětlují jej v celé jeho dynamice — v jakési jeho společenské i individuální ontogenezi a fylogenezi. Analyzujíce dosavadní práce naše i zahraniční, předkládají ohromné množství prostudovaného materiálu, výtečně utříděného a argumentujícího pro jejich vlastní teoretické závěry a koncepci. Nelze tedy mluvit o druhém vydání ani s poznámkou „přepracované“. Jsou to dvě zcela odlišné knihy se zcela odlišným obsahem, zaměřením a i funkcí.

První kniha je fascinující výkřik o utrpení opuštěných dětí, která se přečte jedním dechem, druhá je neobyčejně hutná, hluboce fundovaná, nesmírným množstvím materiálu doložená monografie s vlastní koncepcí a teorií, ukazující v celé šíři tento tak závažný problém a vyjadřující se se značnou náročností na čtenáře i k jeho praktickému řešení.

Psychickou deprivaci v dětství z roku 1968, o níž referují, rozčlenili Langmeier a Matějček do třinácti kapitol. O prvních dvou jsem se již zmínil. Ve třetí se zabývají terminologií a pojmovým vymezením. Ukazují na celou paletu pojmů, jimiž se důsledky nedostatečného uspokojování duševních i sociálních potřeb označují (deprivace, depri-vační syndrom, psychická karence, duševní podvýživa, inanice, pedagogický deficit, privace, hospitalismus, generační úzkost a další), přiklánějice se k označení uvedenému v názvu knihy. Psychickou deprivaci pak chápou jako „psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k ukojení některé jeho základní (vitální) psychické potřeby v dostatečném množství a po dosti dlouhou dobu“.

Psychickou deprivaci odlišují od depri-vační situace (kdy se dítěti nedostává možnosti ukojit důležité psychické potřeby) či izolace, od frustrace, konfliktu, zanedbanosti a celé řady organických poškození, poruch a

odchylek, které přímo nebo nepřímo ovlivňují chování dítěte (encefalopatie, oligofrenie, neurozy aj.).

V další kapitole uvádějí různé metody studia psychické deprivace, jejich výhody a nevýhody, které jsou ve shodě s obecnými základy vědecké práce vůbec. Je dobré, že se zmínili o těchto způsobech bádání a výzkumu, neboť nejsou dostatečně známy většině odborné veřejnosti — zvláště pak té, která v této knize bude hledat první informace.

Kapitola věnovaná problematice separace a izolace je dostatečně známa z prvního vydání. Autoři v ní uvádějí rozmanitou neobvykle zajímavou kazuistiku případů sociální izolace (zdivočelé, „vlčí“ děti a děti všelijak od narození izolované od normálního prostředí), vzrušující jak vědce, tak prostého člověka či umělce. Ukazují, že takováto extrémní izolace je nejtěžší deprivací situací, jejíž následky jsou spojeny se samotnou životní existencí postižených.

Pojem separace pak — spolu s Ainsworthovou — vyhrazuje pro situaci, kdy dochází k přerušení duševních pout mezi dítětem a jeho okolím (matkou především), jednou již vytvořených. V souhlase s principy socializace dítěte ukazují na závažnost separace (zvláště je-li časná a časově nadměrná) pro celkový vývoj dítěte. A to nejen pro dítě samé, nýbrž i pro matku a rodiče, s celou problematikou narušení vzájemného ustáleného vztahu.

Uvádějí dále rozsáhlý výčet nejrozličnějších případů a sestav separačních situací dětí, a co do prognózy nejrozličnější závěry z nich plynoucí — zprvu velmi striktní, později rezervované, všechny však svědčící o ohrožení zdravotního vývoje dítěte.

V šesté kapitole se zabývají zevními podmínkami deprivace. Uvádějí vlastní i cizí rozborů péče o děti v nejrozličnějších prostředích — úplnou ústavní výchovou počínaje a rodinou konče. Poznatky o deprivaci dětí v ústavech jsou dnes již ve větší či menší míře i kvalitě známé. Přesto je třeba alespoň upozornit na několik závažných okolností, v této kapitole uvedených:

a) Navazující na Bowlbyho monografii z roku 1951, autoři uvádějí několik typů studií, vyplňujících další období kritické a empiricko-teoretické. Jsou to studie, které náleží předcházejícím badatelům potvrzují a doplňují (Rodinescová-Aubryová, Trasler a Bossio), dále ty, které je uvádějí v pochybnost (Skeels aj., Burlinghamová a Freudová, Beres a Oberts, Klackenberg, sovětští autoři), hlavně pokud jde o jednoznačnost nepříznivé prognózy psychické deprivace. Ukazují na možnost reparace jejích následků, a studie, které sbírají dosavadní materiál a kriticky jej hodnotí. Zde uvádějí nejvýznamnější publikaci WHO z roku 1962, *Deprivation of Maternal Care*, která spolu s dalšími pracemi nepopírá, že u mnohých dětí vychovávaných delší dobu v ústavním prostředí dochází k opoždění a poruchám tělesného i citového vývoje. Soudí však, že takzvaný nedostatek mateřské lásky se projeví teprve tehdy, když dítě dosáhne určité

citové reaktivity, což je asi kolem 7. měsíce věku. Další typ studie, spadající do současnosti, se pak zaměřuje na chování dětí v dobře kontrolovaných deprivacích situacích a hledání přímých vztahů a závislostí mezi individuálními vlastnostmi dítěte a jednotlivými typy deprivacích následků.

b) Významné jsou uváděné údaje, vyjadřující důsledky psychické deprivace a jejího profilu v somatickém vývoji dítěte (změna nemocnosti, rozdíly ve váze a vývoji dětí). Tyto důsledky jsou dosud povětšinou zanedbávány v představě, že děti v ústavech (zvláště u nás) jsou na tom dobře v oblasti somatické, i když tomu zdaleka tak není.

c) Další, podle mého soudu velmi závažná zjištění uvedená v této kapitole, jsou typy deprivovaných osobností ústavních dětí, jak je určili autoři knihy na základě svých šetření: 1. děti relativně dobře přizpůsobené, 2. děti vyznačující se sociální hyperaktivitou s mimořádným zájmem o vše kolem, který je ale velmi povrchný a krátkodobý, 3. děti „sociálně provokující“, nejrozličnějším, nejčastěji pro okolí nepříjemným způsobem si vynucující pozornost, jdoucí až do agresivity, 4. děti s útlumovým typem chování, které jsou nápadně pasivní.

V oddíle zabývajícím se částečnou kolektivní péčí široce diskutují na základě seriózních poznatků současnou problematiku jeslí, mateřských škol, škol a internátů, soustřeďující se zvláště na u nás žhavou problematiku jeslí. Uvádějí jejich klady i záporny, respektují současnou společenskou situaci. Zajímavé extempore představuje obecný rozbor výchovy dětí v izraelských kibucech. Osobně se domnívám, že je příliš optimistický.

Zvláště významné je upozornění autorů na problémy pobytu dětí v nemocnicích, které jsou u nás rovněž v současné době předmětem diskusí. Tyto problémy jsou, jak se nyní ukazuje, daleko složitější, než se jednoznační zastánci maximální vazby matky s dítětem domnívali. To se zvláště ukazuje ve světle rozborů o deprivaci v rodině v dnešních poměrech.

Právě tato pasáž patří k těm, které značně mění koncepci celého díla a dávají mu význam pro celou společnost. Ukazuje totiž na základ chybných mechanismů socializace dítěte v rodině samé. Langmeier a Matějček, citující Ainsworthové rozdělení deprivace v rodině na základě nedostatku interakce mezi dítětem a matkou, jejím zkomolením či přerušením, ukazují na vnější příčiny této deprivace, spočívající v odchylnostech složení rodiny — kompletní rodina neutvořena (svobodná matka), ztráta rodičů rozvodem, rozchodem, úmrtím, nezájmem atd. —, v socioekonomické a kulturní úrovni rodiny (mnohočetnost rodiny, zanedbané asociální rodiny, rodiny v izolátech či rodiny velmi bohaté a sociálně preferované), v problému zaměstnanosti matek. Toto vše se velmi často promítá do života dětí a jejich vývoje, tak jako se promítá i celá řada psychologických příčin způsobujících bariéry mezi rodiči a dětmi či mezi sourozenci, kteří ve vlastní socializaci dítěte nejsou nevýznamní.

Rozbor těchto vnitřních příčin deprivace v rodině, z nichž na prvním místě uvádějí nedostatek citového vztahu matky k dítěti, vznikající nejrozličnějším způsobem (nezralost a nevyrovnanost matky, circulus vitiosus z dětství deprivovaných žen, nejrozličnější duševní poruchy či vady), uzavírají autoři poukazem na značnou rozmanitost a komplikovanost jejich forem proti formám deprivace v ústavěch, a tím i na její nebezpečnost, neboť „je na samém začátku deprivační historie“.

Dále ukazují problematiku deprivace u různě izolovaných či handicapovaných skupin a narušení socializačního procesu jejich dětí s ohledem na průměr v populaci. Zajímavé jsou i poukazy na deprivační situace a jejich důsledky na děti za mimořádných okolností (dětí strádající válečnými útrapami, děti z koncentračních táborů atd.), které jasně potvrzují přítomnost rodičů či jistotu dávajících dospělých osob jako významný protideprivační faktor, i když somaticky se děti bez této ochrany prakticky nelišily a stejně strádaly.

Před pojednáním o vnitřních příčinách deprivace poukazují autoři na některé závažné faktory ve společenském vývoji té či oné kultury ve vztahu k dětem (zabíjení novorozenců, postavení dětí ve společnosti, způsob jejich výživy, hygieny, návyků, různost vztahu matky, rodičů — např. rozptýlené mateřství atd.) a jejich strádání. Jde často vlastně o různý výklad a aplikaci téhož jevu v životě společnosti (např. kojení nebo odstavení v různých společnostech je různé, a též různě chápáné a vykládané). Obdobnou situaci uvádějí ve vývoji jednoho společenství a dokládají toto tvrzení známou Langmeierovou studií o vývoji názorů na výchovu dětí za posledních sto let u nás.

Závažnou — zvláště pro lékaře — je osmá kapitola, zabývající se vnitřními podmínkami deprivace. Zde se snaží Langmeier s Matějčkem najít odpověď na to, proč na tutéž deprivační situaci reagují různé děti různě. Ukazují na různý význam toho kterého věkového stadia v životě dětí. Uvádějí Schaffera, který pokládá za zřejmé, že dítě do sedmi měsíců svého věku potřebuje pouze prostou sociální stimulaci v určitém množství a intenzitě, a teprve pak specifickou sociální stimulaci vázanou především na matku. I když jednoznačně uzavírají, že specifická závislost dítěte na mateřské osobě má základní význam pro prvotní utváření osobnosti dítěte, přece jen jsou v časových údajích velmi opatrní a rezervovaní, zvláště ve vztahu k nejranějšímu období dítěte a k teorii imprinting faktoru, a tím i k významu matky pro dítě, tolik zdůrazňované psychoanalytickou teorií. To se zvláště projevuje v 10. kapitole, v části zabývající se teorií deprivace z hlediska dítěte. Osobně se domnívám, že je třeba přikládat tomuto vztahu již od samého narození větší význam, zvláště pro matku samu. Dotváří se zde její mateřský cit a dokončuje se její dozrání, což má druhotně značný dosah na její péči a zájem o dítě.

Zajímavé jsou rozdíly deprivací podle po-

hlaví. Obecně známá skutečnost o větší zranitelnosti hochů než dívek se projevuje i zde, i když někdy spíše zprostředkovaně (u hochů častěji encefalopatie, tedy větší vnímavost k deprivačním situacím). Tak zjistili ve své klientele častěji provokace u hochů, kdežto dívky byly významně častěji vyrovnané. Otázky konstitučních rozdílů jsou však nejméně jasné, i když se zde ukazují značné individuální rozdíly. Jejich příčiny jsou však tak složité, že správná analýza je značně obtížná, jak dokazují výsledky dlouhodobého sledování 101 dětí v dětském domově pro děti od 1 do 3 let.

V oddíle o rozdílech způsobených patologickými příčinami se autoři zabývají nejprve problematikou dětí s poruchami smyslovými, uvádějí ji extrémním případem slepého a hluchého děvčátka H. Kellerové. V pasáži o psychologických problémech slepých dětí poukazují na problémy jejich komunikace se světem a potřebu dostatečného působení vhodnými impulsy zvnějšku, včetně jejich problémů citového strádání v různých ústavěch. U dětí hluchých poukazují na značné hluboké narušení rozvoje řeči a tím i duševních funkcí dítěte, včetně přímého vlivu senzorické deprivace na utváření představivého života hluchých dětí (Siger a Salomin).

Z poruch motorických uvádějí různá omezení u poliomyelitiků, u dětí prodávajících ranou dětskou mozkovou obrnu, apod. Nejzávažnějšími se jeví poruchy centrálního nervového systému, z nichž na prvním místě autoři uvádějí lehkou dětskou encefalopatii a její přímý vztah k rozvoji deprivace na poškozeném terénu, a vzájemnou konvergenci či podmiňování obou těchto faktorů. Jednou z nejzávažnějších deprivačních situací je obtížné chování dětí samých, které může u jejich vychovatelů vyvolat nepříznivé a zavrhuje postoje, čímž se deprivace dále prohlubuje. To se velmi často projevuje v rodině samé, která se daleko častěji a raději takového dítěte zbavuje.

Obdobný, i když na jiné úrovni, je problém dětí oligofrenických, zvláště pak s těžším mentálním opožděním. Zde někdy rozhodování o pobytu dítěte v ústavě či rodině patří k jednomu z nejobtížnějších úkonů v péči o dítě a je třeba je přísně individualizovat, jak též oba autoři dokládají řadou pozorování svých i cizích.

Sám bych v této souvislosti upozornil na případy dlouhodobě či chronicky nemocných dětí, které jsou navíc opuštěny. I když těchto případů není mnoho (nepočítáme-li dlouhodobé pobyty v nemocnicích), přece jen patří k jednomu z nejsmutnějších a nejotřesnějších v celé naší péči o děti. Není pro ně totiž nikde místo. Teprve institucionalizovaná náhradní rodinná péče bude moci tyto situace řešit.

V kapitole věnované experimentálnímu přístupu k psychické deprivaci uvádějí oba autoři jednak rozsáhlý výčet pokusů na zvířatech, jednak pokusy na lidech. Z pokusů na zvířatech třeba zvláště zdůraznit známé Harlowovy pokusy s opicemi, které ukazují na složitou problematiku deprivace, blížíci se již poměrům u člověka (především v ob-

lasti sociálního vyzrávání a zájmu o uspokojování některých potřeb).

Z pokusů na lidech je třeba uvést nepříznivé důsledky různých senzorických deprivacních situací, celou řadu změn v různých psychických funkcích, jejich nesnesitelnost, až vznik experimentálních psychóz u dobrovolníků. Dále různé pokusy se sociální izolací jednotlivců i celých skupin, které v době nedávné se týkaly především námořníků, dnes jsou doménou kosmonautů. Neobyčejně zajímavé jsou pokusy Gewirtzovy a Baerovy u předškolních dětí, ukazující význam přítomnosti a kontaktu dospělých s dětmi, zvláště ve vztahu se sociálním zpevňováním.

Tato kapitola je jakousi přípravou k 10. kapitole, již dílo vrcholí. Autoři chápou teorii deprivace jako teorii víceúrovňovou; deprivaci vidí především jako *nedostatek podnětů*, jako stav vzniklý ochuzením podnětového prostředí, pro který uvádějí Kearsleyovu představu sociální podvýžvy — nedostatku tělesného zásobení sociálním kontaktem, autoritou, pochvalou (1961). Dynamika takto vznikající deprivace pak vede k třem typům deprivace, v podstatě dříve uvedeným — tj. hyperaktivní deprivace na počátku vývoje (obdoba Goldfarbova „hladu po lásce“), hypoaktivní deprivace, charakterizovaná snížením celkové aktivity, torpidností reakce, nezájem (obdoba Spitzovy anaklitické deprese), a normoaktivní deprivace, vyznačená „opětým získáním normální úrovně dráždivosti a aktivity za stálých podmínek“.

Dále chápe Langmeier s Matějčkem deprivaci jako *nedostatek styčnosti*, kdy vliv deprivacních podmínek na vývoj dítěte je spatřován v okolnostech, které nedávají podmínky pro účinné učení, to je v nedostatku účinných hodnotných reakcí a zpevňujících podnětů. Tato teorie vychází v podstatě z teorie učení, opírá se o dvojí typ podmiňování: o podmiňování klasické (Pavlov) a instrumentální (vztah podnětů s reakcí), a snaží se vysvětlit chování dítěte přísnou analýzou normálních i deprivujících podmínek v jeho vývoji (Gewirtz a spol.). Poukazují na druhý a vyšší typ učení — porozumění, o němž Brunner předpokládá, že právě ono je v deprivacní situaci značně postiženo. Sami však upozorňují na to, že motivační struktura (struktura potřeb) je u dětí výrazně změněna, což teorie učení nemůže vždy dobře postihnout. Zajímavě vysvětlují hyperaktivitu a její různé projevy, odpovídající jejich výše zmíněným typům sociální hyperaktivity a sociální provokace.

Ve třetí rovině vysvětlují oba autoři deprivaci jako *nedostatek integrace*. Rozebírají zde problematiku nejrozličnějšího střetávání podnětů a reakcí, s nimiž počítá rovněž teorie učení a zvláště pak teorie osobnosti, která chápe vznik osobnosti jako odlíšení „já“ od jiné osoby či předmětu, zvláště pak od matky. Zde také lze spatřovat východisko pro uspokojování či neuspokojování pocitovaných potřeb, jež autoři rozlišují podle sociální důležitosti do několika stupňů. Za nejdůležitější pokládají specifický vztah dítěte k matce, který je také prvním „organizáto-

rem“ ustavujícího se já. Tam, kde se takový vztah na podkladě časné deprivace nevyvine, je organizace osobnosti zasažena v samém jádru.

Ve čtvrté rovině chápou Langmeier s Matějčkem deprivaci jako *nedostatek v socializaci*. Původní jednostranný vztah matkadítě se kolem 2. roku začíná vyvíjet jako složitý dvoustanný vztah, dítě začíná zaujímat primitivní sociální role. Ty se stávají organizátorem, jenž vnáší do potřeb dítěte nové usměrňující tendence, v nichž se neustále rozšiřuje okruh sociálního pole a také prohlubují, rozšiřují a specifikují sociální role dítěte. Deprivace se pak projevuje hlavně tam, kde je přerušen tento přirozený rozvoj socializace, kde dítě nemá příležitost se naučit porovnávat vlastní potřeby a potřeby okolí, kde ustrne rozvoj jeho motivace a kde je porušena oblast intelektuálních, sociálních potřeb, přání a tendencí a s nimi spojených hodnot dítěte.

V jedenácté a dvanácté kapitole se Langmeier a Matějček zabývají diagnózou, prognózou a terapií deprivace. Vycházejí především ze svých rozsáhlých zkušeností klinických psychologů, značně ovlivněných medicínským myšlením, a dokládají je svou bohatou publikační činností. Zvláště významná je zde jejich rezervovanost k apodiktickým tvrzením o ireparabilitě deprivacních poruch a přehled terapeutických postupů a možností při setrvání na přísné objektivitě a pečlivém hodnocení všech pramenů a faktů.

To je pak zvláště patrné v závěrečné kapitole o prevenci deprivace, kterou spatřují především v celém životě společnosti a jejího vztahu k dítěti, v kontextu se všemi opatřeními sledujícími prospěch rodiny a dítěte, a to jak v oblasti sociální politiky v širším slova smyslu — dotýkající se každého člena společnosti —, tak v oblasti sociální politiky v užším slova smyslu — zasahující tam, kde člen společnosti je nějak ohrožen či postižen. A sem správně řadí i jev opuštění dítěte. V soulase s moderními poznatky péče o děti žijící mimo vlastní rodinu požadují jednotný, ale vnitřně bohatě členěný a diferencovaný systém, respektující všechny aspekty komplexní péče o dítě a hájící za každých okolností jeho zájem a prospěch.

O obou vydáních, lépe řečeno o obou knihách *Deprivace v dětském věku* J. Langmeiera a Z. Matějčka platí více než kde jinde, že „sua fata habent libelli“. Jestliže první vydání této práce účinně zasáhlo do viru renesančních snah v péči o opuštěné dítě, jež během doby značně překročily své původní cíle a promítly se do celého života naší společnosti, druhé vydání přichází do doby podstatně změněné, vyžadující především odbornost, exaktnost a velmi fundované kroky v naprávě i dalším vývoji ve všech oblastech života, tedy i v oblasti péče o děti žijící mimo rodinu. A tento požadavek oba autoři plní více než na výtečnou.

Jako kliničti psychologové vyšli ze svých praktických poznatků tíživé situace extrémního společenského problému — opuštěného dítěte. Soustředili na ně svůj zájem, usilí a studium. Po léta se mu soustavně věnují.

Přestože zachovávají objektivnost klinického i teoretického snažení, přistupují k tomuto problému s nehlubším humanistickým zápletem, bez nějž snad ani v této oblasti nelze pracovat. Tento přístup si uchovali i v druhém vydání své knihy, ač mu v pojetí, zpracování, rozsahu i obsahu dali zcela novou náplň. Dosahují v něm hlavně v komplexní analýze jevu, v odborné argumentaci na základě vlastních poznatků, v aplikaci rozsáhlé bibliografie a ve vypracování vlastní teorie vysoké úrovně, která již přesahuje rozsah pouhé psychologické práce. Tím také je jejich dílo neobyčejně významné pro dnešní dobu — prosazuje totiž interdisciplinární přístup ke společenskému jevu a přitom zůstává suverénně na úrovni své disciplíny. Proto může být a také je tato kniha velmi potřebná i pro pracovníky jiných oborů. Je totiž schopna s nimi komunikovat.

Práce shrnuje dosavadní, dnes již velmi rozsáhlé poznatky ze světové a ovšem i naší literatury, respektující přitom všechna dokázaná a ověřená fakta, ať již získaná kdekoli a kdykoli, k nimž oba autoři zaujímají neobyčejně kritický postoj a v jejichž interpretaci jsou velmi opatrní. Pokud je to možné, řadí je buď do určitých soustav a vzájemně spjatých argumentů až k ucelené víceúrovňové vlastní teorii, nebo je dávají k diskusi jako otevřené otázky či podněty k dalšímu zkoumání (imprinting faktor u lidí, deprivace v rodinách či v celých kulturách atd.), nedovolující si nikde pouhou spekulaci.

Cenný je u nich i jejich historický přístup k celému problému a respektování jeho dynamiky v kontextu fylogenetickém i ontogenetickém. To má i určitou paralelu ve způsobu, jakým se k problému dostávali, jak jej zpracovávali a v recenzované publikaci nakonec prezentovali: od velmi skromných začátků k vynikající profesionalitě.

Význam *Deprivace v dětském věku* nespočívá pouze ve vysoké odbornosti díla samého, nýbrž i v jeho ohromné společenské angažovanosti a dosahu pro celý život společnosti. Respektováním jeho nejobecnějších zákonitostí ukazuje cesty, jak odstraňovat nánosy a deformace z let minulých i současných na tomto úseku. Autoři podtrhují ohromnou důležitost rodiny ve společnosti, jejíž postavení bylo z nejrůznějších objektivních i subjektivních společenských důvodů značně oslabeno a narušeno. Dožadují se přitom maximálního zájmu společnosti o rodinu, zájmu všech jejích orgánů a institucí, se zřetelem k nejrozmanitějším formám deprivace v rodině i mimo ni. V tomto směru je na škodu, že vysoký standard *Deprivace* z roku 1968 ji znepřístupňuje širokému okruhu čtenářů a tím oslabuje její účinnost osvětovou, kterou se právě vyznačovala *Deprivace* z roku 1963. Domnívám se, že by právě od takového pojetí *Deprivace* nemělo být upuštěno a že vedle této vynikající monografie by měli autoři uvažovat o takové prezentaci tak závažného problému, jakým je deprivace v nejrůznějších formách a podobách v našem životě, která by postihla co nejvíce čtenářů a náležitě je na něj upozornila. Je

to ovšem záležitostí také nakladatelství samého.

V pojetí a zpracování svého díla se oba psychologové dostávají až k základním principům života člověka ve společnosti. Tím nabývá jejich práce i značného významu filosofického, především v oblasti etiky mezilidských vztahů.

Langmeierovo a Matějčkovu druhé, přepracované vydání *Deprivace v dětském věku* splňuje všechny nároky na moderní, neobyčejně fundovanou vědeckou monografii, která snese i ta nejpřísnější mezinárodní měřítka. Je to vlastně originální práce toho druhu, která jen stěží nalezne obdoby ve světové literatuře. Proto je třeba s radostí přivítat její připravovanou německou a anglickou verzi, která zabrání, aby tak významné dílo dnes již ve světě renomovaných odborníků nezapadlo jen z důvodů jazykové omezenosti — jako se u nás již mnohokrát stalo.

Kniha je psána jasným, vybroušeným slohem, a je dobře graficky vypravena. Vzhledem ke svému významu by však zasluhovala lepší papír a podstatně vyšší náklad.

Jiří Dunovský

Bohdan Kaufman—Miloš Prchlik: Sociologický výzkum ve dvou domovech důchodců

Výzkumný ústav sociálního zabezpečení v Praze, Praha 1968, s. 109.

Se studiem služeb, které společnost poskytuje v rámci sociálního zabezpečení svým starým občanům, nemáme u nás dosud dost vlastních zkušeností. Zejména pak nám chybí práce, které se zabývají i společenskou, nejen zdravotní či ekonomickou problematikou stáří. Proto měl „orientační sociologický výzkum života obyvatel ve dvou vybraných domovech důchodců“ — jak zní přesný název recenzované práce — ověřit především použití sociologických metod v této oblasti a současně být přípravou k širšímu výzkumu, plánovanému Výzkumným ústavem sociálního zabezpečení.

Přímým vzorem pro výzkum byla podstatně obsáhlejší práce anglického sociologa Petra Townsenda *The Last Refuge*, která vyšla v Londýně 1962 a v níž autor ověřoval působnost nového zákona o sociální péči z roku 1948. Townsendovy závěry, založené na šetření v 173 anglických domovech důchodců, zejména pokud se týkají životní situace jejich obyvatel, vyznívají poměrně skepticky. Autoři recenzované práce použili podobné metodiky, zajímají se o podobné problémy, a zkušenosti z anglického výzkumu používají i při zpracování výsledků — mohou tedy porovnávat problematiku našich a anglických domovů.

K svému šetření zvolili dva domovy rozdílného typu ve Středočeském kraji. Byl to domov důchodců v Lysé nad Labem, umístěný v adaptované budově starého zámku v převážně zemědělském nymburském okrese, a domov v Unhošti, účelová stavba, třebaže ne nejmodernější, v převážně průmyslovém okrese kladenském.

Mezi oběma domovy našli autoři určité rozdíly: v Lysé žijí převážně starší lidé (45 % všech obyvatel je tu starších než 80 let), je tu velká skupina svobodných starých mužů (asi 30 % všech mužů v domově) a rodinné poměry obyvatel tu jsou poněkud příznivější: muži i ženy mají více žijících dětí. V Unhošti naproti tomu žije velká skupina osamělých žen (téměř 60 % všech žen tady jsou ženy svobodné nebo vdovělé). — Ve srovnání s anglickými domovy jsou rodinné poměry obyvatel našich ústavů poněkud příznivější pokud jde o počet žijících dětí.

Obecně se předpokládá, že nejdůležitější podmínkou správné péče o staré lidi je udržet je v jejich původním prostředí. Z tohoto hlediska se pak umístění v domově důchodců nezdá být optimálním řešením. Přesto však autoři uvádějí, že je u nás nyní více žádostí o umístění, než odpovídá skutečné kapacitě našich domovů. Je proto zajímavé sledovat, jaké důvody vedou staré lidi do ústavní péče — zda tu skutečně rozhoduje především jejich neschopnost starat se o sebe sama, nebo zda se tu uplatňují i jiné faktory. Townsend rozlišuje tři základní skupiny schopností, které musí starý člověk mít, je-li odkázán sám na sebe. Jsou to:

1. schopnost pohybu a péče o vlastní osobu,
2. schopnost vést vlastní domácnost,
3. schopnosti nezbytné k společenskému kontaktu s druhými lidmi.

Tyto schopnosti mohou pak být omezeny nejrůznějšími nedostatky, které buď starého člověka omezují v některých činnostech, nebo zase naopak jej nutí k některým činnostem navíc, a tak podstatně snižují jeho schopnost postarat se o sebe.

Aby mohl objektivně posoudit, nakolik je schopnost péče o sebe u starých lidí snižena, vypracoval Townsend zvláštní stupnici, kterou ve svém výzkumu používají i autoři recenzované práce: stupnice rozděluje všechny tři typy schopností i nedostatků, jak jsme je uvedli, na patnáct jednotlivých dílčích schopností k činnostem, nutným k péči o sebe (např. schopnost vstát z lůžka, chodit po pokoji, chodit po schodech, nebo duševní schopnost zvládnout úkoly v domácnosti, či konečně schopnost vidět, slyšet, mluvit, uspořádat myšlenky do jasné řeči). Není-li některá z těchto dílčích činností vykonávána vůbec, nebo je-li možno u starého člověka navíc zjistit některý z vyjmenovaných nedostatků (závratě, inkontinence, jiné vady a choroby), je neschopnost hodnocena dvěma body; je-li pak dílčí schopnost uplatňována s obtížemi nebo zčásti, hodnotí ji autoři jedním bodem. Takovéto kvantifikované hodnocení pak umožňuje porovnávat jednotlivé typy ústavů a jejich obyvatele.

Pomocí této metodiky autoři zjišťují, že podobné jako v anglických domovech je v Lysé více než 40 % a v Unhošti více než 50 % obyvatel schopno vést samostatný život, a že skutečný důvod jejich příchodu do domova je tedy třeba hledat někde jinde. Za jedinou příčinu umístění v domově můžeme považovat neschopnost postarat se o sebe v Lysé u 35—45 % a v Unhošti u 20—25 %

obyvatel; zbytek tvoří případy, u nichž neschopnost přichází v úvahu jen vedle jiných možných příčin.

Další skutečnou příčinou příchodu do domova se zdá být v obou ústavech společenská izolovanost starých lidí, která není vždy přímo závislá na jejich rodinných poměrech: izolovaní jsou pochopitelně lidé svobodní, vdovělí, bezdětní, ale i ti, kteří mají děti a v jejichž rodině dochází k neshodám. Společenská izolovanost přivádí do domova v mladším věku spíše muže než ženy. V Lysé vedla k příchodu 10—15 % obyvatel, v Unhošti pak 25—30 % obyvatel.

V anglickém prostředí se starí lidé dostávají do domovů důchodců především proto, že ztratí vlastní byt. U nás k podobným událostem dochází jen výjimečně, spíše starí lidé pomáhají dobrovolně — alespoň podle vlastních výpovědí — svým odchodem z rodiny řešit svízelnou bytovou situaci svých příbuzných. Z těchto důvodů — pokud bylo možno odhadnout — přišlo do obou ústavů asi 10—15 % případů.

Ještě donedávna byla hlavním důvodem pro umístění v domově finanční nouze starých lidí, podmíněná jejich nízkými důchody. V Lysé rozhodla tato příčina o dalším životním uspořádání u 30—40 %, v Unhošti u 25—35 % starých lidí. V poslední době tato příčina poněkud ustupuje do pozadí: v Lysé roste počet obyvatel, kteří tam přicházejí ve špatném zdravotním stavu, protože kapacita domova pro chroniky v okrese nestačí, v Unhošti se pak stále častěji stává důvodem k umístění společenská izolovanost.

Není pochyby o tom, že hmotné zabezpečení starých lidí v domovech je uspokojivé. Je však důležité znát, jakým způsobem se vyvíjejí jejich mezilidské vztahy — a to nejen v novém prostředí —, ale i jaké styky udržují obyvatelé domovů se svými rodinami a přáteli. K objektivnímu posouzení této otázky vypracovali autoři vlastní metodiku, podobnou metodice použité Rosenmayrem v jeho vídeňské práci.

Kontakty starých lidí s vlastními rodinami po příchodu do domova rozhodně nemizí, během doby se však podstatně oslabují a mění se jejich obsahová náplň. Do popředí se dostává spíše jejich emocionální složka. Uvnitř domova jsou vzájemné kontakty mezi obyvateli velmi četné a přispívají k rychlé adaptaci obyvatel novému prostředí. Autoři uzavírají, že starí lidé jsou schopni za dobrých podmínek navazovat ještě nová přátelství, a že dobře organizované domovy k tomu poskytují dobré předpoklady. — Otevřené konflikty mezi obyvateli nebyly prakticky zjištěny; vyskytují se nanejvýš určité antipatie, které mohou snadno přerůst v konflikty.

Domovům důchodců se nejčastěji vytýká, že vytrhují staré lidi z jejich přirozeného prostředí a zbavují je navyklých kontaktů i přirozené aktivity. Podle zjištění autorů však jen velmi malý počet obyvatel tu zůstává bez individuální zábavy nebo zaměstnání — v Lysé je to 7 % a v Unhošti 20 % obyvatel, především s nejzávažnějším zdravotním poškozením. Stupeň aktivity v obou

domovech bylo tedy možno hodnotit jako dobrý a přiměřený aktivitě starých lidí vůbec, a to zejména ve srovnání s výsledky Rosenmayrova výzkumu. Podobně míru společenské participace, kterou autorům udává množství společenských kontaktů a aktivity v domově, je možno asi u tří čtvrtin obyvatel obou domovů hodnotit jako průměrnou.

Zajímavou kapitolou výzkumu, která by si zasloužila detailnějšího rozboru a metodicky přesnějšího zpracování — za něž se ostatně přimlouváme pro další připravovaný výzkum —, je otázka spokojenosti starých lidí v domově. V obou sledovaných domovech bylo s pobytem zcela spokojeno 70,4 % a nespokojeno naproti tomu jen 1,8 % obyvatel. Tyto výsledky kontrastují s anglickým výzkumem, v němž bylo se životem v domově spokojeno jen 20,7 % a nespokojenost různého stupně projevilo 20,2 % obyvatel. Na otázku, zda by chtěli zůstat trvale v domově, odpovědělo v Anglii kladně 29,6 % a záporně 53,5 % starých lidí. Naproti tomu v našich domovech nemělo 73,8 % obyvatel v tomto směru žádné přání.

Nedostatek soukromí pociťovalo ve srovnání s jinými výzkumy v našich domovech také jen malé procento obyvatel — v Lysé 26,6 % a v Unhošti 22,0 %. Tento rozdíl mezi oběma domovy neodpovídá rozdílu v jejich

vybavení jednolůžkovými a dvoulůžkovými pokoji — autoři tedy usuzují, že s lepším vybavením domova stoupají i nároky jeho obyvatel. V anglických domovech našel Townsend častější touhu po soukromí a ve srovnání s našimi domovy i mnohem častější pocity osamělosti. Autoři tyto rozdíly vysvětlují především dobře stabilizovaným prostředím obou našich domovů, které tak usnadňuje starým lidem adaptaci. — Konečně věnuje výzkum pozornost i námětům a připomínkám obyvatel domovů a pokouší se o objektivní hodnocení obou ústavů podle několika důležitých kritérií.

Při citelném nedostatku vlastních dat téměř ze všech oblastí společenského života můžeme tuto pečlivou práci se zajímavými výsledky jen uvítat. Práce používá převážně přejaté metodiky — to může být při našich vlastních nedostatečných zkušenostech užitečné a nemusí to snižovat hodnotu práce. Škoda, že se autoři často zdržují vlastních obecnějších interpretací i tam, kde se přímo nabízejí, a že nejzávažnější rozdíly, které zjistili mezi výsledky vlastního a anglického výzkumu, nevysvětlují vždy dost přesvědčivě. Podle názoru recenzenta se zdají být některé příliš optimistické závěry málo prokázané.

Dana Langmeierová

Orientační průzkum některých zájmů vysokoškolačků v prvním období jejich adaptace na vysoké škole

Součástí průzkumu studentů medicíny, realizovaného na fakultě všeobecného lékařství University Karlovy v Praze, bylo rovněž sledování zájmové činnosti studentů v prvním roce studia.

Údaje ke zpracování těchto otázek byly získány z týchž zdrojů a bylo použito obdobné metody a techniky jako při průzkumu studijních podmínek v prvních ročnících na FVL UK. Čtenáře odkazujeme proto na příslušné oddíly (zvláště úvod, oddíl A a B) stati L. Brokla a Z. Šafáře, *Průzkum studentů medicíny University Karlovy v roce 1962—1963*.¹

Upozorníme jen na nejdůležitější skutečnosti: průzkum byl proveden v prvním ročníku všech lékařských fakult v Praze v roce 1964 a 1965 (fakulta všeobecného lékařství, fakulta pediatrická, fakulta hygienická) pomocí dotazníku, který zachycoval i jiné údaje, potřebné pro výzkum studijních podmínek v prvních ročnících. Pro náš průzkum bylo použito především té části dotazníku, která zachycovala důležité identifikační údaje, studijní prospěch, návštěvnost přednášek a zvláště zájmovou činnost studentů. Zájmová činnost byla sledována (vzhledem k tomu, že nešlo o speciální dotazník konstruovaný pro výzkum této problematiky) především v kvantitativních údajích (v hodinách, které student věnuje určité činnosti měsíčně). Byly sledovány tyto zájmy: četba (beletrie, časopisy, noviny), aktivní poslech rozhlasu, televize, návštěva kina, návštěva divadel, návštěva výstav všeho druhu, návštěva koncertů, poslech gramofonových desek, aktivní provozování hudby, tanec, „jiná“ aktivní kulturní činnost a sportovní činnost (aktivně, jako divák).

Cílem průzkumu bylo zjistit, zda a jak se studenti prvního ročníku liší v individuálních zájmech, kterým se věnují mimo odborné studium (zda se liší podle základních identifikačních údajů, jako pohlaví, sociální původ, místo bydliště, či podle prospěchu na vysoké škole, návštěvnosti přednášek, délky individuálního studia atd.).

Ve sledované skupině studentů bylo 147 mužů a 316 žen. Sledování zájmů studentů

podle pohlaví je na lékařských fakultách zvláště důležité, protože dochází k rychlé feminizaci tohoto oboru. Rozložení studentů podle sociálního původu je následující: dělnický a rolnický 161, inteligence 146, „ostatní“ 156. Protože zájmová činnost mládeže je mimo jiné determinována i sociálním prostředím v rodině, chtěli jsme si ověřit, zda a jak silně sociální prostředí v rodině působí na zájmy studentů v prvním období jejich adaptace na vysoké škole. Při průzkumu studijních výsledků se mimo jiné ukázalo, že způsob bydlení studentů silně souvisí s dosaženými studijními výsledky. Studenti bydlící v koleji měli v průměru horší studijní výsledky než studenti ostatní. Zajímalo nás proto, zda je také výrazná diference mezi zájmy studentů-kolejáčků a studentů bydlících u rodičů. Ve sledované skupině je 216 studentů, kteří bydlí v koleji, a 247 studentů bydlících mimo kolej (vesměs u rodičů). Předpokládali jsme dále, že zájmová činnost studentů bude souviset i s jejich prospěchem v prvním ročníku studia. (Průměrný prospěch studentů: 1,0 až 1,5 — 59 studentů, 1,6 až 2,0 — 123, 2,1 až 2,5 — 140 a 2,6 a horší — 141 studentů.)

VÝSLEDKY PRŮZKUMU

1. Způsob studia, studijní výsledky a jejich vztah k zájmové činnosti studentů

Na způsob studia a studijní výsledky působí řada faktorů. Jsou to především sociální prostředí v rodině, velikost místa, odkud student přišel na vysokou školu, způsob bydlení během studia na vysoké škole, prospěch na střední škole a u přijímací zkoušky, pomaturitní praxe atd. O způsobu studia nás obecně informují údaje z našeho materiálu o návštěvnosti přednášek a délce samostatného studia (počet hodin týdně).

Nejméně času věnují samostatnému studiu² v průměru studenti s nejlepším průměrným prospěchem v prvním ročníku a část studentů s průměrem 2,1 až 2,5. Naopak největší počet hodin samostatného studia týdně uvedli studenti s prospěchem velmi dobrým a horším než 2,5. Tuto skutečnost můžeme interpretovat tak, že u prvé a druhé skupiny jde o poměrně nadané studenty, kteří s daleko menším vynaložením času dosahují

¹ Otištěna v Sociologickém časopise 1966, 2, 6.

² Samostatné studium je individuální studium určitého předmětu především prostřednictvím odborné doporučené i nepovinné literatury, dále absolvování konzultací, nepovinných odborných přednášek, relativně samostatná odborná práce, spolupráce na

výzkumech atd. V našem případě bylo sledováno samostatné studium především v kvantitativních údajích. U většiny studentů jde hlavně o studium povinné a doporučené literatury a zápisů z přednášek.

výborného prospěchu nebo poměrně dobrého prospěchu, u skupiny třetí a čtvrté jde o studenty méně nadané, kteří musí individuální přípravě věnovat relativně více času, aby dosáhli velmi dobrých výsledků, a o skupinu málo schopných studentů, kteří i při relativně velkém množství času věnovaného individuálnímu studiu, dosahují nejhorsích studijních výsledků. Nepotvrzuje se tedy předpoklad, že studijní výsledky jsou vždy přímo úměrné množství hodin, které studenti věnují individuálnímu studiu.

Srovnáme-li délku samostatného studia se sociálním původem studenta, zjišťujeme, že v průměru nejméně času věnují individuálnímu studiu studenti z lékařských rodin, poněkud více studenti z prostředí ostatní inteligence a studenti původu úřednického a zaměstnaneckého; nejdelší dobu samostatného studia uvedli v průměru studenti z prostředí dělnického a rolnického.

Také u návštěvnosti přednášek z odborných předmětů v relaci k průměrnému prospěchu studentů se jednoznačně nepotvrzuje, že prospěch studenta je přímo úměrný návštěvnosti přednášek.

Zajímala nás souvislost mezi délkou samostatného studia, průměrným prospěchem a intenzitou kulturních a sportovních zájmů (v hodinách měsíčně). Naše výsledky nepotvrzují předpoklad, že nejintenzivnější zájmová činnost nutně musí souviset se špatným prospěchem studentů. Jak vyplývá z dalšího rozboru, zájmová a studijní oblast spolu významně souvisí, vzájemně se ovlivňují, ale nemůžeme mezi nimi hledat jednoznačný kauzální vztah. Prospěch studenta a šíře jeho zájmů souvisí vedle jeho osobních schopností a předpokladů se sociálním prostředím v rodině a se sociálním prostředím v širším slova smyslu.³

Všimněme si rozvrstvení studentů podle délky samostatného studia (v hodinách denně):

1. Do tří hodin denně studuje 141 studentů (34 %),
2. tři až čtyři hodiny denně 122 studentů (26,4 %),
3. čtyři až pět hodin denně 119 studentů (25 %),
4. šest a více hodin denně uvádí 81 studentů (18,2 %).

Studenti s nejkratší dobou samostatného studia se jeví jako nejaktivnější v zájmové činnosti. Mnohem více navštěvují koncerty, divadla, výstavy a provozují aktivní hudbu. Statisticky významně více sledují i televizní pořady, sportovní utkání, a navštěvují taneční zábavy. Tato skupina studuje s relativně nejmenší námahou a má nejširší a nejintenzivnější (měřeno v hodinách měsíčně) kulturní zájmy.

Skupina studentů, kteří uvedli, že studují tři až čtyři hodiny denně, má kulturní a spo-

lečenské zájmy poněkud užší než skupina předchozí a intenzita, s níž se jim věnuje, je slabší. Tito studenti se více věnují četbě, sledování televize, poslechu rozhlasu, návštěvám výstav a sportovním utkáním. Opomíjeno je zvláště divadlo, aktivní provozování hudby a společenský tanec. Stejně intenzivně jako skupina předchozí se tito studenti věnují aktivní i pasivní (jako diváci) sportovní činnosti.

U studentů s délkou studia čtyři až pět hodin denně dochází k výraznému zhoršení v intenzitě i šíři kulturních zájmů. Navštěvují statisticky významně více jen divadla a výstavy. Opomíjen je poslech rozhlasu, sledování televize, návštěva koncertů, aktivní provozování hudby, společenský tanec, návštěva sportovních utkání a zvláště aktivní sport. Nepatrně více než průměr se věnují četbě, návštěvě kina a poslechu gramofonových desek. Skupina těchto studentů studuje s vynaložením velkého množství času a přesto se v ní vyskytuje více studentů s horším a zvláště nejhorším prospěchem.

Šíře zájmů u skupiny s nejdelší dobou samostatného studia je ještě užší než u skupiny předchozí. Tito studenti se statisticky významně více věnují jen aktivnímu sportu. Nepatrně více než průměr uvedli i četbu a poslech rozhlasu. Významně je opomíjeno divadlo, výstavy, televize a dále i kino, koncerty, aktivní provozování hudby i tanec. Tato skupina studuje s vynaložením relativně nejdelší doby na individuální studium, a na zájmovou kulturní a společenskou činnost zřejmě těmto studentům nezbývá dostatek času. (Je rovněž možné, že o tento druh činnosti nemají zájem.)

Jaký je vztah mezi průměrným prospěchem a zájmovou činností studentů? Studenti s nejlepším průměrným prospěchem (1,0—1,5) vykazují nejširší a nejintenzivnější zájmovou činnost. Více než ostatní uvedli četbu beletrie a časopisů, poslech rozhlasu, sledování televizních pořadů, koncertů, poslech reprodukcované hudby a provozování aktivní hudby. (Mezi těmito studenty je více těch, kteří studují méně než čtyři hodiny denně, a více studentů původu „ostatního“, z prostředí inteligence a zvláště z lékařského prostředí.)

U skupiny studentů s prospěchem 1,6 až 2,0 dochází k velkému zúžení zájmové činnosti. Tito studenti navštěvují statisticky významně více jen výstavy, dále více než průměr sledují televizní programy, divadla a provozují aktivní hudbu. Ostatní zájmy jsou opomíjeny. (Mezi těmito studenty je významně více těch, kteří studují s největším vynaložením času na individuální studium. Je zde rovněž více studentů z prostředí dělnického a rolnického.)

U studentů s prospěchem 2,1 až 2,5 se objevuje opět vzestup šíře a intenzity zájmové činnosti: více se věnují četbě, sledování roz-

³ Sociální prostředí v širším slova smyslu:

a) rodinné prostředí (vzdělání a zaměstnání rodičů, materiální zabezpečení rodiny, způsob výchovy dětí),
b) místo bydliště (velikost lokality, sociální slo-

žení obyvatelstva apod.), geografické prostředí,

c) předchozí vzdělání — typ střední školy, předchozí zaměstnání před vstupem na vysokou školu.

hlasových a televizních pořadů, návštěvě kin a divadel i aktivní sportovní činnosti. (Je zde více studentů s tří až čtyřhodinovým individuálním studiem a s čtyř až pětihodinovým studiem. V této skupině jsou zastoupeni více studenti z prostředí inteligence a z rodin úřednicko-zaměstnaneckých.

Studenti s nejhorším studijním prospěchem mají ze všech studentů nejužší kulturní a společenské zájmy. Studenti s tímto prospěchem více navštěvují koncerty a taneční zábavy a věnují se pasivní i aktivní sportovní činnosti. Ostatní zájmy jsou opomíjeny. (Mezi těmito studenty je více těch, kteří uvedli, že studují čtyři až pět hodin týdně. Závislost mezi původem a prospěchem v této skupině je nulová.) Můžeme soudit, že je zde více studentů, kteří studují s relativně značným vynaložením času, ale vynaložené úsilí neodpovídá studijním výsledkům. Menší schopnost ke studiu zde souvisí s velmi omezenou zájmovou činností.

Vztahům mezi prospěchem a zájmovou činností odpovídá i skutečnost, zda studenti skládají příslušné zkoušky v řádném termínu. Ze 463 sledovaných studentů má 239 (51,6 %) složený zkoušky v termínu a 224 (48,4 %) má termíny opravné. Studenti, kteří mají složený zkoušky v řádném termínu, jsou mnohem aktivnější v zájmové činnosti než studenti s termíny opravnými.

Z rozboru zájmové činnosti, způsobu studia a studijních výsledků vyplývá, že existuje v podstatě několik typů studentů:⁴

- a) Nadaní studenti, kteří studují poměrně snadno, s relativně nejmenším vynaložením času (nemusí ovšem jít o malou intenzitu studia) a dosahují přesto nejlepších studijních výsledků. Tito studenti vykazují nejširší a nejintenzivnější zájmovou činnost, ve které nejsou opomíjeny relativně náročné kulturní oblasti.⁵
- b) Méně nadaní studenti, kteří studují se značnou námahou (šest a více hodin denně), mají dobrou studijní morálku a dosahují velmi dobrých výsledků ve studiu (průměrný prospěch 1,6 až 2,0). Jejich zájmová oblast je značně úzká, i když v ní nechybějí náročnější kulturní zájmy.
- c) Studenti, kteří studují s menším vynaložením času než předchozí skupina (tři až čtyři a čtyři až pět hodin denně), dosahují středních výsledků ve studiu (průměr 2,1 až 2,5), ale mají poměrně širokou oblast zájmů. Podle intenzity zájmové činnosti je můžeme řadit ihned za studenty nadané, kteří dosahují nejlepších studijních výsledků.

d) Nejméně schopní studenti, kteří studují s velkou námahou (s vynaložením velkého množství času na individuální studium), ale dosahují přesto nejhorších studijních výsledků. Kulturní a společenské zájmy této skupiny jsou nejužší a inklinují k méně náročným oblastem⁶ a k pasivní i aktivní sportovní činnosti.

2. Zájmová činnost mužů a žen

Sledovali jsme dále, jaký je vztah mezi zájmovou oblastí mužů a žen. Potvrdili jsme si náš předpoklad, že mezi muži a ženami ve využívání mimostudijního času je významný rozdíl. Přes různé vlivy, které působí na zájmovou činnost (sociální původ, místo bydliště, prospěch na vysoké škole atd.), se ukazuje, že to, jak využívají muži a ženy svůj volný čas, je s velkou pravděpodobností ovlivněno jejich pohlavím.⁷ Otázkou — kterou by bylo třeba zkoumat speciálními průzkumy — zůstává, čím je tento rozdíl determinován, zda je to převážně rozdílný způsob výchovy mužů a žen, či zda tu působí silnější faktory psychické a mentální. Zkoumáme-li, jaký druh zájmové činnosti převládá u mužů a u žen, zjistíme, že u mužů je to v prvé řadě oblast sportovních zájmů, dále v menších časových rozmezích četba a poslech rozhlasu; muži více opomíjejí divadlo, koncerty, výstavy a poslech reprodukcí hudby. U žen je tomu naopak.

3. Sociální původ studentů⁸

Výsledky našeho průzkumu do jisté míry vedou k ověření hypotézy, že sociální prostředí, ve kterém student žije, nebo ze kterého přichází na vysokou školu, ovlivňuje šíři a intenzitu kulturních a společenských zájmů. Největší aktivitu v této činnosti projevují studenti z prostředí inteligence. Poněkud méně času věnují kulturní a zájmové činnosti studenti původu „ostatního“ a nejmenší aktivitu můžeme pozorovat u studentů z prostředí dělnického a rolnického. Hypotéza o vlivu sociálního prostředí na výběr zájmové činnosti se ověřuje i v tom, jaký druh zájmové činnosti si vybírají studenti podle sociálního původu.

4. Velikost místa bydliště a způsob ubytování během studia na vysoké škole

Naším průzkumem jsme si rovněž ověřili, že pro výběr a intenzitu sledované zájmové

⁴ Uvedené typy studentů jsou ilustrací zjištěných statisticky významných tendencí.

⁵ V našem případě považujeme za relativně náročné kulturní oblasti např. divadlo, výstavy, aktivní provozování hudby.

⁶ Méně náročné zájmy: tanec, televize, rozhlas.

⁷ Na rozdíly ve využívání volného času u mužů a u žen ukazují výsledky různých průzkumů, zveřejněné v podobě článků a publikací: Závěrečná výzkumná zpráva *Orientační průzkum některých zájmů studentů středních škol a jejich názorů na politicko-výchovnou práci ČSM* (M. Jirková, L. Šobotka) — uloženo na katedře filosofie a sociologie FVL UK; O. Nahodil, E. Turčínová-Davidová, Kul-

turní zájmy a potřeby mládeže — výzkumná zpráva, Osvětový ústav, Praha; J. Čihovský, cit. literatura; V. Vyhřídál, *K otázce volného času mládeže*, in: Sborník Aktuální problémy sociologie mládeže, Ostrava 1965; K. Mácha, *mladá generace známá i neznámá*, Praha 1966; K. Witkowski, *Způsoby využívání volného času mezi polskou mládeží v malém průmyslovém centru*, tamtéž.

⁸ Sociální původ je charakterizován v našem průzkumu především těmito znaky: vzdělání otce a matky a zaměstnání otce a matky. Širším pojmem vzhledem k sociálnímu původu je pojem sociální prostředí.

činnosti má velký význam velikost místa, odkud student pochází. Zjištěné statistické tendence ukazují, že vliv na intenzivnější kulturní zájmy mají větší města (nad 30 000 obyvatel) a velkoměsta.

Podle našeho předpokladu se tyto tendence promítají i do kulturních a společenských zájmů studentů-kolejáků a studentů bydlících mimo kolej. Studenti bydlící v koleji pocházejí většinou z míst menších než Praha. Ukázalo se, že je skutečně značný rozdíl mezi tím, jakou aktivitu projevují v zájmové činnosti studenti ubytovaní v koleji a studenti bydlící mimo kolej. Studenti ubytovaní mimo kolej mají mnohem širší a intenzivnější kulturní a sportovní zájmy než studenti z koleje. Zájmová oblast nekolejáků zahrnuje více relativně náročných kulturních činností (divadlo, koncerty, výstavy, aktivní provozování hudby), kdežto u studentů bydlících v koleji je tomu naopak. Příčiny menší intenzity i širší zájmové činnosti nemůžeme pravděpodobně hledat jen ve způsobu ubytování, ale působí zde i jiné vlivy. Studenti ubytovaní v koleji přicházejí většinou z menších míst, je mezi nimi daleko více studentů z prostředí dělnického a rolnického a studentů s relativně horším a nejhorším prospěchem. Samotné prostředí a ubytování v koleji, i když zdaleka není nevhodnější a neoptimálnější pro studium i zájmovou činnost, zřejmě nedeterminuje tuto pasivitu kolejáků tak silně jako vlivy předcházející (zvláště uvádíme-li, že jde o studenty prvních ročníků).

5. Výše kapesného a kulturní a společenské zájmy studentů

Zajímalo nás, jakou finanční částkou studenti disponují v průměru měsíčně (kromě částky kryjící výdaje na ubytování, stravování, ošacení, učební pomůcky a jiné základní výdaje) a zda určitá výše této částky významně souvisí s intenzitou a šíří zájmové činnosti. Zjistili jsme, že širší a intenzitnější zájmové činnosti není přímo závislá na výši kapesného, kterým student disponuje. Dobře nebo nadměrně finanční zajištění pravděpodobně samo o sobě nedává studentům podněty k tomu, aby se kulturně a společensky intenzivněji vyžívali. Nacházíme naopak tendenci k zužování zájmové oblasti s růstem finanční částky (zvláště od částky 150 korun měsíčně výše).

6. Závěr I

U sledované skupiny jsme si ověřili, že k nejširší a nejintenzivnější zájmové činnosti přispívá, pochází-li student z příznivějšího sociálního prostředí (v rodině), absolvoval-li střední všeobecně vzdělávací školu, žil-li převážně ve větším městě nebo ve velkoměstě, nebydlí-li v koleji, má-li nejlepší průměrný prospěch během prvního ročníku

a složil-li zkoušky v řádném termínu. Rozsah a intenzitu zájmové činnosti negativně ovlivňují nepříznivé sociální podmínky v rodině, absolvování jiné než střední všeobecně vzdělávací školy, a dále pochází-li student z míst majících méně než 30 000 obyvatel, bydlí-li během studia v koleji, studuje-li s relativně nejhorším průměrným prospěchem (2,6 a horší) a má-li opravné zkušební termíny.

Naším průzkumem jsme si ověřili, že neexistuje jednotný univerzální typ studenta — v našem případě studenta prvního ročníku. Rozlišení a vytvoření typů vysokoškolských studentů podle rozsahu a kvality zájmové činnosti je značně složité. Z našeho materiálu můžeme hypoteticky usuzovat, že vzhledem ke sledovaným kulturním a společenským zájmům existují následující tři relativně vyhraněné typy studentů: 1. typ sportovní a nesportovní, 2. typ, který inklinuje spíše k náročnějším zájmům, 3. typ, který opomíjí zájmy relativně náročné.

7. Závěr II

Problematika volného času studentů prvních ročníků vysokých škol je speciální záležitostí právě proto, že studenti přicházejí z různých sociálních prostředí, z různých typů středních škol nebo pracovišť atd. do odlišného prostředí vysoké školy. Vysokoškolské studium klade jiné nároky na rytmus pracovního i odpočinkového času studentů. Liší se od výuky na střední škole: klade důraz na individuální studium a předpokládá větší samostatnost a odpovědnost při disponování časem. Jsou taková období během studijního roku, kdy u studenta nelze hovořit o volném čase, a naopak zase taková, kdy disponuje svým časem zdánlivě neomezeně (zkouškové a mimozkouškové období, prázdniny apod.). Problematika volného času vysokoškoláků je rovněž komplikována tím, jaký obor studují. V mnohých oborech je určitá zájmová činnost ve skutečnosti prodloužením studijní činnosti — například v některých humanitních oborech četba umělecké literatury, poslech hudby, návštěva výstav apod. Naopak na jiných typech vysokých škol může být taková činnost spíše oddechovou záležitostí.⁹ Proto nemůžeme hovořit o volném čase vysokoškolského studenta vůbec, ale musíme nutně přihlížet i k typu školy a k oboru, který student studuje.

Zkušenosti pedagogové poukazují na to, že student v prvním semestru zpravidla málo studuje. Je to způsobeno zřejmě tím, že vysokoškolské studium vyžaduje jiný systém studia než studium středoškolské a že si studenti musí neoptimálnější způsob studia teprve hledat. Působí zde rovněž skutečnost, že se student „vžívá“ do způsobu života na vysoké škole vůbec. U studentů bydlících v koleji je problém ještě složitější, protože jsou vytrženi z rodinného prostředí, z pro-

⁹ S typem školy a s oborem těsně souvisí zájmy a činnosti, které přispívají k vytváření odborného profilu studenta. Dále jde o činnosti a zájmy, které

mají specifický význam pro vytváření intelektuálního profilu studentů, kde souvislost s odborným zaměřením je daleko zprostitkovatější a volnější.

středí původního bydliště atd., a musí se přizpůsobovat kolektivnímu spoluzítí v koleji a velkoměstskému prostředí. Jsou nuceni nejen se v novém prostředí orientovat, ale také převzít a vstřebat mnoho návyků a způsob života tohoto prostředí. Proces adaptace studenta na vysoké škole je značně složitý, je silně ovlivňován sociálními podmínkami, ve kterých student dosud žil a žije, psychickými i mentálními předpoklady apod.

S adaptací studenta na vysoké škole úzce souvisí i otázka kvality a intenzity studia.¹⁰ Dosavadní systém vysokoškolského studia neutil studenta intenzivně studovat, zvláště studenta nadaného, protože pedagogický proces byl zaměřen spíše na studenty průměrné. Systém studia umožňoval vystudovat i studentům málo nadaným a studenty vynikající nepovzbuzoval.

Adaptace studenta na vysoké škole zahrnuje složitou škálu změn ve stylu jeho života. Student přicházející na vysokou školu si s sebou přináší souhrn představ a názorů, které se mnohdy liší od názorů a představ, s nimiž se setkává v prostředí vysoké školy či v koleji. Sřetávání původních názorů s názory a skutečností nového prostředí narušuje mnohdy ideální představy studentů o studiu na vysoké škole, v příslušném oboru atd., a je v některých případech zdrojem negativních psychických a studijních situací. Tyto konfliktní situace mohou vyvolat nezájem o studium a nechuť ke studovanému oboru, negativně ovlivnit studijní výsledky a být i jednou z příčin přerušení studia.

Součástí procesu přizpůsobování studenta novému životnímu prostředí je změna dosavadního režimu dne. Ne všichni studenti dovedou využívat čas efektivně. Ověřili jsme si, že existují rozdíly v životním rytmu různých skupin studentů.¹¹ Jiný režim dne mají studenti ubytovaní v koleji, jiní studenti bydlic mimo kolej a dojíždějící. Rovněž je rozdíl mezi režimem dne u mužů a u žen.

V našem průzkumu nás především zajímalo, jak se studenti věnují určitým kulturním a společenským zájmům. Proto jsme se zabývali způsobem samostatného studia a prospěchem především ve vztahu k této zájmo-

vé činnosti. Mezi některými pedagogy se dosud traduje názor, že čím více času student věnuje studiu, tím jsou jeho studijní výsledky lepší. Výsledky našeho průzkumu však tento názor nepotvrzují. U sledované skupiny studentů nejsou studijní výsledky přímo úměrné délce samostatného studia. Rovněž se neověřuje hypotéza, že nejintenzivnější kulturní a sportovní zájmy nutně souvisejí se špatným prospěchem.

Podle intenzity a druhu zájmové činnosti se nám ve zkoumané skupině vyděluje v podstatě několik podskupin studentů. Mezi těmito podskupinami však nejsou ostré hranice. U námi konstruovaných typů jde spíše o ilustraci zjištěných statistických tendencí.

1. *typ:* Řadí se k němu studenti zabývající se ve větší míře sportovní činností. K tomuto typu patří většinou studenti s nehoršími studijními výsledky, studenti ubytovaní mimo kolej a studenti původu „ostatního“; rovněž více sportují muži než ženy.

2. *typ:* K tomuto typu můžeme řadit studenty, kteří inklinují k relativně náročným kulturním a společenským zájmům; zájmová činnost je u nich nejširší a nejintenzivnější. Patří sem většinou studenti s nejlepšími a středními studijními výsledky, studenti ubytovaní mimo kolej a studenti z prostředí inteligence. Širší a intenzivnější kulturní činnost nacházíme také více u žen.

3. *typ:* Je to typ s nejužší, málo intenzivní zájmovou činností, který inklinuje k méně náročným zájmům. K tomuto poslednímu typu se řadí ponejvíce studenti ubytovaní v koleji, studenti z prostředí dělnického a rolnického, studenti s nehorším průměrným prospěchem a část studentů s lepšími studijními výsledky (1,6 až 2,0), kteří však věnují samostatnému studiu relativně nejdelší dobu.

Z našich výsledků můžeme (do jisté míry) vyvodit, že převážně globalizující pojetí studentů a speciálně vysokoškoláků není zcela správné, protože opomíjí některé velmi důležité difference, které se projevují nejen ve výsledcích studia, ale i v celkovém stylu života.¹²

¹⁰ Studijní výkon je vhodným a významným indikátorem procesu adaptace studenta v prostředí vysoké školy.

¹¹ Viz výzkumnou zprávu *K problematice politické angažovanosti a zájmové činnosti vysokoškolských studentů* (M. Jirková, L. Sobotka, L. Brokl, Z. Šafář), uloženou na katedře filosofie a sociologie FVL UK, kap. I., odd. C, s. 18n.

¹² Na diferenciaci zájmů studentů – středoškoláků v posledním roce studia ukazuje průzkum realizovaný na katedře DHM FVL UK (bylo sledováno 690 studentů na jednom pražském obvodě). Vidíme, že diferenciace studentů (podle prospěchu, kulturních zájmů apod.) statisticky významně souvisí se sociálním prostředím, ze kterého student na vysokou školu přichází. Předchozí relativně krátké období studia na střední škole i krátký pobyt na škole vysoké nepřispěly patrně výrazně k odstranění těchto rozdílů. Ukazuje se (např. ve výzkumu o prospěchu studentů FVL UK ve vyšších ročnících), že i ve vyšších ročnících má výchozí sociální prostředí v některých aspektech velký význam pro vytváření odborného a zřejmý i intelektuálního profilu studenta. Výzkum těchto otázek je velmi důležitý pro zhodnocení procesu středoškolské i vysokoškolské

ské přípravy jedince na určitou socioprofesionální roli, zvláště pokud jde o integrující úlohu školy jako sociální instituce, která má mimo jiné čelit různorodým nežádoucím společenským vlivům narušujícím přípravu dobrých odborníků – příslušníků sociální skupiny inteligence – s určitou odbornou, kulturní a morální úrovní. (Viz projekt výzkumu vysokoškoláků, Ústav sociálně politických věd UK v Praze.)

Hodnocením globalizujícího a diferencujícího přístupu k mládeži jako sociální skupině se zabývá např. M. Kubičková ve stati *Mládež v industriální společnosti*, in: sborník *Sociologie mládeže*, Sociálně akademie, Praha 1967. Autorka ukazuje, že globalizující přístup (v našem případě jde o dílčí podskupinu vysokoškolských studentů) je oprávněný v případě, chceme-li postihnout nejobecnější rysy a vztahy, chceme-li zkoumat mládež (v našem případě studentstvo) jako celek. Diferencující přístup si naopak všímá skupinových rozdílů v postojích, cílech, zájmech a chování příslušníků sociální skupiny. Oba přístupy jsou metodicky oprávněné jen tehdy – jak správně autorka uvádí –, jsme-li si vědomi jejich vzájemné návaznosti.

Literatura:

1. D. Cahová, *Mládež a generace v dynamické struktuře společnosti*, Brno 1967.
2. J. Čihovský, *Některé poznatky z výzkumu volného času na středních odborných školách*, in: *Problémy výzkumu osobnosti vysokoškolského studenta*, Olomouc 1966.
3. O. Bakoš, *Výzkum záujmů bratislavské mládeže*, výzkumná zpráva Sociologické společnosti při SAV, Bratislava.
4. R. Dyoniziak, *Młodzieżowa „podkultura“*, Varšava 1965.
5. B. Filipecová, *Člověk, práce, volný čas*, in: *Sociologický časopis* 1965, 1, 4.
6. F. Kahuda, *Sociální adaptace mládeže*, Praha 1966.
7. K. Mácha, *Mladá generace známá i neznámá. Fakta, názory, analýzy*, Praha 1966.
8. O. Nahodil, E. Turčinová-Davidová, *Kulturní zájmy a potřeby mládeže*, výzkumná zpráva, Osvětový ústav, Praha 1964.

Marie Jirková, Ladislav M. Sobotka

Socialismus a demokracie

Ve dnech 26.—28. února t. r. uspořádaly redakce jugoslávských revuí *Teorija in praksa* a *Socijalizam* v Lublani mezinárodní kolokvium na téma *Socialismus a demokracie*. Pořadatelé pozvali zástupce všech hlavních marxistických společenských vědních časopisů východní i západní Evropy (celkem přes sedmdesát redakcí), ve faktické účasti se však promítla současná celková situace v socialistickém hnutí: nakonec pracovníci devíti jugoslávských časopisů přivítali reprezentanty příslušných redakcí rumunských a československých a představitele některých marxistických revuí z Itálie, NSR a Anglie. Za Československo se kolokvia zúčastnily delegace *Filosofického časopisu českého i slovenského*, *Nové Mysli*, *Sociologického časopisu*, *bratislavské Sociologie* a *Kulturného života*.

Třídenní jednání bylo zaměřeno jako spíše neformální diskuse ke třem problémovým okruhům: *Socialismus a přímá demokracie*, *Politický systém v socialistické zemi*, *Úloha komunistické strany a ostatních pokrokových sil v boji za socialismus*. Účastníci měli přitom k dispozici na dvacet referátů, které byly písemně předloženy před zahájením kolokvia a organizátory pohotově přeloženy do světových jazyků. Přesto, že se tyto texty už nepřednášely, jednání se pochopitelně úplně nevyhnulo určitému sledu monologů; zároveň se však zřetelně podařilo dát průchod také víceméně bezprostřední, věcné a podnětné výměně názorů na hlavní diskutované otázky. Za tuto už tradičně tvořivou, otevřenou a přitom více než srdečnou atmosféru musí zahraniční účastníci jugoslávským hostitelům opětovně vzdát nejupřímnější poděkování.

K vlastní obsahové stránce kolokvia se podrobně vrátíme, jakmile budou k dispozici autorizované texty diskusních příspěvků.

Irena Dubská

Výzkum úrovně, kandidátských disertačních prací z oblasti společenských věd

Z pověření prezidia ČSAV provedl v roce 1966 a částečně i v roce 1967 Ústav plánování vědy výzkum úrovně kandidátských disertačních prací z oblasti společenských věd. Za splnění úkolu odpovídal v prezidiu jeho

člen, akademik Jan Filip, který zřídil po dohodě s Ústavem plánování vědy pracovní skupinu složenou z představitelů jednotlivých vědních skupin, resp. oborů z oblasti společenských věd. Členy této skupiny byli: doc. dr. František Daneš, doc. dr. Jaroslav Jiránek, doc. dr. Jaromír Kopecký, člen korespondent Pavel Oliva, prof. dr. Jaroslav Pešina, akademik Jaroslav Průšek, prof. dr. Jindřich Srovnal, člen korespondent František Štajr, doc. inž. Karel Štrégl, prof. dr. Vladimír Tardy a tajemnice skupiny dr. M. Lauschmannová z Ústavu plánování vědy.

Pracovní skupina přímo neprováděla hodnocení úrovně disertačních prací; jejím úkolem bylo projednat a dohodnout všechny otázky důležité pro splnění úkolu, tj. rozsah a způsob výběru vzorku, metodu hodnocení, postup výzkumu, zpracování jeho výsledků a formulaci závěrů. Úkolem jednotlivých členů skupiny pak bylo doporučit posuzovatele disertačních prací.

Tabulka 1

Počet kandidátských disertačních prací hodnocených v rámci úkolu		% z příslušné skupiny věd
Celkem	165	11,1
Historické vědy Z toho:	27	10
archeologie	8	
historie	10	
etnografie a folkloristika	6	
orientalistika	3	
Filosofické vědy	15	10
Ekonomické vědy	40	9,5
Vědy o státu a právu	12	12,9
Vědy o umění Z toho:	30	10
literární věda	15	
dějiny a teorie výtvarného umění	10	
dějiny a teorie hudby (včetně prací z estetiky)	5	
Pedagogické vědy (bez teorie tělesné výchovy)	15	17
Psychologické vědy	10	20
Jazykovéda	16	10

K výzkumu přistoupil Ústav plánování vědy po určitých zkušenostech, získaných při sondážním průzkumu úrovně kandidátských disertačních prací z oblastí věd přírodních a technických.¹ Mutatis mutandis bylo využito metodických zásad uplatněných při průzkumu, tj. zásad pro výběr vzorku a způsob posouzení, avšak pro posouzení prací byla stanovena kritéria odlišná od kritérií použitých při posuzování prací přírodovědných a technických.

Výběr, rozsah a charakteristika vzorku

Vzorek byl vybrán z ústřední evidence udělených vědeckých hodností Státní komise pro vědecké hodnosti, a to vědeckých hodností kandidáta věd, udělených od roku 1954, kdy začaly být vědecké hodnosti v dnešním slova smyslu udělovány, do konce roku 1964, tedy do doby, ve které při zahájení výzkumu byly již spolehlivé statistické údaje o počtu udělených hodností v jednotlivých vědních skupinách. Záměrem totiž bylo vybrat takový počet prací z každé skupiny věd, které se v oblasti společenských věd vyskytují, aby vzorek byl pokud možno reprezentativní. Ve snaze docílit diferencovaný pohled na jednotlivé skupiny věd, sdružené v oblasti věd společenských, bylo třeba provést jemnější členění, než jaké skýtala evidence udělených vědeckých hodností SKVH — členění, které odpovídá uspořádání vědních disciplín v rámci jednotlivých vědeckých kolegií ČSAV.

Konečné rozčlenění vzorku ukazuje tabulka 1.

Z členění vzorku je patrné, že nebylo všude dosaženo reprezentativnosti vzorku — tj. tam, kde vzorek nedosahuje 10 %, resp. obsahuje pouze 10 % obhájených prací, takže ve zmíněných případech můžeme mluvit spíše o hloubkové sondáži než o reprezentativním výzkumu. Tato nezamýšlená skutečnost je důsledkem neobyčejných potíží, s nimiž bylo spojeno opatřování disertačních prací, vybraných z ústřední evidence původně v rozsahu podstatně větším. Hlavní příčinou potíží byly nepořádky ve fondu kandidátských disertačních prací uložených v Universitní knihovně ještě před rokem 1964 a ztráty některých kandidátských prací v souvislosti se zrušením nebo reorganizací vysokých škol.

Metoda hodnocení disertačních prací

V rámci daných časových a ekonomických možností bylo 165 kandidátských disertačních prací zhodnoceno 71 náležitě kvalifikovanými posuzovateli (1 akademik, 3 členové-korespondenti ČSAV, 14 vysokoškolských profesorů, 34 docentů, 2 odborní asistenti, 17 vedoucích a samostatných vědeckých pracovníků), kteří nebyli v konkrétních disertačních pracích angažováni ani jako oponenti, ani jako školitelé. Práce jim byly předloženy anonymně, tj. v takové adjustaci, že nebylo patrné jméno autora. Snaha dát posuzovateli větší počet prací v zájmu snazšího srovnání

Tabulka 2.

<i>Kritéria</i>	<i>Blížeší pokyn pro posuzovatele</i>
a) Profesionální úroveň práce	— Z toho hlediska vzít v úvahu znalost příslušné odborné literatury na světové úrovni, s přihlédnutím k době, kdy práce byla zpracovávána, a kritický přístup autorů k literatuře; posoudit zvládnutí odborné metodiky, tj. aparát, pojmovou přesnost, znalost terminologie, způsob podání, formulace a díkce.
b) Formulace a volba vymezení tématu	— Posoudit závažnost tématu z hlediska disciplíny a z hlediska společenského, určit převažující charakter práce a zvážit přiměřenost tématu silám kandidáta a jeho zvládnutí tématu.
c) Způsob zpracování	— Hodnotit logickou výstavbu práce, proporce práce, její vyváženost a vnitřní proporce, formulace závěrů a jejich průkaznost, zvládnutí materiálu, způsob jeho využití a jeho interpretace.
d) Přínos nových poznatků	— Posuzovat z hlediska obohacení vědního oboru, užitečnosti pro společenskou praxi, resp. významu v obojím směru.
e) Celkové zhodnocení	— Vyjádřit konečné zhodnocení z hlediska zákonných požadavků na autora kandidátské disertační práce, který musí prokázat způsobilost k tvůrčí práci řešením vědeckého úkolu a tak osvědčit, že ovládá vědecké metody, má hluboké teoretické znalosti a přinesl nové poznatky.

úrovně byla realizována celkem v 67 % případů.

Práce byly hodnoceny podle pevně stanovených kritérií, a to jednak přiznáním počtu bodů od 1 do 5 (5 bodů přiznáno práci vynikající, 4 body práci nadprůměrné, 3 body práci průměrné, 2 body práci podprůměrné, avšak v mezích normy, a 1 bod práci nejnižší úrovně, která by neměla při obhajobě vůbec projít), a to diferencovaně podle jednotlivých kritérií a celkově, jednak slovní charakteristikou práce, jejích kladů a nedostatků. Kritéria byla stanovena tak, jak je uvedeno v tabulce 2.

Posuzovatelé se neobyčejně těžce získávali; nebylo to pro jejich neochotu, ale měli tak

přetížené pracovní plány, že často jen stěží mohli převzít další pracovní závazky. Tato jejich přílišná zaměstnanost, závazky v zahraničí, ba i nepředvídané nemoci jednak zdržely výzkum tak, že nebylo možné zpracovat výsledky před koncem roku 1966, jak bylo původně požadováno, jednak znemožnily provést — alespoň zkusmo — kontrolu křížovým testem, která byla namátkově provedena při posuzování disertačních prací z oblasti lékařských věd.² I když před zahájením hodnocení prací byli posuzovatelé instruováni na zvláštních společných schůzkách o principech hodnocení a i když byla vyvinuta snaha sjednotit představu o průměrné úrovni disertace, bylo třeba počítat s tím, že při

Tabulka 3: Průměry dosažené při hodnocení přiznáním bodů

Skupina věd a vědních oborů	Průměry dosažené při hodnocení body podle kritérií				
	Profesio- nální úroveň práce	Volba a vymezení tématu	Způsob zpracování	Přínos nových poznatků	Celkové hodnocení
Historické vědy					
archeologie	3,9	3,6	3,4	3,4	3,7
historie	2,7	2,9	2,8	2,4	2,8
orientalistika	4	4	4	3,7	4,3
etnografie a folkloristika	3,8	3,8	3,1	3,3	3,3
Filosofické vědy	3,1	3	2,6	2,6	2,9
Ekonomické vědy	3,4	3,2	3,1	3	3,1
Vědy o státu a právu	3,6	4	3,6	3,2	3,6
Vědy o umění					
literární věda	3,4	3,4	3,8	3,5	3,1
dějiny a teorie výtvarných umění	3,3	3,1	2,9	3	3
dějiny a teorie hudby	3,8	3,6	3,6	3	4,2
Pedagogické vědy	2,7	2,5	2,3	2,2	2,8
Psychologické vědy	3,8	3,9	3,4	3,2	3,6
Jazykověda	3,6	3,9	3,5	3,4	3,9

¹ Viz časopis Vesmír č. 10/1966, K otázkám výchovy vědeckých pracovníků.

² Viz Zprávu o výsledcích 3. etapy výzkumu efektivnosti dosavadních forem výchovy vědeckých pracovníků, tj. o výzkumu úrovně kandidátských disertačních prací ze skupiny věd lékařských, veterinárních a zemědělských, s. 5, ÚPV 1966.

... K ověření rozptýlu posuzovatelovy chyby byl proveden pokus s křížovým posouzením devíti prací lékařských, jež posoudilo osm různých posuzovatelů a které byly dány k dalšímu posouzení dvěma paralelním posuzovateli, působícím t. č. jako experti ve Světové zdravotnické organizaci v Ženevě. Volba těchto posuzovatelů sledovala mimo

jiné záměr podrobit práce, vybrané ke křížovému posouzení, hodnocení odborníky, kteří t. č. neposuzují problémy jen z lokálního hlediska. Posuzovatelé českoslovenští i ženevští pracovali izolovaně, aniž věděli, že práce jim svěřené jsou posuzovány ještě jiným odborníkem. Křížové hodnocení dopadlo nad očekávání uspokojivě. Z devíti prací velmi různé úrovně byly tři práce ohodnoceny naprosto stejným počtem bodů posuzovateli domácími i ženevskými. U zbývajících šesti prací se rozcházele hodnocení pouze o jeden bod, vždy ve stejných polohách, tj. oba paralelní posuzovatelé hodnotili práce jako nadprůměrné nebo podprůměrné, přičemž ženevští posuzovatelé byli skeptičtější.

tak velkém souboru posuzovatelů mohlo dojít k určitému rozptylu hodnotících stanovisek. Nebylo by proto na místě pokládat výsledky hodnocení body za výsledky naprosto přesné a objektivní. Užitá metoda však může celkem spolehlivě naznačit, v jakých proporcích jsou v zúčastněných vědních oborech zastoupeny práce zcela nevyhovující (bez základních prvků nepostradatelných pro vědeckou práci) a práce vynikající vysoce nad úroveň průměru, a dále, které jsou hlavní nedostatky disertačních prací, vyskytující se obecně v jednotlivých oborech.

Postoj posuzovatelů lze označit za vcelku

seriózní. Jen v jediném případě v oblasti filosofických věd přesunul posuzovatel po několika urgencích hodnocení na jiného pracovníka v ústavu. Všichni ostatní splnili úkol vždy osobně, s pozoruhodným pochopením, někde s opravdovým zaujetím pro úkol. Vedle rozboru přesahujícího často pouhou charakteristiku kladů a nedostatků sdělovali posuzovatelé i své osobní zkušenosti, názory a často i náměty, jak vytvořit podmínky pro zlepšování úrovně disertačních prací i kandidátského řízení. Obecně lze říci, že jejich postoj byl charakterizován spíše shovívavostí než přísnou kritičností.

Tabulka 4: Souhrnný přehled o výsledku hodnocení přiznáním bodů

Skupiny věd (oborů) Počet hodnocených prací	Počet prací hodnocených počtem bodů									
	1		2		3		4		5	
	abs. počet	%	abs. počet	%	abs. počet	%	abs. počet	%	abs. počet	%
Historické vědy										
archeologie										
8 100 %	—		—		2	25	6	75	—	
historie										
10 100 %	1	10	2	20	5	50	2	20	—	
etnografie a folkloristika										
6 100 %	—		1	16,7	2	33,3	3	50	—	
orientalistika										
3 100 %	—		—		—		2	66,6	1	33,4
Filosofické vědy										
15 100 %	3	20	2	13,3	5	33,4	3	20	2	13,3
Ekonomické vědy										
40 100 %	3	7,5	6	15	13	32,5	17	42,5	1	2,5
Vědy o státu a právu										
12 100 %	—		1	8,5	5	41,5	3	25	3	25
Vědy o umění										
literární a divadelní vědy										
15 100 %	—		2	16,4	10	66,6	3	20	—	
dějiny a teorie výtvarného umění										
10 100 %	—		4	40	2	20	4	60	—	
dějiny a teorie hudby										
4 100 %	1	20	—		1	20	1	20	2	40
Pedagogické vědy										
15 100 %	2	13,3	6	40	4	26,6	2	13,3	1	6,8
Psychologické vědy										
10 100 %	—		—		4	40	6	60	—	
Jazykověda										
16 100 %	—		1	7,3	4	25	6	37,5	5	31,2

Rozbor a srovnání výsledků výzkumu

O výsledcích hodnocení prací přiznáním počtu bodů informují tabulky 3 a 4.

V oblasti společenských věd jako celku bylo 35 prací ze 165, tedy cca jedna pětina, shledáno jako práce podprůměrné; z nich 10, tj. cca 6 % z celku, jako práce zcela nevhovující. Tato skutečnost sama o sobě by nebyla ve srovnání s výsledky docilenými ve výzkumu úrovně kandidátských disertačních prací z oblasti věd přírodních a technických zvlášť znepokojující. Z hlediska jednotlivých disciplín, sdružených v oblasti společenských věd, však průzkum ukázal **značné rozdíly v úrovni prací jednotlivých disciplín.**

Přihlédneme-li i k charakteristikám nedostatků prací formulovaným posuzovateli, rozčleňují se zkoumané disertační práce jednak do skupiny oborů, v nichž se práce podprůměrné nevyskytují, resp. práce podprůměrná je úplnou výjimkou (to jsou práce z oborů archeologie, psychologie, orientalistiky, jazykovědy a dějin a teorie hudby), a do skupiny oborů, které často i ve značné míře vykazují práce podprůměrné. Tato skutečnost je nesporně odrazem deformačního působení let padesátých na vývoj některých disciplín; ve vzorku se to projevilo prací z oborů věd filosofických, ekonomických a historických — zejména v oblasti nejnovějších dějin —, z oborů etnografie a folkloristiky, z oborů věd o státu a právu a z některých oborů věd o umění — literární vědy, teorie a dějin výtvarných umění a estetiky. K této příčině přistoupila pak i další závažná okolnost ovlivňující neblaze úroveň prací, tj. slabé teoretické vybavení autorů z hlediska jak problémového, tak metodologického; to se projevilo u některých prací z oboru pedagogických věd, jejichž rozvoj musil v nedávných dobách zdolávat mnohá úskalí. Hodnocení prací z hlediska jednotlivých kritérií přineslo některé zajímavé postřehy:

Téměř ve všech skupinách je *volba a vymezení tématu* na poměrně slušné úrovni, tj. téma bylo voleno správně, ať z hlediska disciplíny samé či z hlediska praxe, často byla zdůrazněna aktuálnost tématu. Nízké hodnocení u historických prací se týká především prací z oblasti dějin dělnického hnutí, prací, které často nebyly výtvorem kvalifikovaných historiků.

Výtěžek dosažený řešením tématu je v podstatě všude hodnocen níže než volba tématu (s nepatrnou výjimkou prací z literární vědy), avšak u některých skupin věd lze mluvit o přínosu, který by měl být respektován. Z důvodů dříve již naznačených vykazovaly malé přínos historické práce z dějin dělnického hnutí a dějin strany, práce pedagogické a filosofické, poslední především z oblasti historického materialismu.

Srovnáme-li výsledky hodnocení *profesionální úrovně práce a způsobu zpracování*, je ve většině případů výše hodnocena profesionální úroveň práce než způsob zpracování, jen u literární vědy je poměr obrácený, u věd o státu a právu je v rovnováze. Je patrné, že zde nelze vyvozovat obecné zá-

věry a že je třeba posoudit situaci v jednotlivých skupinách věd samostatně. Přihlédneme-li však k nedostatkům vytýkaným posuzovateli z hlediska obou kritérií, vidíme, že se připomínky a výtky uplatněné v jednotlivých skupinách věd někde přibližují obecné platnosti. V této souvislosti je možno formulovat některé častěji se vyskytující závažné výtky

a) pokud jde o *práci s literaturou*:

- jednostrannost ve výběru literatury, zpravidla opomíjení literatury západní, resp. malá pozornost k zahraniční literatuře vůbec;
- nedostatečné hodnocení literatury, které tkví jednak v nesamostatnosti kritiky názorů cizích autorů, jednak v kritice „en bloc“ podle příslušnosti autorů do určité politické či ideologické oblasti;

- přílišná důvěra k průkaznosti citací jiných autorů, která se zároveň neopírá o výsledky vlastní analýzy nebo výzkumu;

b) pokud jde o *terminologii oborů*:

- pojmová neujasněnost a terminologická nepřesnost a nevyhraněnost;

c) pokud jde o *práci s prameny*:

- opomíjení původního materiálu;
- nedostatek solidní analýzy pramenů;

d) pokud jde o *teoretický základ a teoretické myšlení*:

- často malá hloubka teoretického základu a v důsledku toho zjednodušování některých velmi složitých otázek;

- disproporce mezi věcnou znalostí, zpravidla vysokou, a teoretickou a koncepční schopností, a v důsledku toho malá pozornost k teoretickému výkladu jevů; z toho vychází jen pilný rozbor nebo klasifikace materiálu bez očekávaných teoretických či metodologických závěrů;

e) pokud jde o *metody*:

- malá snaha o hledání nových metod, resp. o aplikaci metod jiných oborů (mezní disciplíny);

f) pokud jde o *charakter prací*:

- přílišná rozvlácnost a mnohomluvnost, ve které se ztrácejí zajímavé detaily, často i zcela nové pohledy na zkoumané jevy;
- referativní a kompilační charakter práce;
- esejistické a publicistické tendence.

Výsledky hodnocení v těchto kritériích ukázaly celkem jasně, v čem tkvěly *hlavní rysy dobové deformace*. V podstatě byla v těchto pracích zpracovávána témata volená konjunkturálně, často bez ohledu na možnosti skutečného výzkumu nebo rozboru. Zpravidla šlo o obhájení předem daných tezí. Tím se z pracovních hypotéz stala dogmata a ze získaných výsledků pak bylo využito jen toho, co sloužilo k jejich potvrzení.

Vedle hodnocení úrovně prací přiznáním bodů sledovali posuzovatelé také dominující charakter prací a shledali, že práce s charakterem výrazné materiálovým převažovaly ve skupinách věd historických, věd o umění,

věd pedagogických a jazykovědy, práce teoretického charakteru převažovaly v oblasti věd filosofických, ekonomických, věd o státu a právu, kdežto práce ryze kritické se vyskytly jen v nepatrné míře. V oblasti věd psychologických, kdy bylo nutno použít jiného třídění, vyplývajícího z těsného sousedství s vědami přírodními, šlo ve všech případech o práce experimentálního charakteru, s výjimkou jedné práce povahy klinické.

Zvláštní pozornost byla věnována pracím, které vznikly v některé z forem organizované výchovy vědeckých pracovníků, zpravidla v řádné vědecké aspirantuře, výjimečně v externí. Zde však je třeba se v rozboru omezit jen na ty skupiny věd, kde se nám takové práce vyskytly v poměrně dostatečném počtu. Jde o skupiny věd filosofických, ekonomických, věd o státu a právu, věd pedagogických, psychologických a o jazykovědu.

Závěry k aspirantským pracím jsou v každé oblasti v podstatě jiné. Zatímco u disertačních prací skupiny věd o státu a právu, věd psychologických a jazykovědy jsou aspirantské práce hodnoceny výslovně pozitivně, ve skupině věd ekonomických a filosofických je mezi pracemi aspirantskými poměrně mnoho prací podprůměrných, ba i prací hluboce pod normou, tj. hodnocených jedním bodem. Tento jev je velmi pravděpodobně v souvislosti s deformujícím vlivem doby, který se v obou oblastech projevuje.

Výsledky hodnocení z hlediska *vývoje úrovně kandidátských disertačních prací v čase* je obtížné formulovat proto, že disertační práce starší, zejména též dokumentace k jejich obhajobám, byly dostupné jen zčásti. Jen v některých skupinách věd mohl být učiněn pokus o srovnání mezi pracemi obhájenými před rokem 1960 a po tomto roce. Stalo se tak u prací ze skupiny věd ekonomických, filosofických a historických. Výsledek pokusu napovídá, že podprůměrné práce nejsou záležitostí minulosti, a pokud jde o dobovou deformaci, že její důsledky se projevují ještě v disertačních pracích obhájených v letech 1962 a 1963. Třeba též podotknout, že všechny práce hodnocené jedním bodem byly obhájeny po roce 1960. Na druhé straně vyšlo při výzkumu najevo, že v období tzv. dobové deformace vznikly některé práce vysoce kvalitní, dokonce i v disciplínách touto deformací dotčených.

Velmi problematicky se projevila aktivita komisí, před nimiž byly disertační práce obhajovány. Z protokolů o hlasování o deseti pracích, hodnocených jedním bodem, vyšlo totiž najevo, že jen v jediném případě bylo zaujato dvěma hlasy negativní stanovisko. Při obhajobách všech ostatních devíti prací nebyla narušena jednomyslnost kladného hlasování. Patrně se úvaha členů komise opírala o kladně vyznívající oponentské posudky. Přispělo k tomu pravděpodobně též

otupění pozornosti členů komise, plynoucí z jejich příliš časté účasti na obhajobách, a patrně i to, že nedostatečně vážili škodlivé důsledky shovívavosti, ať již chtěné nebo i mimovolné.

Marie Lauschemannová

K semináři „Výuka sociologie na lékařských fakultách“

V poslední době jsme svědky toho, že i na lékařských fakultách je sociologii věnována zvýšená pozornost. Projevuje se to jednak v tom, že sociologie, především obecná sociologie, je integrována do výuky společenských věd, jednak v tom, že je zájem i o různá sociologická šetření v oblasti zdravotnictví (především v oblasti výchovy vysokoškolsky vzdělaných zdravotnických pracovníků).

Je zřejmé, že jak výuka sociologie — obecné i speciální —, tak realizace výzkumů na lékařských fakultách byla podmíněna personálním obsazením kateder a v neposlední řadě i zájmem jednotlivých pracovníků společenskovědních kateder o sociologii. Tím lze vysvětlit, že intenzita integrace sociologie do systému společenskovědní výuky na jednotlivých lékařských fakultách je různá. Svůj podíl na tom mělo zřejmě i to, že postup „zavádění“ sociologie nebyl koordinován a že kontakty mezi jednotlivými pracovníky a pracovišti v této oblasti byly více-méně nahodilé a založené spíše na soukromých osobních stycích. Tento, zdá se, závažný nedostatek byl citelně pocítován zvláště v oblasti empirických sociologických průzkumů, realizovaných buď na lékařských fakultách přímo anebo pracovníky těchto fakult na jiných zdravotnických institucích a ústavech.¹ Chybělo tedy jakési koordinační a konzultační centrum (jeho realizaci nelze však chápat jako jednoznačně autoritativní, zasahující do pravomoci jednotlivých kateder, např. do náplně výuky). Proto lze jen uvítat snahu některých pracovníků a pracovišť vytvořit společnou základnu pro práci v oblasti sociologie, zvláště v oblasti lékařské sociologie na lékařských fakultách.

V tomto smyslu je možno považovat za průkopnický čin to, že Ústav sociálně politických věd University Karlovy v Praze pořádal soustředění k problematice výuky sociologie na lékařských fakultách. Soustředění se konalo ve dnech 8.—10. listopadu 1968 v Karlových Varech a byla na něm zastoupena téměř všechna společenskovědní pracoviště na lékařských fakultách a v institutech pro další vzdělávání zdravotnických pracovníků: Fakulta všeobecného lékařství UK (V. Tlustý, M. Jirková, J. Linhart, M. Petrušek, L. Sobotka, Z. Šafář), fakulta dětského lékařství UK (K. Hofbauerová), lékařská fakulta hygienická UK (P. Olšanský), lékařská fakulta UK v Plzni (Šabacký, Kružel), lékařská fakulta UK v Hradci Králové (R. Fle-

¹ Určitou pomocí ke změně tohoto stavu má být i publikování evidence průzkumů z oblasti tzv. lékařské sociologie. (Evidenci provedlo sociologické

oddělení katedry filosofie a sociologie na Fakultě všeobecného lékařství UK v Praze.)

ková), lékařská fakulta UJEP, Brno (O. Štěpánková, S. Zlomek), lékařská fakulta UPJŠ, Košice (Ondík), Ústav pro doškolování lékařů, Praha (R. Fischl), Ústav pro další vzdělávání středně zdravotnických pracovníků, Brno (V. Paseka), Vojenský lékařský výzkumný a doškolovací ústav JEP, Hradec Králové (J. Patera). Lékařské fakulty v Olomouci a v Bratislavě nebyly zastoupeny, stejně jako Ústav pro doškolování lékařů a farmaceutů v Bratislavě.

Seminář byl v této etapě chápán především jako soustředění pracovníků společenských věd na lékařských fakultách. Teprve druhou jeho variantou má být společné zasedání sociologů a lékařů.²

Program soustředění byl následující:

1. *Diskuse o struktuře výuky sociologie na lékařských fakultách.* (Jako podklad sloužily osnovy kursu obecné sociologie a lékařské sociologie, používané na lékařských fakultách v Praze.)³
2. *Diskuse ke skriptům „Sociologie pro studenty medicíny“, I. a II. díl, SPN, Praha 1968.*⁴
3. *Porada o přípravě jednotné učebnice sociologie pro studující lékařských fakult.*

Ad 1. Z diskuse o výuce sociologie vyplynulo, že vybraná témata z obecné sociologie se vyučují (nebo se výuka připravuje) na všech na semináři zastoupených lékařských fakultách a ústavech pro další vzdělávání zdravotnických pracovníků, a to v rámci výuky společenských věd. Ukázalo se, že v podstatě se vyučovaná tematika blíží osnovám kursu realizovaného — v rámci experimentu ministerstva školství — na lékařských fakultách v Praze. Zúčastnění zástupci jednotlivých kateder (fakult) se shodli na tom, že by bylo optimální, kdyby výuka sociologie (zvláště obecné sociologie) se sjednotila na všech lékařských fakultách, a to nejen ve struktuře jednotlivých témat a jejich obsahu, ale i v rozsahu výuky sociologie vůbec. Shodli se na tom, že je nutné zachovat kurs v rozsahu minimálně dvou semestrů. (Struktura dvousemestrového kursu by byla: 1 semestr — vybraná témata z obecné sociologie, 1 semestr — vybraná témata z lékařské sociologie.)

Z diskuse dále vyplynulo, že výuka sociologie na lékařských fakultách je poněkud zkomplikována jednak pojetím výuky na tomto typu vysokých škol vůbec, jednak obecnou koncepcí medicíny (v případě pojetí koncepce sociopsychosomatické by naopak byl tento typ školy jednou z nejvhodnějších oblastí pro výuku sociologie). Je evidentní, že na výuku sociologie na lékařských fakultách může být mnoho názorů. Tak je např. mož-

no výuku sociologie chápat jako praxeologickou a utilitární (s návazností na celou výuku na fakultě — M. Petrusek). Tento systém by však zřejmě vedl k tomu, že podstatná teoretická část výuky by se rozplynula v aplikované sociologii (lékařské sociologii). Výklad by se pak prováděl tak, že by se od probrané látky ze systematické sociologie muselo ihned přejít k sociologii aplikované; dále by se postupovalo opět k obecnému výkladu, atd. Tento systém výkladu je problematický především v tom, že by se ztrácela specifická obecná sociologie a sociologie aplikovaná, o problematičnosti pedagogického přístupu nemluvě. Rovněž výklad pouze aplikované sociologie je nežádoucí, neboť by studentům chyběly elementární informace o obecné podobě aplikovaného jevu atd. Pro to, aby studentům medicíny byly poskytovány základní informace z obecné sociologie, svědčí v neposlední řadě i skutečnost, že dochází u některých lékařských oborů k jejich sociologizaci. Je tedy, zdá se, třeba poskytnout studentům medicíny i potřebnou sociologickou výzbroj. Je nutné mít na zřeteli i to, že výuka sociologie na specializovaných vysokých školách (máme na mysli především přírodovědecké a technické směry) neplní pouze funkci pragmatickou, ale i funkci ryze informativní; z tohoto hlediska mají pak zdůvodnění i takové kursy, jejichž náplň se může jevit jako irelevantní.

Postupující integrace medicíny s dalšími vědními obory, také společenskovědními (ekonomie, sociální psychologie, sociální etika, právo aj.), povede velmi rychle k tomu, že bude integrována i sociologie, která by se tak mohla stát pomocnou vědou v medicíně. Pedagogický smysl bude spočívat především v tom, že sociologie bude studenty medicíny učit novým přístupům k některým medicínským poznatkům (V. Paseka).

Dalším pedagogickým problémem, na který bylo na semináři poukázáno, je co nejoptimálnější synchronizace jednotlivých kursů společenských věd. Ukazuje se, že je pedagogicky velmi nevhodné, aby návaznost kursu byla časově přerušena výukou jiného předmětu. Je obtížné nalézt ve výstavbě a návaznosti jednotlivých kursů nejvýhodnější vzájemnou vazbu. Z tohoto hlediska neobstojí dosud ani jedny používané osnovy. Tak např. kurs společenských věd na fakultě všeobecného lékařství UK v Praze není z tohoto hlediska, domnívám se, nejvhodnější: obecná sociologie — politologie — lékařská sociologie — filosofické problémy medicíny. Ukázalo se, že v současné době chybí studentům k pochopení výkladu z obecné sociologie elementární informace z filosofie; dále, výklad sociologie je nevhodně přerušován výkladem politologie.⁵

² Základ tohoto soustředění — k tématu výuky sociologie na lékařských fakultách — byl položen na konferenci k problémům vědeckého řízení a sociologie zdravotnictví (Hrubá Skála, listopad 1967, viz stať L. Sobotky ve sborníku z konference *Ke koncepci výuky sociologie na lékařských fakultách*).

³ Osnovy kursu byly vypracovány sociologickým oddělením katedry filosofie a sociologie na FVL UK.

⁴ Skripta byla vypracována kolektivem pracovníků

sociologického oddělení katedry filosofie a sociologie FVL UK za spolupráce s pracovníky některých dalších sociologických pracovišť na lékařských institutech.

⁵ Protože na semináři byl několikrát vysloven požadavek, aby osnovy výuky sociologie na lékařských fakultách byly nejen brzy sjednoceny, ale aby byly alespoň v jejich experimentální podobě zveřejněny, vyhovujeme tomuto požadavku a expe-

Předmětem diskuse byl také problém stanovit jednotná kritéria požadavků a znalostí ze sociologie u studentů lékařských fakult. Účastníci semináře se proto rozhodli požádat ministerstvo školství a oborovou komisi při ministerstvu školství, aby zajistily pravidelná (roční) setkání všech učitelů sociologie na lékařských fakultách; předmětem setkání by byly především otázky a problémy výuky sociologie.

Problematické výzkumu ve zdravotnictví (v souvislosti s výukou) nebyla prozatím věnována větší pozornost. Ukázalo se, že případné koordinační, dokumentační a konzultační centrum bude muset být budováno především ze zdrojů (finančních i personálních) jednotlivých zainteresovaných pracovišť (kateder).

Ad 2. V učebních pomůckách (skriptech) pro studenty s poněkud odlišným způsobem myšlení, než je obvyklé v tzv. společenských vědách, je obtížné podat výklad tak, aby byl jak precizní, tak snadno srozumitelný a pochopitelný i v intencích nesociologického myšlení. Řečeno jinak: jeden z hlavních problémů spočívá v tom, jak uzpůsobit výklad

sociologie chápání studentů-mediků. Je zřejmé, že s tímto problémem se autoři mnoha učebnic nevypořádávají vždy s úspěchem ve všech jejich částech. Je tomu tak i v případě těchto skript, jejichž některé partie by byly pochopitelnější spíše studentům-sociologům.

Další problém, o kterém bylo na semináři diskutováno a který úzce souvisí i s kvalitou učebnice sociologie pro mediky, je sám rozvoj lékařské i obecné sociologie u nás. Počáteční obecně malá informovanost, nedostatek vlastních stanovisek i výzkumů vedly k tomu, že autoři čerpali (a koneckonců čerpat museli) především ze zdrojů západní proveniencí. Je zřejmé, že tyto zdroje a jejich informační kvalita se rovněž promítly do kvality skript. Proto mnohde chybí vlastní sociologické stanovisko, nebo bylo přijato stanovisko tradované v západní literatuře (V. Paseka). Skripta rovněž ukazují, zda bylo čerpáno z informací uložených v literatuře či ze sociologických výzkumů prováděných v zahraničí i u nás, nebo z výzkumů realizovaných lékařskými pracovišti (O. Štěpánková).

V této souvislosti bylo hovořeno také o po-

rimentální osnovy základního kursu, podle kterých je přednášeno na pražských fakultách, zde čtenářům předkládáme (uvádíme pouze hlavní tematické okruhy, aniž bychom jejich obsah blíže specifikovali):

1. Úvod do sociologie

- Smysl výuky sociologie na lékařských fakultách
- Předmět sociologie a její vztah k ostatním společenským vědám
- Marxistická a nemarxistická sociologie
- Zvláštnost sociologického přístupu k sociální skutečnosti
- Vnitřní struktura sociologie

2. Problémy sociologické metodologie

- Metodologicko-teoretická charakteristika současné sociologie
- Základy výzkumné procedury
- Výzkumné metody a techniky v sociologii

3. Vnější podmínky života společnosti

4. Sociologické pojetí kultury

- Ekonomické základy společenského života
- Kulturní prostředí jako specifický lidský prostředek
- Vývoj názoru „na kulturu“

5. Základy složky kultury

- Materiální a duchovní kultura
- Kulturní okruhy - sociokulturní systémy
- Jedinec a kultura: inkulturace a socializační proces

6. Sociologické pojetí osobnosti

- Pojetí člověka v sociální filosofii a sociálně politických teoriích před vznikem sociologie
- Biologické, psychické a sociální v člověku; člověk jako „souhrn společenských vztahů“
- Společenská role
- Interakce a komunikace mezi jedinci
- Jedinec a skupina

7. Sociální skupina, sociální kontrola

- Pojetí společenské skupiny
- Dichotomické psychologie skupin
- Typologie skupin podle dominantní činnosti
- Podle základního společenského působení
- Základní charakteristiky společenské skupiny
- Společenská skupina a sociální kontrola

8. Malé společenské skupiny

- Význam malých skupin pro život jedince

- Pojem malé skupiny a vývoj problematiky v sociologii

- Strukturální analýza malé skupiny

- Skupinová dynamika

- Diferenciace rolí ve skupině

9. Sociologie rodiny a mládeže

- Rodina jako specifický typ malé skupiny
- Sociologická charakteristika mládeže jako sociální skupiny se specifickými rysy

10. Organizace a instituce

- Význam organizace v životě moderní společnosti
- Struktura organizace
- Problém vedení a řízení v organizaci
- Jedinec a organizace: tzv. „organizační člověk“

11. Sociologické problémy industriální společnosti

- Pojem globální společnosti, vývojový pohled na společnost
- Analýza a kritika soudobých teorií industriální společnosti
- Charakteristika industriální společnosti
- Sociální důsledky přechodu k industriální společnosti
- Socialistická společnost jako typ industriální společnosti

12. Sociální struktura společnosti

- Pojem sociální struktury
- Problém střední třídy v klasickém marxismu a soudobé sociologii
- Trichotomické pojetí sociální struktury v socialistické společnosti
- Sociální stratifikace a mobilizace

13. Sociologie v dějinné perspektivě I.

- Charakteristika základních etap vývoje sociologického myšlení
- Sociální filosofie před vznikem sociologie
- Marx a Comte: Dvě základní orientace sociologického myšlení
- Velké systémy a hlavní osobnosti sociologie 19. století

14. Sociologie v dějinné perspektivě II.

- Vývoj marxistické linie sociálně politického a sociologického myšlení
- Přechod západní sociologie k empirismu
- Hledání nových teorií: strukturální funkcionalismus, mikrosociologické teorie a teorie konfliktu
- Soudobé marxistické sociologické myšlení a sociálně politické koncepce

dílu sociologie v lékařství, o tom, zda je třeba chápat sociologii jako metodologii medicíny (R. Fischl) či jako pomocnou konkrétní vědu (V. Paseka); na kterou část lékařské sociologie klást větší důraz, zda na sociologii organizace, na sociologii interpersonálních vztahů v nemocnici či na jiné oblasti; s kterými lékařskými obory se bude sociologie intenzivněji integrovat, zda s psychologií, pediatrií či s jinými obory; zda akcentovat — a to jak ve výuce, tak v koncepci učební pomůcky — sociologickou koncepci člověka a jeho osobnosti (E. Kružej), atp. I v této části jednání semináře se ukázalo, že by bylo velmi aktuální, kdyby se v nejbližší době uskutečnila společná konference sociologů a lékařů, která by se mj. zabývala otázkami vzájemné integrace.⁶

Přes všechny tyto připomínky a námítky účastníci semináře hodnotili skriptu kladně a shodli se na tom, že jsou dobrým východním bodem jak pro výuku, tak i pro přípravu dokonalejší učebnice pro studenty-mediky.

Ad 3. Na semináři bylo konstatováno, že ještě není vhodné, aby byla vypracována celostátní učebnice sociologie pro studující lékařských fakult. Ukazuje se, že je nutné pracovat prozatím dále na skriptech a v jakémsi „mezistupni“ vydat studijní pomůcku pro učitele sociologie na lékařských fakultách (V. Tlustý).

Z jednání na semináři vyplynulo, že původní autorský tým bude dále pracovat na těchto skriptech, přihledne k připomínkám účastníků semináře a pokusí se vytvořit skriptu s takovou strukturou, která by byla více cílena do medicíny (týká se to rovněž problémů obecně sociologických). Pokusí se také zkrátit dobu mezi napsáním a vydáním skriptu, aby diskrepance mezi stavem současného vědění a informacemi ve skriptech podanými nebyla příliš velká. Bylo rovněž stanoveno, že základní tým autorů bude rozšířen jak o pracovníky z jiných lékařských fakult, tak i o lékaře, aby problémy obecné sociologie i lékařské sociologie byly ve skriptech co nejvíce pokryty příslušnými statemi.⁷

Jinou variantou — přípravou pro vydání celostátní učebnice — bude učební pomůcka pro učitele, která bude vycházet již z nových osnov výuky (viz pozn. 5). Předpokládá se, že vyjde do konce roku 1969 jako samostatný sborník časopisu *Přehled*.⁸ Nakonec bylo dohodnuto, že celostátní učebnice sociologie pro lékařské fakulty vyjde během dvou roků a že se na ní bude podílet širší kolektiv autorů z lékařských fakult a ústavů.

Závěrem lze říci, že seminář splnil svůj účel, a že by mohl být dobrým základem plodné spolupráce pracovníků mnoha lékařských fakult a ústavů, zvláště na poli lékařské sociologie.

Ladislav M. Sobotka

František Fajfr zemřel

Dne 12. února 1969 zemřel dr. František Fajfr, bývalý předseda Státního úřadu statistického, první předseda Státní populační komise, předseda Československé demografické společnosti, člen Sociologické společnosti, člen Filosofické jednoty, bývalý předseda Konference evropských statistiků atd.

František Fajfr se narodil 18. srpna 1892 v Humpolci. Svě mládí prožil zčásti v Brně, zčásti v Praze, kde potom studoval práva a filosofii. Právnická studia dokončil v roce 1915 na Karlově universitě, kde dosáhl doktorátu. Filosofické studium formálně neskončil, a to bylo skoro symbolické: filosofii studoval celý život.

František Fajfr si původně zvolil dráhu vysokoškolského učitele. Chtěl se habilitovat z filosofie, ale neuspěl pro tehdejší své názory, zaměřené proti současné škole na filosofické fakultě. Pokračoval tedy nejprve jako soudní úředník u pražských soudů, v roce 1922 odešel do Státního úřadu statistického, kde se věnoval zvláště statistice samosprávných financí. Již v té době věnoval okrajovou pozornost otázkám populačního vývoje, ale ani zde nemohl proniknout; nebyla to jeho oficiální doména a musel se zabývat otázkami, které mu byly svěřeny k řízení. Jeho vedlejším zaměstnáním však bylo soustavné studium filosofie a také sociologie.

Po válce 1939–1945 byl jmenován prezidentem (později předsedou) Státního úřadu statistického, kterým byl až do svého zbavení této funkce *via facti* při sloučení úřadu s bývalým ministerstvem státní kontroly v roce 1961. Od roku 1957 zastával funkci předsedy Státní populační komise, a to až do roku 1963, kdy byla komise reorganizována. Od roku 1963 byl předsedou Přípravného výboru Československé demografické komise při ČSAV, v roce 1964 byl zvolen prvním předsedou komise a zůstal jím až do své smrti.

František Fajfr byl po celý život veřejně činný. Přednášel, byl literárně vědecky činný, a to vše při svém normálním úřednickém zaměstnání. Na své projevy i publikace se pečlivě připravoval. Ale bohaté znalosti ze všech humanitních oborů mu umožňovaly kdykoli improvizaci, projev, diskusní příspěvek ex abrupto, vždy hluboce zasvěcený, bez frází a floskulí. Uměl ironizovat, někdy *cum ira et studio*, ale nikdy proti člověku, nýbrž proti formalismu, frázím a povrchnosti.

Svým založením byl F. Fajfr pozitivista. Ironií bylo, že jeho pozitivismus nebyl dost konformní s oficiálními hledisky tehdejších špičkových pozitivistů; zejména profesor Krejčí klasifikoval jeho pozitivismus jako nesprávně pochopený, a to mu právě znemožnilo dráhu vysokoškolského učitele. Pod-

⁶ K jistému kontaktu (formou semináře) došlo mezi sociology a lékaři již v roce 1966 (viz sborník z tohoto semináře *Filosofické problémy medicíny*, Socialistická akademie, Praha 1968).

⁷ Změněná struktura skript byla již vypracována

a na příslušných kapitolách se pracuje, takže vydání lze očekávat na počátku školního roku 1969/1970.

⁸ Program této učebnice je rovněž již vypracován a na některých kapitolách se začíná pracovat.

stata rozporů byla v tom, že F. Fajfr nebyl ochoten přejímat hotová myšlenková schémata, hotové výsledky bádání. Ironicky mluvil o myšlenkových blocích, z nichž jsou sestavovány knihy i projevy bez invence a vlastního přístupu. Proto uměl ocenit svěrázný, neobvyklý, byť někdy i ne zcela správný přístup svých pozdějších spolupracovníků nebo podřízených k řešení nových problémů, a uměl takové lidi ocenit.

Svou publicistickou činnost zaměřoval juristicky, ale později vždy častěji filosoficky. V jeho člancích najdeme přístupy sociologické, později demografické a populacionistické. Vždy myslel také politicky, nejprve jako sociální demokrat, později jako komunista, ale nikdy bez přísné kritiky oficiálních doktrín. V roce 1918 píše o třídním idealismu (Národ, II), o syndikalismu a etatismu (Osvěta), v roce 1919 o předzvěsti proletářské diktatury (Budoucnost, II) a o státu a národu (Sociologické listy, 2). O pozitivismu píše hlavně v letech 1922—1925, kdy publikuje články *Pro pozitivism Volné myšlenky* (Volná myšlenka, XIII), *Dnešní mravní krize a pozitivism* (Volná myšlenka, XIII), *Masaryk a pozitivism* (Služba, III), *Pozitivní názor na viru* (Volná myšlenka, XV), *Masarykův proces s pozitivismem* (Sociální služby, VII) atd.

Sociologické práce uveřejňoval vlastně po celý život: *Noetický pesimismus Durkheimovy sociologické metody* (Česká mysl, XXII), *Glosy k české sociologii* (Ruch filosofický, VI), *Z české sociologie o národu* (Cin, VII), *Sociologie a právní řád* (Sociologický časopis, 1965), *Sociologie a demografie* (Sociologický časopis, II) apod.

Hlavní doménou Fajfrový činnosti v posledních letech byla ovšem demografie. I když ji několik let přednášel na ČVUT, vydal jen cyklostylovaná skripta *Sociální filosofie* (1948). Ale jeho myšlenky jsou uloženy v mnoha člancích, v několika předmluvách k pracím jiných autorů (Pavlík, Jureček, Ullmann, Srb, Kučera atd.), a pak už, bohužel, jen v paměti jeho spolupracovníků a posluchačů.

Zvláště v posledních několika letech si stěžoval, že vlastně po něm nic nezůstane. Pár set stránek myšlenek, glos, ale žádná souborná kniha. Je tomu tak. Tak pilný člověk, ochotný nejen recenzovat nebo kritizovat cizí práce, ale pomoci ve formulacích, psal své glosy a připomínky jako drobné filosofické úvahy. Vždy kladl důraz na předmět a problém zájmu, podle něho také uznával nebo neuznával samostatnost věd, jejichž systematické věnoval značnou pozornost až do konce svého života. Jeho život byl plodný ne pouze tím, co sám písemného zanechal, ale tím, co umožnil publikovat a co pomohl naformulovat do konečné podoby.

Vladimír Srb

Za Vladimírem Kadlecem (13. 3. 1905 — 16. 2. 1969)

Neočekávaně odešel z našeho středu milý spolupracovník, dr. Vladimír Kadlec, místopředseda Sekce integrální antropologie Čs. sociologické společnosti. Ještě krátce před svou smrtí se velmi aktivně podílel na dis-

kusi na jedné z našich přednášek. Očekávali jsme od něho ještě mnoho — žel, jeho dílo zůstalo nedokončeno.

Vladimír Kadlec se narodil r. 1905 v rodině badatele dr. Karla Kadlece, slavisty a právního historika (jenž napsal mj. i zajímavé studie kulturně antropologické). Syn pokračoval v otcových stopách, studoval práva, vedle toho sociologii, historii, jazyky. Byl žákem Emanuela Chalupného, jehož se stal věrným stoupencem a později našim nejlepším interpretem. Po získání doktorátu obouhobu práva pokračoval V. Kadlec ve svých studiích teorií kultury, zejména oceánských národů. Vedle toho studoval historii, rovněž v tomto oboru publikoval. V oceanistice si získal záhy vědecké jméno. Stal se učitelem sociologie na bývalé Vysoké škole hospodářských věd v Praze. Připravoval se na habilitaci, kterou však nemohl dokončit v důsledku událostí z konce čtyřicátých let V. Kadlec pak dlouhou dobu pracoval jako odborný knihovník; své vědě se však nemohl plně věnovat.

Novými impulsy pro jeho práci bylo založení Čs. antropologické společnosti (jejímž se stal aktivním členem, členem výboru) a později obnovení Čs. sociologické společnosti. Pracoval rovněž v antropologické sekci při Národním muzeu a později byl zakládajícím členem a členem výboru Klubu vojenských historiků při Vojenském historickém ústavu v Praze. Mimoto byl členem „Société des études océaniques“ na Tahiti a „Polynesian Society“ ve Wellingtonu na Novém Zélandě, externím spolupracovníkem Orientálního ústavu ČSAV a Ústavu pro etnografii ČSAV. Po založení sekce integrální antropologie se Vladimír Kadlec energicky věnoval oboru, kde našel prostor pro svůj dlouholetý zájem, integralismus, a přičinil se rozhodující měrou o zdar našeho I. symposia integrální antropologie. Rozvinul rovněž významnou činnost publikační.

Vladimír Kadlec byl vědecký, badatelský typ v nejkrásnějším slova smyslu, jednoznačně hledající pravdu, nekompromisní v polemikách, pečlivý a důkladný při práci s materiálem. Věda mu byla vlastním smyslem života. Jeho rytířský způsob v diskusích, poctivost a nezištnost mu zjednávaly všeobecnou úctu. Byl iniciátorem a katalyzátorem našich diskusí. Jeho přednášky byly neobyčejně precizně připravovány, téměř komponovány, byly věcné a promyšlené.

Znamená pro nás důležitý spojující článek s badatelským odkazem předchozí generace. Svými rozsáhlými, osobně podbarvenými znalostmi předválečné sociologie byl v mnohém ohledu neocenitelným pomocníkem. Cílevědomě prostředkoval, aby byla znovu scelena přetržená kontinuita s naší sociologickou tradicí, a tuto roli svých posledních let splnil vynikajícím způsobem.

Ztrácíme v něm více než kolegu — byl jedním z těch, kteří pochopili konstitutivní princip Sekce integrální antropologie — princip lidských vztahů — doslova. Byl nám starším přítelem a dobrým rádcem, doslova se rozdával v činnosti, od níž nemohl očekávat, že by mohla být oceněna hmotně nebo

řády. Říkával s oblibou, že na vědecké pravdě by nechal poslední kalhoty, a my jsme věděli, že nepřehání.

Lidé jako byl Vladimír Kadlec jsou soli této malé země. Jsou živnou půdou vědy a byly by bez nich nemožné velké objevy — i když za svého života nebyvají vždy oceňováni tak, jak by měli být. Budeme dlouho vzpomínat na to, že jsme měli štěstí spolupracovat s Vladimírem Kadlecem a cítíme se vázání pokračovat v ideji integralismu, jíž naplnil plodná léta svého života. Jeho dílo budiž zachováno ve vděčné paměti.

Karel Mácha

*

Výběr z bibliografie Vladimíra Kadlece¹

I. Sociologie

a) Samostatné publikace o koncepci sociologie:

1. *Sociologie a antropologie* (litogr.)
2. *Sociologie a biologie*, učební texty Vysoké školy hospodářské, Praha 1943.
3. *Sociologie hospodářství*, učební texty Vysoké školy hospodářské, Praha 1946.
4. *Sociologie skupinového zřízení*, učební texty Vysoké školy hospodářské, Praha 1947.
5. *Sociologie. Úvod k základům sociologie soustav* (ze zápisků posluchače O. N.), učební texty Vysoké školy hospodářské, Spolek posluchačů inženýrství komerčního, Praha, 1946, 29 s.
6. *Ze sociologických prolegomen ke kriminologii*, Praha, Kriminologický ústav 1968.
7. *O kouření (Applikace sociologických zásad)*, Praha 1928.

b) Clánky:

1. Emanuel Chalupný, v: Literární listy, 30. 5. 1968, s. 4.
2. Karel Hlaváček (*Bádník Moderní revue*), v: Modrá revue, 1936.
3. *K dílu sociologa Chalupného*, v: Sociologický časopis, 1968, č. 6, s. 658—664.
4. *K integraci Polynézánů (Národní funkce elity)* (v tisku).
5. *K integralistovi C. G. Jungovi*, v: Zprávy Československé sociologické společnosti při ČSAV, 1968, č. 2, s. 22—24.
6. *K problematice komplexního aspektu*, v: Sborník k otázkám integrální antropologie, 1968.
7. *Myslitel a sociolog především (O E. Chalupném)*, v: 60 let E. Chalupného, Praha 1940, s. 97—105.
8. *Návštěva doc. Jana Malanowského*, v: Zprávy Československé sociologické společnosti při ČSAV, listopad 1967, č. 4—5, s. 15—16.
9. *Neožilo tabu za nacismu?* (v tisku).

10. *Pluralistická koncepce v kriminologii* (Referát na sekci integrální antropologie Československé sociologické společnosti 25. 10. 1967.) Viz zprávu v: Zprávy Československé sociologické společnosti ČSAV, 1968, č. 1, s. 23.
11. *Polynézistická sociologie* (rukopis).
12. T. G. M., v: Národní listy, 16. 9. 1937.
13. *Vzpomínka na prof. Sorokina*, v: Zprávy Československé sociologické společnosti při ČSAV, 1968, č. 2, s. 10—21.

c) Abstrakta vlastních přednášek:

1. *Sociologie kultury* (Přednáška na Fakultě osvěty a novinářství UK, Praha), v: Zprávy Československé sociologické společnosti při ČSAV, 1967.
2. *Sociokulturní tvárnost tance* (Přednáška na FON), v: Zprávy Československé sociologické společnosti při ČSAV, 1967, č. 8—9, s. 40—42.

II. Psychologie (především genetická typologie a vazba se sociologií)

a) Clánky:

1. *In memoriam Boh. Krajníka*, v: Zprávy Československé antropologické společnosti, 1967.
2. *In memoriam C. G. Junga* (v tisku)
3. *C. G. Jung: Kritische Aufsätze zur Zeitgeschichte*, recenze v: Sociologická revue, 1947.
4. *Sklony polynézké povahy*, v: Nový Orient, 1947.
5. *Vondráček: Duševní stav za války a po válce*, recenze v: Sociologická revue, 1947.

b) Abstrakta:

1. *Emoční projev při umělecké tvořivosti*, v: Časopis českých lékařů, 1957.

III. Kulturní antropologie (etno-sociologie), konkrétně etnogenetický problém, otázky rituálního umění a organizace

a) Clánky:

1. *Byli Indiáni v Polynézii? (Kritika Hayerdahlovy hypotézy)*, v: Věda a život, 1958.
2. *Evropský přístup ke vzdáleným kulturám, kulturní antropologie a polynézké plastiky v kulturním kontextu (Teze přednášky)*, v: Zprávy Československé sociologické společnosti při ČSAV, 1965, č. 5, s. 34—35.
3. *Lecture by Dr. Vladimír Kadlec (O polynézkém výtvarnictví)* v: Czechoslovak Sociological Society Bulletin, 1965.
4. *Les guerres chez les Polynésien*, v: Bulletin de la Société des études océaniques: Paperte, 1948.
5. *Monumenta Insulae Paschalis* (O písmu Velikonočního ostrova), v: Archeologické rozhledy, 1963.

¹ Tato bibliografie byla sestavena, upravena a doplněna na základě nástinu, který v dohodě s autorem vypracoval koncem r. 1968 sám Vladimír Kadlec. Konečná verze nemohla již být autorizována

pro náhlý skon V. Kadlece. Z pláty k V. Kadlecovi je pině ponechán jeho vlastní rozvrh tematických oblastí a zařazení děl. O úplné zpracování bibliografie nejde.

6. *Rzezba sachalna Polinezyjczyków i paralele zachodnio-afrykańskie*, v: Przegląd Antropologiczny, Poznań 1963.
7. *Tschni chold* (Recenze o čínském výtvarnictví) v: Sociologická revue, 1946.
8. *W. J. Perry: The Primordial Ocean*, recenze v: Sociologická revue, 1947.

b) Komentáře v publikacích jiných autorů:

1. Doslov o Forsterovi a kapitánu Cookovi k lodnímu deníku objevitele, v: J. G. Forster, Cesta kolem světa, 1964.
2. Doslov o Indonézii, v: J. Fabricius, Plavčíci kapitána Bontekoca, 1958.
3. Doslov o P. H. Buckovi a poznámky k polynéziistické sociologii, v: Rangi Hiroa, Vikingové jižních moří, 1963.
4. Komentář k badateli O. Rejškovi, v: M. M. Kadlecová, Muž a pes, 1967.

c) Abstrakta:

1. *An Anthropology of the Ritual Dances in Oceania*, v: Current Anthropology, Chicago 1962.
2. *Das Tabu-Recht*, v: Sborník I. sjezdu československých antropologů, Opava 1958.
3. *Etnogeneze středního Jihomoří*, v: Program 5. konference československých antropologů, Mikulov 1961.
4. *Kulturní a fyzická antropologie*, v: Zprávy Československé antropologické společnosti při ČSAV, 1967.
5. *Maorové — etnická antropologie*, Scripta medica, Brno, 1960.
6. *Sdělení o výzkumu v etnické antropologii v Pacifiku*, v: Zpravodaj Československé antropologické společnosti, 1963.
7. Ostatní, v: M. Dokládál, Československá antropologická bibliografie — Vladimír Kadlec.

d) Slovníková hesla:

1. *Polynézie*, v: Příruční slovník naučný ČSAV, 1966.

IV. Historie

a) Monografie:

1. *Vladařská cesta Přemyslova (K filosofii československých dějin)*, Praha 1937.

b) Clánky:

1. *Ceši a Polynézie*, v: Československá etnografie, 1962.
2. *King, E. J., U. S. Navy at War*, recenze v: Sociologická revue, 1947.
3. *Dr. Karel Kramář*, 1938.
4. *Target: Germany. The U. S. Army Air Forces Official Story*, recenze, v: Sociologická revue, 1947.
5. *Tsechoslovakien och Sverige*, Stockholm, Röda Kroset 1923.
6. *Tsui Chi (Recenze k čínskému dějepisu)*, v: Sociologická revue, 1946.

c) Slovníková hesla:

1. *Cizinecká legie, Cestná legie, Červený kříž, Válečné loďstvo* aj., v: Janáčekův politický a sociologický slovník, 1933.

V. Sociologizující religionistika

a) Samostatné publikace:

1. *Sociologický nárys praslovanského náboženství*, 1943.

b) Clánky:

1. *Genetické teorie o náboženství*, v: Ruch filosofický, 1942.

c) Abstrakta:

1. *Tagaloa, the God of the Polynesians*, v: International Congress of the Americanist, Vídeň 1960.
2. *The Maori and the Concepts of Cosmology*, Acta Universitatis Comenianae, Bratislava 1961.

VI. Finanční právo

1. *Kolkování obchodních písemností*, Praha 1936.

VII. Bibliografie

1. Souborný seznam zahraničních odborných časopisů v ČSSR, Praha 1963.

Karel Bláha

Organizace VII. sociologického kongresu ve Varně v r. 1970

(Předběžná informace)

V posledních šesti měsících vypracoval sekretariát Mezinárodní sociologické asociace a Bulharský organizační výbor základní finanční a organizační ustanovení týkající se kongresu; byla ratifikována výkonným výborem Mezinárodní sociologické asociace, který se sešel v březnu t. r. v Miláně. Ustanovení se týkají rozdělení úkolů a odpovědností mezi sekretariátem a Bulharským organizačním výborem a byla sjednána ve Varně a Sofii na schůzce, jíž se zúčastnili Guido Martinotti, zástupce sekretáře Mezinárodní sociologické asociace, a prof. Živko Ošavkov a dr. Stojan Michajlov, zástupci Bulharského organizačního výboru. K druhé schůzce došlo ve Varšavě; zúčastnili se jí členové sekretariátu a Bulharského organizačního výboru, a prof. Jan Szczepański, president Mezinárodní sociologické asociace. Podrobnosti o těchto schůzkách a dohodách na nich sjednaných jsou obsaženy ve dvou zprávách, připravených sekretariátem pro členy výkonného výboru. Omezený počet kopií těchto zpráv bude zaslán na požádání jen členům rady.

V podstatě byla vypracována zásada, že Bulharský organizační výbor se pod dohledem sekretariátu postará o organizační stránku kongresu ve Varně, zatímco sekretariát převzme péči o vědeckou organizaci kongresu. Finanční náklady a příspěvky byly podle toho znovu rozděleny. V této souvislosti je důležité poznamenat, že bulharská vláda požádala o příspěvek \$ 10 000 na participační

program UNESCO. Tento obnos bude spravován sekretariátem a je určen hlavně na financování zájezdů a pobytu sociologů, zvláště mladých sociologů z rozvojových zemí.

Po stránce vědecké pokračovala příprava kongresu v intencích stanovených výkonným výborem. Každá skupina je organizována předsedou, místopředsedou a jednatelem. Výkonný výbor sestavil první seznam osob vhodných pro tyto úkoly a někdy navrhl osoby, které by mohly být nápomocny při této práci (příspěvatele). Volná místa byla doplňována, náhradníci určováni sekretářem a presidentem a seznam byl dokončen výkonným výborem na schůzce v Miláně (14. až 17. března 1969). Osoby pověřené řízením každé sekce vypracují pracovní program a rozešlou pozvánky ve spolupráci se sekretariátem a koordinátorem pracovních skupin, prof. Hennigem Friisem. Sekretariát pozval dále i odpovědné členy jmenované výkonným výborem a shromáždil návrhy vypracované různými výzkumnými výbory a pracovními skupinami Mezinárodní sociologické asociace. Dnešní situace vypadá takto:

a) PLENÁRNÍ SCHŮZE

Odpovědný je: Prof. Jan Szczepański, ul. Hoza 40 — m. 65, Varšava, Polsko

Prof. Daniel Bell, Columbia University, Dept. of Sociology, New York, N. Y. 10 027, USA
Prof. Erich Hahn, Prenzlauer Promenade 165a, 110 Berlin, NDR

Prof. A. M. Rumjancev, Sovětská sociologická společnost, Volchonka 14, Moskva, SSSR

Prof. Živko Ošavkov, Bulharská sociologická společnost, Patriarch Evtimije 6, Sofia, Bulharsko

Prof. Ralf Dahrendorf, Universität Konstanz, Postfach 733, 775 Konstanz, BRD

Prof. Friedrich H. Tenbruck, Soziologisches Seminar der Universität Tübingen, BRD

Prof. Johan Galtung, International Peace Research Institute, P. O. Box 5052, Oslo, Norway

Prof. Pablo Gonzales Casanova, Instituto de Investigaciones Sociales, Torre de Humanidades, Ciudad Universitaria, Coyoacan 20, DF, Mexico

Prof. A. A. Khatrı, B. M. Institute, Asbram Road, Ahmedabad 9, India

Prof. S. N. Eisenstadt, The Hebrew University, The Kaplan School of Economics and Social Sciences, Jerusalem, Israel

b) I. KULATÝ STŮL: VÝZNAMNÉ TEORIE SOCIÁLNÍHO VÝVOJE SPOLEČNOSTI A EMPIRICKÝ VZOR VÝVOJE

Předseda: Prof. Reinhard Bendix, Studienzentrum der Universität von Kalifornien, Georg August Universität, Wilhelmsplatz, 34 Göttingen, BRD

Místopředseda: Prof. N. Iribidjakov, ul. Chr. Kabakchieva 79 D, Sofia, Bulharsko

Příspěvatel: Prof. F. V. Konstantinov, Sovětská akademie věd, Volchonka 14, Moskva 19, SSSR

c) II. KULATÝ STŮL: MOST MEZI MIKRO-SOCIOLOGIÍ A MAKROSOCIOLOGIÍ

Předseda: Prof. P. F. Lazarsfeld, Columbia University, Bureau of Applied Social Research, 605 West 115 Street, New York, N. Y. 10 025, USA

Místopředseda: Prof. Michel Crozier, Centre de Sociologie des Organisations, 20, rue Geoffroy St-Hilaire, Paris, France

Sekretář: Prof. Erwin K. Scheuch, Institut für Sozialforschung, Universität Köln, 5 Köln-Lindenthal, BRD

Příspěvatel: Prof. G. M. Andrejevna, Sovětská sociologická společnost, Volchonka 14, Moskva 19, SSSR

d) PRACOVNÍ SKUPINY

Koordinátor: Prof. Henning Friis, Borgergade 28, 1300 Copenhagen K, Denmark

1. *Budoucí společnost a dlouhodobé plánování*

Předseda: (Prof. Gunnar Myrdal)

(Prof. F. H. Cardoso), Faculdade de Filosofia, Universidade de Sao Paulo, Sao Paulo, S. P., Brasil

Místopředseda: Prof. Bertrand de Jouvenel, Anserville par Bornel 60, Oise, France

Sekretář: Prof. Igor Bestuzhev — Lada, Ústav mezinárodního dělnického hnutí, Kolpačnyj per. 9-A, Moskva, SSSR

Příspěvatel: Prof. Herman Kahn, Hudson Institute, Quaker Ridge Road, Croton-on-Hudson, N. Y. 10 520, USA

2. *Modifikace sociálních vztahů plánováním*

Předseda: Prof. V. S. Semjonov, Akademie věd, Volchonka 14, Moskva G 19, SSSR

Místopředseda: Prof. Miloš Kaláb, Bělčická 15, Praha 4 - Spořilov, ČSSR

Sekretář: Prof. Jaroslav Klofáč, Srážná 7, Praha 4, ČSSR

3. *Matematické modely a metody sociálních předpovědí*

Předseda: (Prof. V. Tzonev)

Prof. H. M. Blalock, Department of Sociology, University of North Carolina, Chapel Hill, North Carolina, USA

Místopředseda: (Prof. James S. Coleman)

Prof. Raymond Boudon, Centre d'Etudes Sociologiques, 82, rue Cardinet, Paris, France

Sekretář: Prof. Vittorio Capecchi, Via Pezzi 2, Milano, Italia

4. *Mocenská struktura v plánovacím procesu*

Předseda: (Prof. Ursula Hicksová)

(Prof. Bottomore), University of Sussex, Brighton, Great Britain

Místopředseda: (Prof. Tarlok Singh)

Prof. Alain Touraine, Ecole Pratique des Hautes Etudes, 10, rue Monsieur Le prince, Paris, France

5. *Rízení a reakce veřejnosti při sociálních změnách*

Předseda: Prof. Alessandro Pizzorno, Via Santa Croce 3, Milano, Italia

Místopředseda: Prof. Erik Allardt, University of Helsinki, Institute of Sociology, Franzéninkatu 13, Helsinki, Finland
Sekretář: Prof. Jurij E. Volkov, Uralské odd. Sovětské akademie věd, Pervomajskaja 91, Sverdlovsk, SSSR

6. Srovnávací analýza plánování v různých typech společnosti

Předseda: Prof. C.A.O. van Nieuwenhuijze, 24 Molenstraat, The Hague, Netherlands
Místopředseda: (Prof. Henry Janne) (Prof. Abel Aganbegjan), Ústav pro studium ekonomiky Novosibiřského oddělení Sovětské akademie věd, Novosibirsk, SSSR

7. Odpor proti změně a prostředky k jeho překonání

Předseda: (Prof. Carlo Cipolla) (Prof. Fals Borda), Centro Latino-americano de Pesquisas em Ciencias Sociais, rua dona Mariana, 30 Tafofo, Rio de Janeiro, G. B., Brasil
Místopředseda: Prof. E. M. Rogers, Dept. of Communication, Michigan State University, East Lansing, Mich. 48823, USA
Sekretář: Prof. B. A. Grušin, Sovětská sociologická společnost, 14 Volchonka, Moskva G 19, SSSR
Přispívatel: Prof. Alex Inkeles, Harvard University, 6 Divinity Avenue, Cambridge, Mass. 02138, USA

8. Plánování rozvoje města a venkova

Předseda: Prof. Januš A. Ziolkowski, Poznaňská universita, 23, Skarbka, Poznaň, Polsko
Místopředseda: Prof. Philip M. Hauser, Population Research Center, University of Chicago, 5729 S. Kimbark Avenue, Chicago 37, Illinois, USA

9. Plánování výchovy a kultury

Předseda: Prof. Pierre Bourdieu, Ecole Pratique des Hautes Etudes, 6, rue de Tournon, Paris, France
Místopředseda: Prof. A. H. Halsey, Dept. of Social and Administrative Studies, University of Oxford, 40 Wellington Square, Great Britain
Sekretář: Prof. Antonina Kłoskowska, Uniwersitetska 3, Łódź, Polsko

10. Mládež jako faktor změny

Předseda: Prof. René König, Forschungsinstitut für Soziologie, Zulpicherstrasse 182, 5 Köln, BRD
Místopředseda: Prof. Leopold Rosenmayr, Institut für Soziologie, Dr. Karel Luegerring 1, Wien, Österreich
Sekretář: Prof. Dagmar Cahová, Wurmova 4, Brno, CSSR

e) VÝVOJ SOCIOLOGIE V ASII

Odpovědný je: Prof. Ralph Pieris, Institute of Economic Growth, University Enclave, Delhi 7, India
Dohled má Prof. Kunio Odaka, člen výkonného výboru Mezinárodní sociologické aso-

ciace, 2-2-5 Honkomasome Bunkyo-Ku, Tokyo, Japan

f) VÝVOJ SOCIOLOGIE V AFRICE

Odpovědný je: Prof. George Balandier, 13, rue du Square Carpeaux, Paris 18e, France

g) VÝZKUMNÉ VÝBORY A PRACOVNÍ SKUPINY MEZINÁRODNÍ SOCIOLOGICKÉ ASOCIACE

Na kongres byly pozvány všechny ustavené výzkumné výbory a všechny ostatní skupiny, které zasedaly v Evianu. Některé z těchto skupin byly mezitím uznány za výzkumné výbory a některé si nyní zažádaly o formální status. Ve Varně budou zasedat tyto výbory:

SOCIOLOGIE RODINY

Předseda: Dr. Harold T. Christensen, Dept. of Sociology, Purdue University, Lafayette, Indiana 47907, USA

Uzavřená zasedání

I. Pondělí, 12—19 hod.:

Pracovní schůze výboru, po níž bude následovat Seminář o návrhu na mezinárodní výzkum

II. Úterý, 15—16.45 hod.:

Srovnávací analýza systému rodiny

III. Čtvrtek, 15—16.45 hod.:

Reprodukční normy a plánování porodnosti

IV. Pátek, 15—16.45 hod.:

Teorie a metodologie mezinárodních výzkumů rodiny

Otevřená zasedání

I. Úterý, 17—19 hod.:

Reakce rodiny na modernizaci

II. Čtvrtek, 17—19 hod.:

Smysl pro domácnost, ženskost a postavení žen

III. Pátek, 17—19 hod.:

Děti a mládež v rodinném kontextu

SOCIOLOGIE VĚDĚNÍ

Předseda: Prof. Kurt H. Wolff, Department of Sociology, Brandeis University, Waltham, Mass. 02154, USA

Zasedání na téma: *Vědomí a společnost*. (Detailní program dosud nebyl předložen.)

SOCIOLOGIE PRÁVA

Předseda: Prof. Renato Treves, Via Lusardi 2, Milano, Italia

Program se připravuje; bude zahrnovat jedno zasedání na téma *Veřejné mínění a zákon*.

SOCIOLOGIE VOLNÉHO ČASU

Předseda: Prof. Joffre Dumazedier, 82, rue du Cardinet, Paris 17e, France

I. Pondělí, 14. 9.:

Predikce a srovnávací analýza při studiu volného času. Mezinárodní výzkum.

II. Úterý, 15. 9.:

Analýza a shrnutí výsledků sociologie volného času ve společnostech různého typu

III. Čtvrtek, 17. 9.:

Pokračování analýzy a shrnutí

IV. Pátek, 18. 9.:

Diskuse o výzkumném projektu o významu volného času v rozvoji společnosti (1971--1974)

SOCIOLOGIE MASOVÉ KOMUNIKACE

Předseda: Prof. Edgar Morin, 10, rue Monsieur-le Prince, Paris 6e, France

Navržená témata (přesný pořad není ještě stanoven):

1. *Mládež a masová komunikace*
2. *Kultura mládeže a sociální odcizení*
3. *Teorie a výzkum kultury a komunikace*
4. *Výhledy masové komunikace: privatizace nebo proletarizace*

SOCIOLOGIE MEDICÍNY

Předseda: Prof. Eliot Freidson, Graduate School of Arts and Sciences, New York University, Washington Square, New York, N. Y. 10003, USA

Navržená témata (doposud nebyl stanoven přesný pořad):

1. *Plánování zaměstnanců v oblasti medicíny*
2. *Reakce veřejnosti na lékařskou službu*
3. *Plánování organizace lékařských služeb*
4. *Bude také organizováno čtvrté zasedání, jehož téma nebylo dosud určeno.*

SOCIOLOGIE NOVÝCH NÁRODŮ

Předseda: Dr. Anouar Abdel-Malek, 107 Avenue de Choisy, Paris, France

Výbor má v plánu organizovat jedno nebo více zasedání na obecné téma *Specifické problémy teorie, metodologie a výzkumu v sociologii zemí tří kontinentů*. Dosud nebyl předložen přesný pořad.

POLITICKÁ SOCIOLOGIE

Předseda: Prof. Stein Rokkan, Christian Michelson Institute, Kalvedalsvei I 2, Bergen, Norway

Navržená témata (dosud nebyl stanoven přesný pořad):

1. *Sociální struktura, stranické systémy a chování při volbách* (Prof. Richard Rose)
2. *Politika studentů a mladých dělníků* (Prof. S. M. Lipset)
3. *Úpadek soutěžících demokracií* (Prof. Gino Germani a prof. Juan Linz)

CHUDOBA, SOCIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ A SOCIÁLNÍ POLITIKA

Předseda: Prof. S. M. Miller, The Ford Foundation, 477, Madison Avenue, New York, N. Y. 11022, USA

Plánuje se zasedání. Dosud nebyl stanoven přesný pořad.

PSYCHIATRICKÁ SOCIOLOGIE

Sekretář: Prof. Eliseo Véron, Instituto Torcuato di Tella, Virrey del Pino 3230, Buenos Aires, Argentina

I. Pondělí, 14. 9. odpoledne:

Uzavřené zasedání výzkumného výboru

II. Úterý, 15. 9. odpoledne:

Výhledy základního výzkumu

III. Čtvrtek, 17. 9. odpoledne:

Psychoterapie v měnící se společnosti

IV. Pátek, 18. 9. odpoledne:

Psychiatrické aspekty plánování

SOCIOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ

Předseda: Prof. Norman Birnbaum, Université de Strasbourg, Institut de Sociologie, Strasbourg, France

Program nebyl dosud předložen.

SOCIOLOGIE VĚDY

Předseda: Prof. Joseph Ben-David, Université Hébraïque, Jerusalem, Israel

Plánuje se zasedání. Podrobný program se připravuje.

SOCIOLINGVISTIKA

Předseda: Prof. Ralph Kjolseth, University of California, Davis, California 95616, USA

I. Pondělí, odpoledne:

Uzavřené zasedání výzkumného výboru

II. Úterý, 13--17 hod.:

Makrosociolingvistické výzkumy

III. Čtvrtek, 13--17 hod.:

Mikrosociolingvistické výzkumy

IV. Pátek, 13--17 hod.:

Tendence k integraci sociolingvistiky

SOCIOLOGIE SPORTU

Předseda: Prof. Gunther Lüschen, 116 Huff Gymnasium, University of Illinois, Champaign, Ill. 61820, USA

Plánuje se zasedání. Přesný program nebyl dosud předložen.

STRATIFIKACE

Předseda: Prof. David Glass, London School of Economics and Political Science, Houghton Street, Aldwych, London, W. C. 2, Great Britain

Navržené zasedání o sociální stratifikaci a sociální mobilitě. Přesný program nebyl dosud předložen.

SOCIOLOGIE MĚSTA

Sekretář: Prof. John Westergaard, Centre for Urban Studies, University College, 1 — 87 Gower Street, London, W. C. 1, Great Britain

V plánu je jedno zasedání. Přesný program nebyl dosud předložen.

SOCIOLOGIE PRÁCE A ORGANIZACE

Předseda: Prof. W. H. Scott, Dept. of Sociology, University of Salford, Salford 5, Lancashire, Great Britain

V plánu je jedno zasedání. Přesný program nebyl dosud předložen.

Z ostatních ad hoc skupin nebo podvýborů vzešly prozatím návrhy na zasedání o následujících tématech:

SROVNATELNOST VÝZKUMŮ KOMUNIT

Prof. Terry N. Clark, Dept. of Sociology, University of Chicago, 1126 E. 59th Street, Chicago, Ill. 60637, USA

1. *Plánování a místní komunita: Centralizovaná strategie verus decentralizovaná strategie*
2. *Plánování a místní komunita: Rozdíly mezi národy*

VOJENSKÁ SOCIOLOGIE

Prof. Morris Janowitz, Dept. of Sociology, University of Chicago, 1126 E. 59th Street, Chicago, Ill. 60637, USA

1. *Sociální nábor, prestiž a socializace vojáků z povolání*
2. *Výkon vojenských režimů*
3. *Mezinárodní konflikt, odzbrojení a kontrola zbrojení*

SOCIÁLNÍ HODNOTY A OČEKÁVÁNÍ

Prof. Chombart de Lauwe, Centre d'Ethnologie Sociale, 11, rue du 11 Novembre, Montrouge 92 (Seine), France

Výzkumný projekt: *Očekávání a vývoj (Srovnávací výzkum národů na různém stupni industrializace a ekonomického rozvoje)*

1. Zprávy o mezinárodním projektu.
2. Analýza speciálního výzkumu.
3. Metodologické a epistemologické problémy.
4. Plány pro budoucnost.

SOCIOLOGIE A IDEOLOGIE

Prof. Franco Ferrarotti, Via Appennini 42, 00198, Roma, Italia

Plánuje se zasedání. Přesný program nebyl dosud navržen.

SOCIOLOGIE KOOPERACE

Prof. H. Desroche, Ecole Pratique des Hautes Etudes, 7, avenue Franco-Russe, Paris, 7e, France

Plánuje se zasedání. Přesný program nebyl dosud navržen.

Následující ad hoc skupiny, které se zúčastnily kongresu v Evianu, dosud nepodaly žádný návrh:

Mezinárodní vztahy: Prof. F. N. Konstantinov, Sovětská akademie věd, 14 Volchonka, Moskva G 19, SSSR

Časové rozvrhy: Prof. A. Goguel nebo prof. A. Szalai Unitar, 801 U.N. Plaza, New York, N.Y. 100 17, USA

Dělnická třída: Prof. Roger Girod, Université de Genève, Faculté des Sciences Economiques et Sociales, Genève, Suisse

Vědecké informace: Prof. Jean Meyriat, C.I.D.S.S., 27, rue Saint Guillaume, 75 Paris 7e, France

Samospráva: Prof. Ante Fiamengo, Renduliceva 23, Zagreb, Jugoslavijska

Sociologická teorie: Prof. Radomir Lukić, Suvoborska 17, Beograd, Jugoslavijska

Jména uvedená v závorkách označují osoby, které ještě nepřijaly nebo odmítly účast. Některé skupiny již sestavily pracovní plán. Kopie těchto plánů jsou nyní zasílány členům, kteří jsou pověřeni vedením příslušných skupin.

Osoby pověřené vedením různých skupin odpovídají za navržení programu skupiny, za zajištění příspěvků a za výběr příspěvků i navržených účastníků. Tato činnost bude probíhat pod dohledem sekretariátu za pomoci výboru pro sestavení programu a prof. Friise (pokud půjde o pracovní skupiny).

Osoby, které mají zájem o předložení příspěvku na kongres, se mohou obrátit na vedoucí skupin (tj. jen těch, kteří toto pověření přijali) nebo na sekretariát. Další ad hoc skupiny mohou být zorganizovány zájemci v mezích existujících možností a po dohodě se sekretariátem.

První úplné informace o kongresu byly rozepsány během jara 1969. Sekretariát by však velmi vítal rady a návrhy členů Mezinárodní sociologické asociace i jiných zájemců.

Z činnosti Čs. sociologické společnosti

Prof. dr. Joachim Matthes z University v Münsteru přednesl při své návštěvě Československa v Brně přednášky na tato témata: *Současné sociologické teorie náboženství* (17. 3. 1969) a *Matematická politologie — matematická disciplína univerzálně použitelná při studiu sociálně politické problematiky* (24. 4. 1969). V Praze přednesl 28. 3. 1969 *Úvahy k sociologii řeči*.

Sekce sociologie lékařství se na schůzce 11. 3. 1969 zabývala přípravou semináře *Sociologie dítěte* (*Postavení dítěte u nás a v cizině*).

Pro sekci sociologie venkova 26. 3. 1969 přednášel dr. E. U. Schulze, ředitel Zemědělské sociální společnosti v Göttingen, na téma *Společenské, politické a ekonomické změny struktury venkovského prostředí Německé spolkové republiky*. Po přednášce byl promítnut film se sociologickou problematikou západoněmecké vesnice: *Dědečkova vesnice je mrtva*. 31. března 1969 referoval Pavel Kocura z ministerstva zemědělství a výživy v Praze o *Poslání a uplatnění země-*

dělských sociologů v praxi. Dr. inž. Josef Fišera, mimořádný profesor na Sorbonnské universitě v Paříži, hovořil 9. dubna 1969 na téma *Sociologické aspekty kooperace v zemědělství a sociální struktura ve francouzském zemědělství.*

31. března 1969 v sekci sociologie veřejného mínění přednášel Čeněk Adamec z Ústavu pro výzkum veřejného mínění ČSAV na téma *Malé výběry ve výzkumu veřejného mínění.*

Pro všechny pražské členy se konala 23. dubna 1969 přednáška Jeana Chombartha de Lauwe, prof. Ecole pratique des hautes études v Paříži, na téma *Krise francouzské university.*

Sekce integrální antropologie připravuje ve dnech 11.—13. června 1969 v Praze sympozium na téma *Logika sociálních věd.* Diskuse bude probíhat v pěti sekcích:

1. Kulturně antropologická sekce (vedoucí J. Wolf)
2. Sociologická sekce (vedoucí A. Fázik)
3. Sociálně psychologická sekce (vedoucí A. Suchánek)
4. Sociálně patologická sekce (vedoucí J. Ruběš)
5. Integrálně humanistická sekce (věnovaná problematice teologicko-filosofického dialogu — vedoucí A. Ebertová).

Alena Gabalová

Z činnosti Slovenskej sociologickej spoločnosti

30. januára 1969 zasadal výbor Spoločnosti. Zúčastnili sa aj členovia výboru Čs. sociologickej spoločnosti.

30. januára 1969 sa tiež uskutočnilo valné zhromaždenie Slovenskej sociologickej spoločnosti. V hlavnom referáte hovoril doterajší predseda Slovenskej sociologickej spoločnosti Martin Katriak *O súčasných úlohách a problémoch sociológie na Slovensku.* O činnosti Spoločnosti referovala vedecká tajomníčka Jolana Jančovičová. Za Čs. sociologickú spoločnosť pozdral Valné zhromaždenie Václav Lamser.

V tajných voľbách bol zvolený nový výbor Slovenskej sociologickej spoločnosti. Novým predsedom sa stal A. Hirner, novým vedeckým tajomníkom Ján Pichňa. Na valnom zhromaždení boli vyhlásené výsledky súťaže, vypísanej Slovenskou sociologickou spoločnosťou k 50. výročiu vzniku ČSSR. I. a III. cena neboli udelené, II. cenu získala práca Dragoslava Slejšku zo Sociologického ústavu ČSAV *Socialismus, demokracie a podniková samospráva.*

17.—21. februára 1969 prebiehalo v Bratislave v Dome rekreácie ROH Kolokvium o sociologických problémoch mobility pracovných síl. S hlavnými referátmi vystúpili R. Roško (Sociologický ústav SAV, Bratislava): *O niektorých problémoch mobility za socializmu*, Ján Pichňa (FF UK Bratislava): *Sociologické aspekty fluktuácie pracovníkov*, Š. Hora (Čs. výskumný ústav práce, Bratislava): *Spoločenské problémy migrácie pracovníkov*, A. Jurovský (Čs. výskum-

ný ústav práce, Bratislava): *Stabilita zamestnania a integrácia závodu*, A. Hirner (Sociologický ústav SAV, Bratislava): *Konflikty spoločenských roľ*. S koreferátmi a v diskusii vystúpili: D. Sagara (Výskumný ústav poľnohospodárskej ekonomiky, Bratislava), E. Mleziwa (Výskumný ústav dopravy, Praha), Š. Prochovník (Vysoká škola báňská, Ostrava), J. Magala (Ústav ekonomiky a organizácie a stavebníctva, Bratislava), Z. Šafář (Fakulta všeobecného lékařství KU, Praha), J. Zahálka (Sv. KNV Ústí n/Labem), Š. Hornová (Sliezsky ústav ČSAV, Opava), J. Špaňhel (Výskumný ústav ekonomiky baníctva, základ. Ostrava), J. Zemplíner, (VŠCHT Praha), D. Slejška (Sociologický ústav ČSAV, Praha), L. Hošek (Třinecké železiarne, Třinec), E. Malá (Výskumný ústav kultúry a verejnej mienky, Bratislava), B. Pinkava (Modelové pracovisko sociálneho výskumu v Iľanárskom priemysle, Úpice), N. Fibichová (Výskumný ústav odborného školstva, Praha), A. Eliáš (SVŠT, Bratislava), A. Hodek (Filozofický ústav ČSAV, Praha); zo zahraničných účastníkov Dr. E. Wiehn a Doc. dr. W. Burisch z Univerzity Konstanz, NSR, Doc. dr. D. Čulínovič zo Zagrebu, Juhoslávia, Prof. dr. Josef Fischera z Vysoké školy politických nauk, Paříž, Prof. dr. Joachim Matthes a Dr. A. Waymann z University Münster, NSR. Posledný deň Kolokvia boli na programe aktuálne problémy podnikových sociológov. Kolokvium pripravila Slovenská sociologická spoločnosť ve spolupráci s Krajskou radou VTS v Bratislave.

V dňoch 24.—26. 2. 1969 bol hosťom Spoločnosti Prof. Joachim Matthes z Univerzity v Münsteri, NSR. V Bratislave prednášal na tému *K problémom sociologie jazyka*, pre členov odbočky Košice na tému *O hnutí mládeže a študentov v NSR*, v odbočke Prešov *O spoločenských problémoch náboženstva*, a svoj pobyt ukončil prednáškou pre odbočku v Nitre na tému *Zpráva o súčasnom stave teoretickej diskusie v západonemeckej sociológii.*

V odbočkách Spoločnosti prednášal v dňoch 5.—7. marca Vojtech Wagner zo Sociologického ústavu SAV: V Žiline na témy *Sociálna stratifikácia a mobilita v USA* a *Sociologické pohľady na súčasnú americkú spoločnosť*, v Prešove *Poznatky, dojmy a zážitky z USA*, v Košiciach *USA a my — konfrontácia civilizácií.*

11. marca 1969 zasadala metodologická sekcia Spoločnosti. O *metodologických skúsenostiach Kabinetu pre výskum verejnej mienky* prednášal J. Celko.

20. marca 1969 zasadala v Bratislave Koordináčna komisia Československej a Slovenskej sociologickej spoločnosti.

21. marca 1969 sa uskutočnil výbor Slovenskej sociologickej spoločnosti. 25. marca 1969 zasadala sekcia sociológie kultúry a masovej kultúry, ktorá o.i. prejednávala prípravu medzinárodného seminára k sociológii kultúry (jeseň 1969). 1. apríla 1969 zasadala sekcia sociológie rodiny.

Libuša Friedová

Sociológia — nový časopis Sociologického ústavu SAV

Vydavateľstvo SAV, Bratislava

V Bratislavě vyšlo první číslo tohoto nového časopisu. Jeho program podává akademik Sirácky v redakčním úvodníku, kde vyzdvihuje nutnost prosazovat na stránkách časopisu „marxistickou principiálnost, straníckosť a spoločenskou socialistickou angažovanosť sociologie“. Považuje za potrebné pro rozvoj slovenského sociologického myšlení analyzovať, hodnotiť a prehodnocovať prácu vykonanú v minulosti v oblasti sociologie i historického materializmu a soustavně rozvíjať sociologickú teóriu na základe empirického zisťovania spoločenských javů exaktními metodami. Vedle této obecné teoretické a metodologické problematiky bude časopis zaměřen především na problémy rozvoje naší společnosti, zvláště pak na problémy sociálního systému a sociální struktury Slovenska, na otázky sociální stratifikace a mobility (změny a přesuny ve skladbě dělnické třídy, rolnictva a inteligence), a dále na problémy speciálních sociologických disciplín. Časopis se také nebude vyhýbat příspěvkům z „hraničních“ oblastí ani z příbuzných vědních oborů, pokud budou vyhovovat požadavkům kladeným na vědeckou úroveň a společenskou i vědeckou důležitost zkoumaného problému.

První stať Jána Pašiaka se zabývá sociologií na Slovensku v letech 1957–1967. Dušan Sagar a v příspěvku *Prejavy a podmienky spoločensko-ekonomickej iniciatívy sociálnych skupín* JRD pojednává o důležitém aspektu kolektivního hospodaření zemědělských družstev a Teodor Ollík v *Návrhu ideovej koncepcie dejín slovenskej sociológie* chce prispieť k vyjasnení názorů na některé hlavní problémy ideové a metodologické. Sociologií jako studijním oborem na Komenského universitě v Bratislavě se zabývá Jozef Karásek. Příspěvek Jána Pichni nese název *Fluktuácia v hliníkární v Ziaři nad Hronom*, Anna Zemková a Ján Zemko pak pojednávají o sociologii urbanismu a bydlení. O ojedinelém sociologickém výzkumu zebráků, provedeném Jánem Feješem, pojednává A. Hirner v poslední stati tohoto čísla časopisu, *Sociologický výskum spread 160 rokov*.

Rubrika „Zo sociologického života“ zachycuje v řadě informativních příspěvků aktualitu z této oblasti — referuje o pořádaných seminářích, kolokviích, konferencích, symposiích, o hostech slovenských sociologů z ciziny, atd. V rubrice recenzí se referuje

o osmi knihách slovenských autorů a rubrikou anotací 1. číslo Sociologie končí.

Můžeme jen dodat, že objevení tohoto časopisu velmi vítáme a přejeme mnoho zdaru do další práce.

—Mj—

Metody empirického sociálního bádání

(Methoden der empirischen Sozialforschung), Peter Atteslander a kol., nakladatelství Walter de Gruyter a spol., Berlín 1969 — 1229/1229, výtisk edice Göschel, s. 313.

Přes svůj stránkový rozsah je tato knížka malého formátu a její bohatý obsah představuje velmi komplexní informaci pro všechny, kteří se zabývají výzkumnými problémy v oblasti sociálních věd. Může sloužit jako přehledný zdroj informací nejen studentům, ale i pracovníkům ve výzkumu, které může poměrně velmi přesně informovat o hraničních oborech. Jejich deset kapitol je zvláště cenných pro precizní definici problémů i stále odkazy na možné zdroje chyb a omylů.

První kapitola, nazvaná *Empirické sociální bádání jako věda zkušenosti*, se zabývá zákonitostmi vytváření hypotéz, položení problému, zkoumání hypotéz a jejich logické struktury, empirickými teoriemi, užíváním teorií i otázkami výuky výzkumu.

Další kapitola hovoří o analýze dokumentů a v jednotlivých pasážích se zamýšlí nad jejich tříděním podle závažnosti a průkaznosti.

Třetí kapitola se zabývá technikou kladení otázek, způsoby kladení otázek a druhy interviewu. Pro autory některých našich dotazníkových výzkumů, které se velmi často prohřešují proti mnoha zásadám vědeckého přístupu k problému, by tato kapitola byla pravým pozhňáním, kdyby ji přečetli s pozorností příslušející jejímu významu.

Dále se rozebírá pozorování samotné. V této kapitole jsou zvláště cenné kritické rozborů druhů a úrovní pozorování a poukazy na hlavní zdroje chyb.

Pátá kapitola hovoří o problémech experimentu, šestá o použití matematických a statistických metod. Z dalších kapitol stojí zvláště za zmínku pasáž věnovaná sociometrii a kapitola *Použití dat, jejich příprava, analýza a interpretace, jakož i strategie výzkumu*.

Vcelku lze knížku bernského profesora Petra Atteslandera velmi rádi doporučit všem zájemcům a vyjádřit politování, že asi nebude přeložena do češtiny.

P. V.

Horizont, nakladatelství Socialistické akademie, Praha 1969, s. 104.

Publikace byla sestavena ve spolupráci s Informačním ústředím Spojených národů v Praze a přetiskuje — poprvé v českém znění — nejdůležitější dokumenty OSN k lidským právům: Poselství generálního tajemníka ke Dni Spojených národů 1968, Všeobecnou deklaraci lidských práv, Deklaraci práv dítěte, Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, Opční protokol k Mezinárodnímu paktu o občanských a politických právech, výklad prince S. Agy Khana o právu asyly a rezoluci o svobodě informací. Soubor uzavírá pojednání prof. R. Bystrického *Mezinárodní ochrana lidských práv*. V této stručné, ale pronikavé studii je výstižně vysvětlena geneze lidských práv, jejich nerozlučná souvislost s mírem, spojitost s Chartou OSN, problematika a důležitost ratifikace paktů o lidských právech, význam práva na sebeurčení, roku lidských práv i koncepce socialismu s lidskou tvář vztahu k uskutečnění těchto práv.

Právo, tj. právní normy a jejich provádění, patří k nejdůležitějším lidským výtvořům a činnostem. Je třeba si přát, aby znalost zejména obou paktů o lidských právech se co nejvíce rozšířila i mezi sociology, jimž pomůže řešit i řadu jejich problémů.

F. P.

Cikánské obyvatelstvo v Československu

Federální statistický úřad provedl letos v lednu třetí statistické šetření o Cikánech v Československu podle stavu k 31. prosinci 1968. Toto šetření, i když bylo užší než v předešlých dvou letech, přineslo některá nová data, např. o rozmístění Cikánů podle obcí v ČSSR. Výsledky šetření jsou obsaženy v 25. svazku Československé statistiky (*Cikánské obyvatelstvo k 31. XII. 1968*), rozbor výsledků ve Zprávách a rozbořech FSÚ, řada Dem (*Cikánské obyvatelstvo v roce 1968*).

Podle posledního šetření je u nás 226 467 Cikánů. Podle odhadů žije u nás 300 000 osob cikánského původu. Znamená to, že kolem 70 000 Cikánů je považováno za „splynuvší s ostatním obyvatelstvem“ a nejsou považováni za Cikány. To dává cikánské otázce u nás zajímavý charakter: ne každý Cikán je cikán, a naopak. V tom však musí říci své slovo cikánologové.

Během roku 1968 přibýlo statisticky pouze 2 474 Cikánů, ačkoli jen přirozenou měnou jich přibýlo 5 905. Znamená to, že 2 431 Cikánů, čili polovina přirozeného přírůstku, byla ze soupisu vypuštěna, resp. integrována, nebo bylo šetření opět neúplné? Pro rok 1968 by to mělo platit v menší míře než v předešlých šetřeních, protože tentokrát bylo šetření prováděno skutečně podle obcí a nikoli podle záznamů na ONV apod. (až na výjimky, jako v městě Plzni atd.). V roce 1967 bylo integrováno kolem 4 000 Cikánů.

Z hlediska sociologického je nejzajímavější posun v zastoupení hlavních kulturních kategorií mezi Cikány. V roce 1967 označily orgány národních výborů za Cikány I. kategorie (tj. za nejvyspělejší) celkem 31 % Cikánů. V roce 1968 označily takových Cikánů už 40 %. Do II. kategorie (adaptibilní) zařadily tentokrát 35 % Cikánů oproti 37 % v roce 1967. V nejnižší kategorii III. zůstalo tentokrát zařazeno 25 % Cikánů proti 32 % v roce 1967. Je to jen změna veřejného, resp. úředního mínění nebo skutečnost? Patrně obojí.

Velikost cikánských rodin zůstává na 5,8 příslušníků. Cikánské rodiny se v Českých zemích nepatrně zvětšily na 5,6 příslušníků, na Slovensku se nepatrně zmenšily na 5,8 příslušníků. Přitom přirozená reprodukce v obou zemích je stejná, 32,0 promile životnosti, 5,8 promile úmrtnosti a 26,2 přirozené přírůstkivosti.

V roce 1968 změnilo okres svého bydliště 7 073 Cikánů, což je 31,5 promile v ročním průměru. Je to čtyřnásobek proti celostátnímu úhrnu. Není tedy pohyb Cikánů tak vysoký, jak se obyčejně udává. Mezi Českými zeměmi a Slovenskem bylo loni v pohybu 3 457 obyvatelů, tedy polovina migrace se děla mezi západem a východem republiky. Z tohoto pohybu získaly České země 1 059 Cikánů, což je výsledek „rozptylu“. Zdá se, že dosavadní způsob provádění rozptylu je nejen neefektivní, ale nutno ho odmítnout i z hlediska lidského. Administrativní způsob uskutečňování rozptylu celé akci více škodí než prospívá, neboť naprosto nepřihlíží k mentalitě cikánského obyvatelstva, k zvláštnostem příbuzenských vztahů mezi Cikány apod.

Řešit cikánskou otázku v Československu znamená vyřešit otázku vyššího ekonomického zapojení Cikánů. Aby k tomu mohlo dojít, nutno vyřešit zvýšení skolarizace dětí nejen v základních školách, ale i ve školách II. a III. stupně. Aby děti mohly úspěšně absolvovat školu, musí k tomu mít podmínky: jazykové a bytové. Zvláštní školy nejsou řešením. Děti se musí naučit česky nebo slovensky a budou prospívat jako jiné děti. Aby mohly prospívat, musí k tomu mít lepší podmínky bydlení. Není to začarovaný kruh, jak by se mohlo zdát. Některé okresy už dosáhly dobrých výsledků: Kladno, Český Krumlov, Písek, Strakonice, Ústí nad Labem, Rychnov nad Kněžnou, Brno-město apod.

K urychlenému řešení cikánské problematiky v ČSSR mohou přispět právě zakládané organizace Cikánů. Na Slovensku již byl založen Svaz Cigánov-Romov na Slovensku, v Českých zemích se připravuje založení Svazu Cikánů-Romů v ČR. Tyto svazy mohou přispět k urychlené integraci a začlenění cikánského obyvatelstva do československé populace bez nepříznivých stránek asimilace. Cikánologie by se pak měla stát rovnocenným partnerem ostatních disciplín v bádání o vývoji jednotlivých etnik v našem státě. Čtvrt miliónu Cikánů je dost velká společenská skupina, aby si zasloužila podrobnější studium. Číslo 3 letošní Demografie poskytlo polovinu svého rozsahu pří-

spěvkům s cikánskou problematikou. Byl tím zřejmě položen základ obnoveného zájmu o Cikány v Československu.

V. S.

Mýty ve francouzské společnosti

V knize *Mythologie de notre temps* (Études et documents, Paris, Payot 1966, s. 297) shrnuje Alfred Sauvy, profesor na Collège de France, veliký počet mýtů, tj. jednoduchých představ o soudobých faktech, které mizejí anebo se mění při hlubším studiu. Odlišuje mýty všeobecné, plně uznávané veřejným míněním, od mýtů lokalizovaných, tj. přijímaných toliko určitou společenskou skupinou. Všeobecným mýtem byla jistě idea, že válka nemůže trvat dlouho, rozšířená na počátku století a sdílená nejen širším publikem, ale i ekonomy, finančníky a strategy; když selhala, veřejnost ji lehce odvrhla a přisoudila několika intelektuálům. Jiný mýtus, „Německo zaplatí“ (tj. reparace), byl po první světové válce lokalizován ve francouzské společnosti.

K všeobecným mýtům patří i představa „někdejšího zlatého věku hojnosti“ anebo „velkého kouzelníka“ (vztahující se k některé dočasně úspěšné veřejné osobnosti, např. Schachta nebo Adenauera!); tyto mýty se pak stávají majetkem nejširších vrstev. Tak se stává většina lidí „laudatory temporis acti“ a přehlíží, že to byla i doba tuláků a žebráků, dlouhé pracovní doby bez dovolené a bez sociálního zabezpečení. Mnoho nevědeckých úsudků je rozšířeno o statistice, „třetí formě lži“, „kterou lze dokázat, co se chce“. K těmto názorům přispívá nemalo i tisk, který užívá statistik nesprávně.

Na rozdíl od osobního názoru, který se tvoří v omezeném okruhu, také na základě různých deformací poznávané skutečnosti, pod vlivem povahy informace (pravidelné a nepříznivé zprávy se šíří hůře než příznivé a výjimečné) a s ohledem na okolí, jehož názor je třeba brát v úvahu, kolektivní mínění — a tedy i přijímání mýtů — se utváří především působením skupiny, v níž člověk žije nebo pracuje, a jejich potřeb (jednoty, soudržnosti), a stejným způsobem se udržuje, mění nebo mizí. Sauvy na konkrétních případech ukazuje, jak se veřejné mínění pod vlivem událostí mění, aniž jsou lidé, kteří jsou nositeli určitých mylných názorů, ochotni přiznat své chyby (nutnost zpočátku zavržené devalvace franku, maršnost války v Alžírsku, zpočátku považované za nutnou).

Z četných autorem vyvracených mýtů zaznamenáváme: názor, podle něhož mají být léky poskytovány občanstvu zdarma (občané je beztak musí nějakou formou, např. daní, zaplatit); nepříznivé hodnocení životní úrovně (v rozporu se statistikou); rozšířené mínění, že francouzská rodina nemůže platit vyšší nájemné, než platí, což brzdí stavební investice; důraz na kvalitu bytů (tento názor je pak činí málo dostupnými); mýtus možnosti omezení přírůstku obyvatelstva určitým „family planning“ či „birth control“; mýtus, že hospodářská — a nikoli kulturní

— úroveň rodiny má vliv na prospěch dětí ve škole; domněnka, že jenom těžký průmysl může být základem rozvoje ostatního hospodářství.

Sauvy, který nashromáždil na základě svých francouzských zkušeností hojný materiál, se pokouší o některé všeobecné závěry. U nejednoho mýtu se projevuje určitá rozpornost, určitý dvojitý postoj. Tak smlouva o vzájemné pomoci s ČSR z r. 1935 kontrastovala s budováním toliko obranné armády a s defenzivními plány pro případ války. Časté zdůrazňování nutnosti pomoci mladým lidem je v rozporu se zákonodárstvím pro ně nepříznivým. Morálka se často střetává s efektivností: francouzské odbory se v boji za vyšší mzdy zastavují na poloviční cestě v obavě, aby neohrozily náklady na školství, zdravotnictví anebo sociální péči. Sauvy také rozeznává optimismus (druh mýtu) aktivní (vedoucí r. 1914 k bitvě na Marňě) a pasivní (přehlíží nebezpečí v r. 1939), a pesimismus aktivní (kolaborace Lavalova) a pasivní (politika Pétainova po r. 1940).

Na otázku, zda je třeba mýty odsuzovat či pěstovat, autor odpovídá, že mají být odkázány do oblasti mimo definitivní vědecké poznatky. Některé mýty ovšem mohou mít vliv na lidský pokrok (např. Kolumbem šířená víra, že lze nalézt kratší cestu do Indie). Autor též uznává různé teorie „neuspořádaného rozvoje“ (Hirschman), za něž hospodářská politika spíše napravuje chyby, než aby směřovala k určitému cíli.

Úkolem vzdělanců je podílet se na potrání škodlivých mýtů. Francouzští intelektuálové dosud selhávali (např. ekonomové mj. pro neznalost faktů), v neposlední řadě též pro obtíže, s nimiž se musí utkávat každý bořitel mýtů („briseur de mythes“), působící veřejnosti bolestnou traumatizaci. Odpor proti těmto bojovníkům nepramení jenom z neznalosti, ale i z ohrožení určitých zájmů, podpíraných mýty. Sem patří i „mýtus auta“ (domněnka, že každá rodina musí mít auto): kdyby se Pařížané zřekli tohoto individuálního dopravního prostředku v městské dopravě a rozhodli se pro autobus, byla by tím dopravní kalamita francouzské metropole přes noc vyřízena.

Významné místo v tvorbě a vývoji mýtů přísluší hromadným sdělovacím prostředkům, jež se prohřešují mj. zamlčováním některých faktů. Proto Sauvy doporučuje zřízení autonomního útvaru, který by měl právo uvádět na pravou míru informace nepravdivé, nesprávné nebo neúplné. Zatím všichni, kdo mají tuto možnost, by jí měli využívat k správnému a pravdivému informování veřejnosti, před níž nemají být skrývány ani nepříznivé stránky nově zaváděných opatření. Zejména nesprávné informace — ne-li lži — v hospodářské oblasti, souvisící často s neznalostí, vedou ke značným škodám, poněvadž usnadňují opatření pro danou situaci nevhodná, ne-li škodlivá.

Studium mýtů je tak staré, jako sama sociologie. Vlastně již F. Bacon svým učením o idolech byl jeho předchůdcem. Sauvymu

se podařilo ukázat množství a nesprávnost mnohých mýtů, rozebrat podmínky jejich vzniku a jejich společenský dosah. Závěry knihy jsou dosti pesimistické. Tak o všeobecném hlasování (plebiscitu) se autor vyjadřuje — se zřetelem k převaze vlivu kapitalistů na veřejné mínění ve Francii — v tom smyslu, že může usnadnit i „hrozná dobrodružství“.

Všechny autorovy názory ovšem nebudou přijímány. Při daňové progresi nepřispívá v kapitalistické zemi na bezplatné léky chudý stejně jako bohatý. Autor si nepočíná správně, pokud se snaží vyvrátit „mýtus těžkého průmyslu“ poukazem na malé Švýcarsko, jež se pochopitelně obejde bez výroby oceli a vysokých pecí. Také nelze souhlasit s autorovým častým rozlišováním mezi politikou a hospodářstvím, v němž by se podle něho škodlivost mýtů jednoznačně a bezpro-

středně projevovala. Nesprávnost koncepce obranné války, nepřihlízející k paktům o vzájemné pomoci, se ukázala velmi záhy po vypuknutí druhé světové války. Naproti tomu Sauvy právem vytýká nedostatek pozorování a pokusů při výuce národního hospodářství na francouzských vysokých školách, ale ve výčtu těch, kdo usilovali o nápravu, by nemělo chybět jméno F. Simianda, zakladatele francouzské hospodářské sociologie. Leckde také brilantní floskule nahrazuje pádný vědecký argument. („Společnost nemůže fungovat bez určitého druhu zrady“, nebo „Je nemožné vést jakoukoli politickou akci, aniž se hraje dvojí i vícená hra“ — viz s. 279.)

Bylo by bývalo zajímavé, kdyby se byl autor zabýval i jinými mýty než mýty vlastními francouzskému lidu.

F. P.

Upozornění pro zájemce o problematiku mládeže

V prosinci 1969 vydá Smena novou revui Sociologia mládeže.

Sociologia mládeže chce napomáhat rozvoji teorie a koordinaci výzkumu sociologie mládeže a výchovy a vyjádřit tak vědomí akutnosti společenského fenoménu — mládeže.

Sociologia mládeže obeznámí veřejnost s nejnovějšími výsledky empirických sociologických výzkumů, se studii z oblasti teorie této vědecké disciplíny, přinese informace o vědeckém životě, recenze domácích a zahraničních publikací, bibliografie a podobně.

Sociologia mládeže bude vycházet v rozsahu 120—150 stran, zatím jednou ročně, v ceně 10—11,— Kčs.

Zájemci o odběr Sociologie mládeže zašlete určeně svou přihlášku na adresu redakce.

Upozornění autorům příspěvků pro Sociologický časopis!

Vzhledem k tomu, že nedodržování směrnic pro úpravu rukopisů ze strany autorů rostoucí měrou ztěžuje práci redakce i tiskárny, upozorňuje redakce SC, že v zájmu hladkého chodu výroby našeho časopisu budou příspěvky autorů nedodržujících níže uvedené směrnice buď vráceny k úpravě nebo zadávány k přepisu na účet autorů v daleko větší míře než dosud.

Žádáme své autory, aby vzali tuto skutečnost na vědomí a v případě obdržení sníženého honoráře za svůj příspěvek připsali tuto okolnost tomu, že jejich příspěvek po stránce formální nevyhovoval předpisům.

Směrnice pro úpravu příspěvků do Sociologického časopisu:

Maximální rozsah příspěvků pro náš časopis byl určen takto:

Stati — 25 stran strojopisu

Recenze — 10 stran

Anotace — 1/2 stránky — 1 stránka

Resumé — 2—3 stránky (je nutné, aby bylo dodáno zároveň se statí, k níž patří, jinak nebude v ruštině a angličtině otištěno, nebo bude uveřejnění statí pozdrženo).

Příspěvky se píšou na psacím stroji s neopotřebovanou páskou jen po jedné straně

Stručně z obsahu prvního čísla:

V prvním čísle v části Teorie najdete významné teoretické studie prof. dr. Juraja Čečetky CSc., prof. dr. Miroslava Kusého CSc. a doc. dr. Juraja Suchého CSc. a Karola Šurana.

V části Problémy se seznámíte s výsledky výzkumu vysokoškoláků o jejich politických názorech a znalostech marxistické filosofie, o politicko-ideologickém pozadí demokracizace přístupu na vysoké školy, o obsahové analýze dopisů, které psala naše mládež známému sportovci a zpěvačce, o problémech delinkvence mládeže a podobně.

V části Recenze a informace upozorníme na práci doc. dr. Kačániho CSc., v níž informuje o situaci sociologie mládeže v západním Německu, na bibliografii zahraničních překladů a literatury o problematice mládeže, publikované v českém a slovenském jazyce.

normalizovaného formátu. *Norma:* píše se ob řádek. Všechn text (tj. včetně textu určeného pro přetištění petitem, včetně poznámek apod.) se píše stejně hustě, tj. podle uvedené normy. *Poznámky se číslují průběžně.* Zařazují se na závěr statí. Celý text se stránkuje průběžně.

Autor posílá redakci čistý strojopis s konečnou verzí textu, bez poznámek vpisovaných rukou, bez nepřehledných škrtnů apod. Případné změny v textu je možno vlepit, je však nepřipustné užívat sešivacích drátků. Přepis textu, který neodpovídá normě, jde na úkor autorského honoráře.

Úprava matematických vzorců se řídí normou ČSN 01 1001 a ČSN 88 0220. Případné obrázky musí být průběžně číslovány. Rýsují se tuší na kladívkový nebo pauzovací papír. Popisují se buď na stroji nebo šablonou č. 5; velikost obrázků 2:1. Odkazy v textu na obrázky musí být provedeny již při odevzdání rukopisu.

Redakce žádá, aby jí byly všechny příspěvky zaslány v jednom originále a dvou kopiích.

Prosíme autory, aby ve vlastním zájmu toto upozornění respektovali.

Redakce SC

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV, Příkoppy 29, Praha 1 - Staré Město, dod. PÚ 01, tel. 230—819 — Rozšiřuje Poštovní novinová služba, objednávky a předplatné přijímá PNS, ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, Brno. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisku, odd. vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1. — Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 4, Sámova 12, Praha 10 - Vršovice, dod. PÚ 101. — Časopis vychází šestkrát ročně. — Cena výtisku Kčs 10,—, předplatné na celý rok Kčs 60,—, US \$ 8,50 — £ 3/11/1 — DM 34,—. Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v květnu 1969. Číslo vyšlo v srpnu 1969.

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1969.